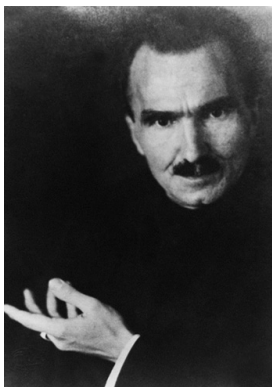

NIKOS
KAZANTZAKIS

Jurnal de călătorie
RUSIA

*O carte frumoasă ca scriitura,
plină de iluzii, o mărturie despre credință,
avânt, fanatism și bucuria vieții.*

Vladimir Tismăneanu

Nikos Kazantzakis. Atena, 1928.

Nikos Kazantzakis (1883–1957) s-a născut la Iraklion, în Creta. A studiat dreptul la Atena și apoi a străbătut lumea în lung și-n lat, călătorind mai mult decât oricare alt scriitor grec. Aflat veșnic în conflict cu autoritățile din Grecia pentru opiniile sale îndrăznețe (asemenea marelui său prieten Panait Istrati, era atașat ideilor de stânga), deși a îndeplinit o vreme și funcții publice, a găsit mai multă audiență în străinătate decât în propria patrie, fiind nominalizat de câteva ori la Premiul Nobel. A primit, în 1956, la Viena, Premiul pentru Pace. În jumătatea de secol dăruită literaturii, a fost creatorul unei opere de dimensiuni impresionante: poezie, dramaturgie (era interesat de latura tragică a unor eroi din istoria antică, bizantină și modernă), eseuri, memorialistică, traduceri și proză. Pe lângă *Viața și peripețiile lui Alexis Zorbas*, cartea care l-a consacrat, cunoscută la noi sub titlul *Zorba Grecul* (trad. rom. Humanitas Fiction, 2006), a publicat și alte romane de referință: *Hristos răstignit din nou* (Humanitas Fiction, 2008), *Ultima ispită a lui Hristos* (Humanitas Fiction, 2011), *Căpitanul Mihalīs. Libertate sau Moarte* (Humanitas Fiction, 2014). Jurnalele de călătorie întregesc memorialistica lui Kazantzakis; alături de *Raport către El Greco* (Humanitas Fiction, 2012), ele compun romanul vieții celui mai celebru și tradus scriitor grec.

Ion Diaconescu (n. 1956) este profesor de limba greacă veche și limba latină la Seminarul Teologic Ortodox din București. Membru al Uniunii Scriitorilor din România (Secția de traduceri literare), a tradus din limba neogreacă unele dintre cele mai cunoscute opere ale scriitorului grec Nikos Kazantzakis: romanele *Hristos răstignit din nou*, *Ultima ispită a lui Hristos*, *Căpitanul Mihalīs. Libertate sau Moarte* și volumul de memorialistică *Jurnal de călătorie: Italia, Egipt, Sinai, Ierusalim, Cipru, Moreea* (Humanitas, 2013).

Nikos Kazantzakis

ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ

Νίκου Καζαντζάκη Ταξιδεύοντας

Πουσία

© Niki Stavrou

All rights reserved.

Fotografia de pe copertă © Aumza 2529 | Dreamstime.com - Abstract Art
Painting On Zinc Plate Roadside

© Humanitas, 2015, pentru prezenta versiune românească (ediția print)

© Humanitas, 2015 (ediția digitală)

ISBN: 978-973-50-4919-5 (epub)

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

NIKOS
KAZANTZAKIS

Jurnal de călătorie

RUSIA

Traducere din greacă și note de
ION DIACONESCU

Prefață de
VLADIMIR TISMĂNEANU

Cuprins

JURNAL DE CĂLĂTORIE. RUSIA

Marea capcană: a imanentiza escatonul

Prolog

Introducere

Atena – Odessa

Odessa

Kiev

Moscova

Naționalitățile – Evreii

Muncitori – Țărani

Armata Roșie

Justiția roșie

Închisorile roșii

Școala roșie

Femeia în Rusia

Căsătoria și dragostea

Luminarea poporului

Religia

Literatura rusă

Tolstoi – Dostoievski

Literatura roșie

Arta roșie

Teatrul

Presa roșie

7 noiembrie. Stalin – Troțki

Lenin

Dialoguri

Propaganda din Orient

Panait Istrati

De la Moscova la Batum

Rusia răstignită

Noul Pompeii

Privire generală

Lenin

Marea capcană: a imanentiza escatonul

de VLADIMIR TISMĂNEANU

Nikos Kazantzakis a fost un îndrăgostit de libertate. Unul dintre marile sale romane chiar se intitulează *Căpitanul Mihalis. Libertate sau Moarte*. Autobiografia scriitorului, *Raport către El Greco*, una din cărțile care mi-au marcat tinerețea – am citit-o pe nerăsuflăte, în engleză, la BCS [Biblioteca Centrală de Stat], aveam 20 de ani –, vorbește despre un etern revoltat, un discipol impenitent al lui Friedrich Nietzsche, un adversar al oricărui constrângeri și limitări aduse libertății spiritului. Viziunea lui Kazantzakis despre lume a fost una sfâșiată, balansând mereu antinomic între Eros și Thanatos, între instinctul vieții și cel al morții, între principiul plăcerii și acela, constrângător și ineluctabil, al realității. A fost un eretic prin definiție. Și azi mă întreb cum de-a îngăduit cenzura comunistă publicarea în BPT [Biblioteca pentru Toți] a romanului *Hristos răstignit a doua oară*, cu ale sale imposibil de ignorat implicații mistice. Tocmai de aceea este extrem de interesant să vedem cum percepea tânărul Kazantzakis, acest om revoltat, ceea ce s-a numit „Marele Experiment“, adică efortul bolșevicilor de a imanentiza escatonul, spre a relua formularea lui Eric Voegelin.

Pentru Nikos Kazantzakis, asemeni atâtoro dintre cei numiți de Paul Hollander *political pilgrims* (pelerini politici), Marele Experiment convoacă și provoacă o stare de maximă febricitare spirituală. Este în joc soarta umanității. O aventură istorică fără precedent, un salt mortal ale cărui consecințe nu pot fi prevăzute de nimeni. Pariul sovietic îi apare călătorului elen drept unul planetar. În acest sens, nu greșea: „Ceea ce se întâmplă astăzi în Rusia în mod conștient este mutilat și incert în comparație cu ceea ce se întâmplă subconștient, fără s-o știe conducătorii – sau chiar fără s-o vrea. Ghicim neclar că în această nemărginită Rusie a mușicilor sunt semănate evenimente cosmogonice. Din nefericire, trăim foarte puțin și nu ajungem, din întregul ciclu, decât să ghicim – și asta doar precum o străfulgerare – curba care pândește și se avântă pe trecătorul arc al epocii noastre“.

Bolșevismul este pentru Kazantzakis, la fel ca pentru prietenul său Panait Istrati, întruchiparea Marelui Vis, a ceea ce, în anii '30, filozoful german al

șperanței, Ernst Bloch, numea *utopia concretă*. Dar oare nu se află chiar aici, în proiectul concretizării utopiei, în noul timp, de fapt unul mesianic, cum ar fi spus Walter Benjamin, precum și în noul spațiu revoluționar, originea catastrofei politice, sociale, economice și, de fapt, civilizaționale? Pentru Kazantzakis e vorba de un moment redemptiv, apocatastatic, iar Lenin apare ca fondatorul acestei religii seculare: „...dincolo de logică, de dezbateri și dispute înțelepte, dincolo de necesități economice, răsturnări sociale și programe politice, deasupra sovietelor și a comisariatelor, lucrează și guvernează aici, în Rusia, spiritul epocii istorice în care trăim – sumbru, însângărat, însetat de lumină, nemilos. De la cel mai primitiv mujic până la chipul integru al lui Lenin, toți sunt muncitori și colaboratori conștiincioși sau neconștiincioși ai lui“.

După momentele de entuziasm, de surescitare cvasimistică, Istrati s-a despărțit de stalinism. Cel salutat de Romain Rolland drept un Gorki al Balcanilor a devenit unul dintre primii mari apostoli ai comunismului, unul dintre cei dintâi care au denunțat Marea Minciună. Aveau să urmeze Ignazio Silone, Arthur Koestler, Manès Sperber, André Gide, Margarete Buber-Neumann, Milovan Djilas și atâția alții...

Nikos Kazantzakis povestește în acest jurnal propriile-i tribulații, iluziile și angoasele trăite în cele trei voiaje întreprinse între 1925 și 1930 în ceea ce se numea Țara Sovietelor, patria socialismului biruitor. Să reținem despre ce ani este vorba: Lenin moare în ianuarie 1924, urmează o feroce luptă pentru succesiune, pentru „suprema manta a Tatălui“. Stalin se opune fariseic radicalismului lui Troțki, acesta pierde lupta. Ultimul spasm politic vizibil al opoziției troțkiste are loc în noiembrie 1927. Manifestația opoziției este nimicită, Troțki este expulzat în Kazahstan. Stalin se aliază cu Nikolai Buharin, simulează simpatie pentru NEP [Noua Politică Economică], afișează moderație. De fapt, acaparează puterea și pregătește *revoluția de sus*, marea cotitură radicală din 1928, colectivizarea forțată cu ale ei consecințe genocidare. Pentru Panait Istrati, Victor Serge și Boris Souvarine, revoluția deraiase, era nevoie să se meargă *vers une autre flamme*...

Kazantzakis se îndreaptă spre Rusia Sovietică precum spre un Pământ al Făgăduinței. Moscova îi apare ca „Noul Ierusalim al muncitorului Dumnezeu“. Iluzii împărtășite în acei ani de atâția alți intelectuali, inclusiv André Malraux, Arthur Koestler și Walter Benjamin, ba chiar și Ludwig Wittgenstein. Aceasta era atmosfera acelor vremuri. Informațiile despre teroare erau relativ puține, cenzura sovietică îi împiedica pe corespondenții străini să trimită analize concludente, nemăsluite. Campionul ficțiunilor staliniste deghizate în corespondențe jurnalistice a fost Walter Duranty, trimisul la Moscova al atât de influentului cotidian *New York Times*.

Scriitorul privește Rusia într-o lumină extatică, iar pe ruși, pe urmele lui Dostoievski, îi vede drept poporul *theofor*, purtător de dumnezeire. Revoluția

devine, în această lectură transpusă, explozie purificatoare. Citează exaltatele cuvinte ale lui Ilya Ehrenburg, scriitor legat de avangarda vestică, dar și apologet al regimului bolșevic: „Priveam Rusia și-mi veneau în minte, pline de tristețe și mândrie, cuvintele lui Ilya Ehrenburg: «Murdar, chinuit de foame – curge sânge și puroi din rănille tale deschise. Cu gemete și suspine ai fost culcată la pământ, Rusie – aiurarea nașterii tale au luat-o ei la moarte –, au huiduit cei cuminți, cei sătui, cei curați... Sterpe, măruntaiele lor, împietrite, piepturile lor goale. Cine va primi sfânta, vechea moștenire? Care mână a lui Prometeu va răpi făclia aproape stinsă, s-o reaprindă și s-o ducă mai departe? Grea naștere, ceas sfânt, mare. Nu se va naște spuma mării, nici cerul albastru. În neagra putreziciune de-aici, cu sângele nostru spălat, se naște vânos un nou veac. Aveți încredere în noi! Primiți-l din mâinile noastre! Este al nostru și al vostru! O suflare va șterge toate hotarele. În întunericul din oraș, de la miezul nopții, uitată. Sub lințoliul de zăpadă zace ascunsă viața. Și a fost scris ca un popor să adape cu cinstitul său sânge sânul sterp al pământului. Dușmanul tău va veni la tine, o, Născătoare, urmele tale însângerate să le sărute pe zăpadă!»“

Să adaug aici că supraviețuitorul de profesie Ehrenburg a fost un zelos propagandist stalinist. A scris două romane (*Și a fost ziua a doua* și *Pe nerăsuflăte*) în care a glorificat gigantomania industrializării staliniste, a contribuit cu patimă la construirea ethosului a ceea ce istoricul Stephen Kotkin a identificat drept *civilizația sovietismului*. Kazantzakis îl admira, ca atâția alții, pentru recunoscutul său talent jurnalistice. Moral însă, Ehrenburg a fost, până la moartea lui Stalin, un șarlatan. Ceea ce i-a atras oprobiul public din partea lui André Breton și nu doar a lui. După 1953, sigur, a susținut reabilitarea victimelor, a lui Osip Mandelștam, Tițian Tabidze, Isaac Babel, a scris o nuvelă care a dat numele dezghețului poststalinist.

Scriitorul elen întâlnește personalități mai mult sau mai puțin proeminente, vizitează Academia Profesorilor Roșii, încearcă să interiorizeze tezele oficiale, să le găsească un sens, dincolo de jargonul dialectic. Acceptă că trebuie făcute sacrificii și vede în acestea prețul apropierei de idealul proclamat de Marx: „În perioada aceasta de tranziție se găsește astăzi Rusia. Încă nu există comunism în țara asta avangardistă; există dictatură a proletariatului. Adevărul acesta foarte simplu nu trebuie să-l uităm dacă vrem să pricepem ce probleme au apărut în Rusia de astăzi și de ce au fost rezolvate uneori într-un fel străin comunismului. Dictatura proletariatului are ca misiune să zdrobească orice reacție, să-i elibereze și pe proletarii înșiși de vechile obișnuințe, să-i facă să dobândească unele noi; numai așa va putea poporul să înfăptuiască, mai târziu, societatea ideală comunistă. În această etapă de tranziție uneori este necesară violența: «Nu poți face revoluție cu mânuși albe, declara Lenin. Partidul Comunist nu este pension de eleve inocente. Dictatura proletariatului înseamnă: război nemilos, neîncetat, până la moarte, împotriva

burghezilor»“.

Dar era Rusia dictaturii staliniste un regim al proletarilor? Era vorba într-adevăr de dictatura proletariatului, ori, cum aveau să o spună atâtea din criticii sistemului bolșevic, prinsese ființă o dictatură *asupra* proletariatului exercitată de o birocratie tot mai îndrăgostită de propriile privilegii și tot mai puțin interesată de valorile originare ale revoluției? Adepții inițiali ai proiectului leninist se simțeau tot mai singuri și mai neputincioși. Peste ani, Victor Serge avea să scrie un roman cu titlul *S'il est minuit dans le siècle...* Idealismul pelerinului este fără margini: NEP-ul a fost necesar, colectivizarea (opusul NEP-ului) a fost la rândul ei necesară, violența este inevitabilă, sau, cu o formulă atât de des folosită în epocă, „nu poți face omletă fără să spargi ouă“. După ani, Isaiah Berlin atrăgea atenția asupra faptului că omenirea poate acum contempla munți de ouă sparte, dar nimeni nu a gustat încă omleta...

Am vrut să aflu cum explică această atracție a lui Kazantzakis către utopiile totalitare un intelectual grec de astăzi, cunoscutul romancier Apostolos Doxiadis, cu care am privilegiul de a fi prieten. Iată răspunsul său, pe care îl consider iluminant și cât se poate de actual:

„Un adevărat copil al timpului său, Nikos Kazantzakis și-a trăit mare parte din viața creatoare mânat de conceptul de secol XIX al «artistului ca proroc», ceea ce, în cazul său, asemeni multor altor scriitori și intelectuali, s-a întrepătruns în mod toxic cu marile evenimente istorice ale primei părți a secolului XX.

Atunci când nu pleda pentru o inventată cultură populară greacă «pură», pentru o nouă religie sincretică personală sau pentru fantasmе naționaliste romantice, el era un admirator înflăcărat al ambelor coșmaruri gigantești ale epocii sale, fascismul și comunismul – o vreme, chiar simultan. În ambele a văzut încarnări ale spiritului nietzschean, care subîntinde mai toate etapele căutării sale spirituale, prin venerarea deschisă și absolută a liderului-supraom în fascism, combinată cu un utopic și imaginar ideal ascetic în comunism. Intelectual chintesențial și un om profund naiv în viața personală, Kazantzakis s-a încrezut în propriile-i concepții greșite mult mai mult decât în evenimentele dure ale realității – și niciodată mai tare ca atunci când a vizitat Rusia Sovietică. Aici trebuie spus că prietenul său apropiat, călăuză spirituală și fost «frate», Panait Istrati, a fost un adevărat deschizător de drumuri: a fost unul dintre primii artiști importanți care au îmbrățișat comunismul sovietic, spre a-l vedea așa cum era, și care mai apoi și-au afirmat public deșteptarea, cu profunzime, cu onestitate și cu un imens curaj intelectual. Din nefericire, lui Kazantzakis i-a trebuit mult mai mult timp pentru a vedea adevărul, o recunoaștere care s-a transpus în special prin abandonarea «istoricului» în favoarea «personalului».

Putem vorbi și de o foarte interesantă ironie în faptul că singurele opere

ale lui Kazantzakis care mai sunt încă citite, și pe care de fapt se bazează, în exclusivitate, justificata sa reputație de mare scriitor, sunt romanele pe care le-a scris în ultimii ani de viață, atunci când abandonase mărețele ficțiuni și ideologii în favoarea a ceea ce percepea a fi misiunea elementară a povestirii, adică o preocupare prin care dorea, așa cum a declarat, «doar să se joace și să se simtă bine».¹

Cartea este, prin urmare, un document, o mărturie a unui intelectual onorabil, onest și doritor de adevăr. Este însă, în egală măsură, o probă a auto-orbirii, a celui Ketman despre care a scris cândva Czesław Miłosz, a unei dedublări deliberate și a refuzului de a accepta că realitatea nu corespunde schemelor utopice născocite de apostolii revoluției. Un pasaj extrem de tulburător și deconcertant din capitolul dedicat „justiției roșii” sună astfel: „Individul, ca individ, nu are nici un drept, nu este liber, inviolabil, înzestrat de la naștere cu așa-zisele «drepturi naturale». Individul este membru al unui întreg, nimic altceva, și este obligat să îndeplinească o anumită misiune în întregul acesta – și numai câtă vreme o îndeplinește are drepturi. Nu există Drept natural, există numai drept social. Nimeni nu este liber să dispună cum vrea de mijloacele producătoare de avuție care se găsesc în stăpânirea sa; dacă are, de pildă, pământ, nu este liber să-l lase necultivat, potrivit justiției roșii; numai câtă vreme îl cultivă are un drept – nu-l cultivă, pierde orice drept asupra celui pământ. Justiția roșie nu protejează utilizarea în voie a proprietății de către proprietar; protejează numai îndeplinirea netulburată a misiunii sociale pe care o are fiecare proprietate. Drepturile individuale au importanță și sunt ocrotite numai câtă vreme nu se opun drepturilor de grup; dacă se întâmplă să intre în conflict, drepturile individuale sunt nimicite”. Dar aici este punctul nevralgic al întregii întreprinderi comuniste: în distrugerea legii naturale, în disprețul pentru independența justiției, în convingerea că legea este doar epifenomenală, o derivație suprastructurală, că individul trebuie să se supună dictatului colectivității. Cum nota Hannah Arendt, calea spre totalitarism trece prin distrugerea ființei morale și a celei juridice.

O carte frumoasă ca scriitură, plină de iluzii, o mărturie despre credință, avânt, fanatism și bucuria vieții întrepătrunse de o manieră invizibilă și mereu enigmatică. Aș mai adăuga fascinația lui Kazantzakis pentru demiurgul acestei fantasme încarnate în istorie. Lenin-ul său este unul coborât parcă din Olimp, o zeităate infailibilă grație căreia muritorii au șansa de a deveni eroi. Doar că, sub Stalin, s-a dovedit că prețul acestui eroism, al unui romantism ce părea sublim, a fost de fapt construirea unei imense, odioase, criminale colonii penitenciare. Fundamentele ei, însă, au fost puse în macabra operă sub Lenin. Originile Marii Terori, ale Gulagului în general, se găsesc în escatologia leninistă, cu a ei pretenție că paradisul poate fi clădit *hic et nunc*, indiferent de condițiile istorice și de costurile umane ale acestui nesăbuit, maniacal efort

liberticid. Kazantzakis a admirat ceea ce el percepea drept măreția istorică a leninismului. A fost o eroare imensă, tot așa cum o mare eroare a fost clipa în care Martin Heidegger a vorbit, în 1933, despre „grandoarea istorică a național-socialismului“. Cartea este, în acest sens, și o probă că marile spirite pot fi adeseori incapabile să simtă absența libertății chiar când aceasta este cât se poate de palpabilă.

Washington, D.C.

14 februarie 2015

Notă

1. Traducerea din limba engleză a textului lui Apostolos Doxiadis a fost făcută de Marius Stan, căruia îi mulțumesc pe această cale.

RUSIA

*Vai omului care, când Dumnezeu stârnește
o furtună, el varsă ulei în mare.*

Prolog

Din 1925 până în 1930 am mers de trei ori în Rusia Sovietică și am stat acolo în total doi ani, umblând de la Minsk până la Vladivostok și de la Murmansk până la Buhara și Ecimiadzin.

M-am străduit ca, în cărți (*Ce am văzut în Rusia*, 2 volume, *Istoria literaturii ruse*, 2 volume, *Toda-Raba*, roman) și într-o serie de articole în reviste și ziare, să însemnez etapele acestei întregi călătorii laborioase.

Adunând astăzi în cartea aceasta toate cele câte am văzut și toate cele câte am gândit și simțit în imensa țară, n-am vrut să le schimb. O nouă regizare, ulterioară, le-ar fi dat, desigur, o legătură mult mai logică și mai ușoară decât o previziune adeverită de fapte, dar le-ar fi răpit, cred, un oarecare farmec sufletesc, spontan, pe care-l au și tot puful primei atingeri feciorelnice – virtuți pe care le consider, în opere de acest fel, mai înalte decât cumpătata analiză rațională și decât zadarnica strădanie, bine intenționată, de a tăinui înflăcărea rusească. „Vai omului care, când Dumnezeu stârnește o furtună, el varsă ulei în mare.“

Introducere

Spun adevărul așa cum l-au văzut ochii mei. Momentul prin care trecem este atât de hotărâtor, încât orice minciună sau trecere sub tăcere a adevărului ar fi o faptă dezonorantă.

Și totuși, dacă omenеște ar fi posibil să fie înghesuit în cuvinte întregul adevăr – miezul lui luminos și nebuloasa lui tulbure, vibrantă –, cartea aceasta ar trebui să fie aspră, vizionară, plină de fior. Ceea ce se întâmplă astăzi în Rusia în mod conștient este mutilat și incert în comparație cu ceea ce se întâmplă subconștient, fără s-o știe conducătorii – sau chiar fără s-o vrea. Ghicim neclar că în această nemărginită Rusie a mușicilor sunt semănate evenimente cosmogonice. Din nefericire, trăim foarte puțin și nu ajungem, din întregul ciclu, decât să ghicim – și asta doar precum o străfulgerare – curba care pândește și se avântă pe trecătorul arc al epocii noastre.

Cine vrea să asocieze în mod fecund Rusia cu Spiritul care merge înainte, zdrobind și creând, trebuie s-o iubească fără rest, radical, fără mizerabilele rezerve ale raționalismului metafizic sau minuțioasa examinare a aritmeticii și științei.

Momentul este hotărâtor; Rusia iese secătuită și victorioasă dintr-o aventură teribilă, iar puterile burgheze o înconjoară cu ură. Ideea încă nu și-a întărit trupul, nu și-a găsit glasul desăvârșit, limpede, curge încă, bâjbâie, se luptă să se întărească și să vorbească. Necesitatea autoconservării – iată prima grijă. E flămândă, vrea să mănânce; lumea din jurul ei se așază în ordine de luptă ca să se arunce asupra ei, trebuie să se înarmeze și ea, să fie pregătită; pâine și tanc – iată primele mari necesități. Mai târziu, când va trece primejdia, când va fi sătulă și va învinge, atunci va avea timp pentru filozofări. Acum, întâi să trăim!³

Și totuși, în cartea aceasta pe care o ții în mână, cititorule, vei găsi o rațiune de a le pune întrebări filozofice arhitecților și muncitorilor care astăzi clădesc noua Rusie. Aceștia sigur nu au timp pentru filozofii; zidesc. Eu însă eram stăpânit încă de grijile boierești ale burghezului, care a mâncat, s-a săturat – muncesc alții pentru el – și are răgaz să discute, iar mintea lui să se joace. Atrecut vreme, am călcat mult pe de lături, am suferit până să

strălucească în mine, plină de sânge și lumină, adevărata față a Rusiei.

Iar acum, când îmi aduc iarăși aminte de întreaga priveliște, cel mai adânc mă mișcă acest fapt: în orașele zgomotoase, în satele ninse și în stepele pustii ale Rusiei, întâia oară l-am văzut atât de limpede pe Cel Nevăzut.

Și când spun „Nevăzut“ nu înțeleg vreun Dumnezeu preoțesc, nici vreo Conștiință metafizică sau vreo oglindire poetică a dorinței; înțeleg Puterea cosmogonică ce ne folosește pe noi, oamenii, și înainte de noi animalele, plantele și materia – purtătorii ei, vitele ei de povară – și se grăbește ca și cum ar avea un Scop și ca și cum ar urma un drum. Simți, îți dau ocol aici, în Rusia, forțele oarbe care creează ochiul și lumina.

De aceea, cititorule, nu mă adresez numai rațiunii tale, mă adresez înainte de toate însuflețirii care există în viscerele tale și care vrea să miște lumea în acord cu avântul ei. Însuflețirea aceasta a viscerelor mele aș vrea și eu să ți-o transmit, ca să pot să mă înțeleg cu tine. Cum însă, ca să vin în contact cu tine, sunt nevoit să înghesui însuflețirea în cuvinte, s-o preschimb adică în neînsuflețire, e nevoie ca, înainte de a începe să citești, să ai în minte acest fapt: cuvintele pe care le folosesc să le primești ca pe o materie – adică un sâmbure dur care închide în el forțe explozive. Fiecare cuvânt, ca să afli ce vreau să spun, trebuie să-l lași să facă explozie în tine și să elibereze astfel sufletul pe care-l întemnițează. Altfel, înțelegere nu există.

Zdrobește cuvântul, eliberează forța concentrată în el, și atunci vei simți și tu, cititorule, acest lucru: dincolo de logică, de dezbatere și dispute înțelepte, dincolo de necesități economice, răsturnări sociale și programe politice, deasupra sovietelor și a comisarilor, lucrează și guvernează aici, în Rusia, spiritul epocii istorice în care trăim – sumbru, însângerat, însetat de lumină, nemilos. De la cel mai primitiv mujic până la chipul integru al lui Lenin, toți sunt muncitori și colaboratori conștiincioși sau neconștiincioși ai lui.⁴

Un farmec sacru a pus stăpânire pe toți cei care construiesc noua Idee, un farmec sacru care provoacă teamă. Aceasta este emoția cea mai înaltă pe care mi-a dat-o Rusia. Măcar de-aș putea să-ți transmit și ție puțin din emoția asta – alt scop nu are cartea aceasta liberă.

Note

2. Ideea comunistă, despre care cei ce au promovat-o au crezut că va aduce omenirii o epocă de dreptate și prosperitate pentru toți oamenii. Însă pe parcursul transpunerii ei în practică s-a dovedit a fi o calegreșită, falimentară economic, o utopie, iar în întregul ei – o himeră chinuitoare.

3. Referire la dictonul latin *Primum vivere deinde philosophari* – „Să trăiești mai întâi, și abia după aceea să filozofezi“.

4. Ai lui, adică ai spiritului epocii.

Atena – Odessa

De îndată ce am lăsat în urmă țămurile grecești, am răsuflat ușurați. Lăsam în urma noastră nerușinatele dispute partinice, micile și comicele noastre incoerențe politice cu marile și tragicele lor consecințe, atmosfera sufocantă a Greciei de astăzi, și respiram în sfârșit aerul mării celei libere și nelocuite.

O curiozitate și o neliniște puternică ne stăpâneau inima. Ne îndreptam spre nord, spre misterioasa țară, spre nemărginitele câmpii ninse, unde milioane de oameni, jumătate asiatici, jumătate europeni, cu bogate calități contradictorii, deopotrivă stăpâniți de misticism și realiști, blânzi și nemiloși, răbdători și revoluționari, se căznesc, adânciți până la genunchi în sânge și noroi, să deschidă, în avangardă, un drum nou oamenilor.

Ce să fie oare dincolo de câmpiile astea ninse? „Zăpezile roșii“, pe care le salută poeții bolșevici, au fost oare înveșmântate în purpură de noul soare care răsare, sau numai de sângele miilor de bărbați și femei care au fost omorâți? Sau nu cumva Rusia rămâne așa cum a fost dintotdeauna și cum o voia marea ei poet contemporan, Aleksandr Blok: „Pădure și câmpie și basma-nflorită pe sprâncene“?

Vom vedea; nimeni nu a putut, cred, sau nu a vrut să ne spună acum adevărul. Grămezi de cărți au fost scrise, imnuri și pamflete ne descriu „Sfânta Rusie“, când rai, când iad, cu toate cercurile dantești ale foamei, ticăloșiei și demenței.

Numai acest fapt îl recunosc toți, prieteni și dușmani, vrând- nevrând: astăzi pe pământurile acestea omul întreprinde un experiment foarte dificil și sângeros, auzim strigăte de luptă și speranță, milioane au murit de boli, de războaie, de foame, și totuși poporul acesta nu îngenunchează, se căznește cu încăpățănare, vrea să mântuiască pământul.

În jurul ținuturilor roșii ale Rusiei, plină de speranțe și de groază, omenirea trage cu urechea și se apleacă să vadă. Înfiorătoarea Idee însângerață a adus oare puțin mai multă lumină, puțin mai multă dreptate și fericire în izbele țăranilor și în umilele case muncitorești? A înălțat oare puțin, a îmblânzit puțin inima omului? Mănâncă mai bine, muncesc mai omenește,

respiră mai liber fiii și fiicele Rusiei?

Toți – oameni politici, industriași, muncitori, ziariști – care s-au dus să vadă și să-i lumineze pe ceilalți s-au întors și, cu rapoartele lor contradictorii, au sporit încă și mai mult confuzia. Și asta din două motive:

a) Fiecare a mers în Rusia purtând cu el dinainte, pregătit, propriul sistem economic și social și având un singur scop: să caute și să găsească argumente în sprijinul sistemului său. Și, cum era firesc, micșorând multe din cele câte vedea, mărinid prea mult altele, fiecare a izbutit, cu solide, mărginite argumente logice, să dovedească ceea ce, înainte de a porni la drum, deținea deja dovedit în el. Vreun ochi curat, care să nu fie totuși rece și indiferent, ci plin de dragoste și dorință dezinteresată de a găsi și a spune adevărul, nu a mers încă, mi se pare, să cuprindă din toate părțile poliedrica față a Rusiei Sovietice, plină de umbre și străfulgerări. Sau mintea era fanatizată și vedea doar într-o direcție, fie-n dreapta, fie-n stânga, jumătate din chipul adevărului, sau inima era când sarcastică și incapabilă să vadă ceva fără să deformeze, când naivă și aprinsă, pierzându-se în lirisme și exprimări neclare.

b) Iar al doilea, cel mai adânc motiv pentru care europenii nu au putut și nu vor putea, probabil niciodată, să simtă Rusia este acesta: un abis există între sufletul slav și cel apusean. Rusul are harisma de-a împăca în el contradicții de neconciliat pentru logica europeanului. Europeanul pune deasupra tuturor lucrurilor mintea limpede, legătura logică, roditoarea întrebuintare practică a noțiunii abstracte; rusul pune deasupra tuturor lucrurilor sufletul, clocotul acesta bogat, contradictoriu, încălțit, numai lumină și întuneric, care-l împinge pe om, dincolo de logică, spre creația primejdioasă. Forțele creatoare oarbe nu au fost supuse încă ierarhiei raționale, rusul se găsește încă în chip nedeslușit cu Mamele primitive, plin de lut și întuneric divin, și în același timp cu o suliță de lumină care-l străpunge și-l aprinde ca o flacără. De aceea virtuțile și defectele rusului trebuie să le judecăm cu o măsură diferită și multe dintre faptele lui nu trebuie să ne surprindă; până și în cel mai nevinovat impuls al lui poate să săvârșească crime, precum iarăși în sânge și în vodcă poate să rămână întru totul nevinovat. Rusul este ca bătrânul Karamazov: patimi multe, primitive și incoerente, și totuși ne farmecă în chip irezistibil, pentru că simțim că sufletul lui este larg, iar inima lui, toată numai căldură omenească.

Călători pe vaporul care ne ducea către nord erau și doi ruși, o rusoaică și câțiva negustori greci, care se întorceau în porturile rusești aducătoare de câștiguri mari. Unul dintre ruși, palid și tăcut, fusese învățător; celălalt fusese cândva colonel în armata țaristă, se întorcea după ani de refugiu în Balcani, a încercat toate profesiile, a răbdat de foame, a însetat de vodcă, hainele i s-au ferfenițit, obraji i s-au afundat, mantaua veche de blană atârna pe umerii lui ca un steag zdrențuit. Dar încet-încet toate aceste suferințe s-au copt – s-au

copt sau i-au doborât sufletul –, s-a muia ura împotriva bolșevicilor, și acum se întorcea în patrie învins și voios. Toată ziua se juca c-un porc, c-un câine și c-o pisică pe care îi găsise pe vapor, și râdea singur, vorbea afectuos cu animalele, fuma și bea încontinuu ceai.

Într-o zi, se apropie de mine, mă privi atent, îmi arată hainele lui ferfenițite, mânecile destrămate și zâmbi. Se uită în jur cu atenție, eram singuri, și începu să-mi recite cu voce joasă, emoționată, versuri rusești. Nu înțelegeam nimic, așa că l-am chemat pe unul dintre greci să-mi explice.

— Sunt versuri de-ale unui poet rus, îmi zice el.

— Bine, dar ce spun?

Preavicleanul grec șovăia.

— Spune, îi zic, de ce te temi? Aici suntem singuri.

Și grecul, șovăind, începu să-mi traducă:

— „Cade trosnind peste istoria rusă cortina de fier.

«Spectacolul s-a sfârșit», publicul se ridică,

«E timpul să ne îmbrăcăm blănurile și să ne întoarcem acasă».

Se întorc. «Nu mai sunt nici blănuri, nici case!»⁵

Rusul zâmbi, își scutură capul chelit și plecă spre pupă, iar preavicleanul grec îmi făcu semn cu ochiul.

— Ia privește cum i s-au golit pantalonii, îmi zise el. Se duce să-i umple iarăși în Rusia!

M-am dat la vorbă cu șiretul nepot al lui Odiseu:

— Ce părere ai despre bolșevici?

— Să-ți spun: la început, când a izbucnit furtuna, noi, grecii din Rusia, ne-am zăpăcit. Am fugit îmbulzindu-ne. Am venit în Grecia. Bună și vrednică e patria, nu zic, dar acolo nu iese pâine. Oamenii, acolo jos, sunt isteți ca și noi. Nu putem să-i înșelăm. Ce să facem, așadar? Ne întoarcem în Rusia. Sunt buni și bolșevicii, n-asculta de gura lumii, ruși sunt și ei, blânzi, prostănaci... O să găsim un chip s-o scoatem la capăt.

Ochii lui mici și hrăpăreți licăriră; sigur preavicleanul grec născocise deja metode de-a scoate untură și de pe urma noilor vaci sovietice. Vorbea despre ruși cu dragoste, le lăuda virtuțile, toate foarte bune pentru negoțul lui: nevicleni, inocenți, harnici, orice le-ai spune tu ei înghit, au ogoare bogate – ei seamănă și tu seceri. Ochii preaistețului grec străluceau ca ai unui cioban care-și amintește de carnea, lâna și laptele turmelor lui.

Aceleași lucruri, dar c-un singur cuvânt, mi-a răspuns și căpitanul când, într-o seară, l-am întrebat cum sunt oamenii acum în Rusia. A zâmbit cu amabilitate, mi-a făcut cu ochiul și el și-a spus:

— Necioplîți!

Rusoaica aceea care călătorea cu noi era soția colonelului. Ajunsese dansatoare la Salonic, a răbdat de foame, s-a îmbolnăvit, dinții i s-au stricat, bluzele i s-au găurit în coate, dar ochii ei luceau albaștri ca marea și

misterioși, iar năsul ei, ridicat ștrengărește, dădea un aer copilăros încântător feței ei ofilite, mult sărutate.

Când plângea și țipa de durere de rinichi, când, pe dată, începea să cânte cu glas subțire cântecelele sprintene de café-aman⁶, își mlădia mijlocul, bătea din palmuțe și se uita cu o privire leneșă și amețită în salonașul înăbușitor, la bărbații aceia lipsiți de chef, încercați de primejdiiile mării.

Lăsaserăm de-acum departe țămurile noastre grecești și într-o dimineață, în aerul tomnatic, tulbure, apăru din ape, foarte palid, Constantinopolul. Ploua mărunț. Minaretele străpungeau, eroice și zvelte, ceața. Catedrala „Sfânta Sofia“, palatele, ruinele zidurilor împărătești se pierdeau în ploaia silențioasă, deznădăjduită.

Toți ne înghesuiserăm la proră, cu gâtul întins, și priveam. Fiecare avea în lumina ochilor lui și un alt Constantinopol. Rușii se uitau adânciți într-un tăcut extaz vegetal, precum în urmă cu o mie de ani strămoșii lor uriași cu ochi albaștri la palatele, aurăriile și femeile Bizanțului. Cei doi greci priveau hrăpăreți portul și se întrebau despre negoț și contrabandă. Iar mie inima-mi rămânea neclintită. În alți ani, străbătând aceste legendare ape, îmi auzeam sângele cum se învoldurează de povești și cântece populare, de dorințe aprige și simțeam cum îmi picură pe mâini, mari, calde, lacrimi din icoana Preasfintei Fecioare. Astăzi, ca un ecou al setei mele mi se păru, foarte îndepărtată, incredibilă, toată această țâșnire de chiparoși și case, fantasmă plăsmuită cu păclă.

Două zile am privit de departe Constantinopolul și am așteptat cu speranță să se liniștească marea și să plecăm. Mă bucuram că plouă, mă bucuram că vameșii turci, care urcaseră ca paznici pe vapor, nu ne lăsau să ieșim afară și să pășim pe caldarâmurile legendare. Toate astea se armonizau fidel cu amara dispoziție care-mi stăruia în suflet. Spuneam: „Orașul acesta multicolor, cu palatele lui, cu semilunile și cu turlele lui, este creația minții mele. Mintea mea l-a clădit în ploaie, l-a împodobit cu împărați, cu geamii și chiparoși, ca să-mi pună inima la-ncercare. Dar când vreau voi sufla asupra lui și va dispărea“.

Ploua, marea era de un verde-închis, vântul se potoli. În a treia zi, în zori, am ridicat ancora, am trecut prin Bosfor, grădinile stufoase se răreau mereu, casele se împuținau, se înăspreau în dreapta și-n stânga noastră țămurile Europei și ale Asiei. Am intrat în Marea Neagră. Valurile ne urcau și ne coborau. Rusoaica se făcu palidă, începu să cânte, din când în când își întrerupea cântecul, vomita, iar apoi, ștergându-și buzele arcuite, ofilite cu o batistă lată, roșie, începea iar.

Așa treceau zilele și nopțile.

Până când deja, astăzi de dimineață, deslușirăm departe, în zare, la marginile orizontului, o neclară, joasă, linie gri-verde – Rusia.

Note

5. Versurile îi aparțin unuia dintre cei mai controversați scriitori și filozofi ruși din perioada prerevoluționară, Vasili Rozanov (1856–1919), și apar în eseul lui din 1918 intitulat *Apocalipsa timpului nostru*, fiind considerate primul loc în care sintagma „cortina de fier“ este folosită cu referire la Rusia comunistă.

6. *Café-aman* – un tip de cafenea care a apărut prin secolul al XVII-lea în Imperiul Otoman și în care oamenii se-adunau ca să bea, să mănânce, să fumeze narghilea și s-asculte amanele.

Odessa

— Mama Rusia! Mama Rusia! strigară cei doi călători ruși la proră, văzând linia gri-verde cum se mărește și cum se încrustează din ce în ce mai adânc în aerul umed șirul de dealuri joase ale pământului matern.

Amiază de-acum, deslușeam limpede grădinile desfrunzite, bisericile verzi încrețite, casele înalte. Rusoaica se închisese de câteva ceasuri în cabina ei și, când să intrăm în port, apărură fardată, cu o îndemânare diabolică, cu două cercuri albastre la ochi, palidă, cu gura de un roșu-aprins, înfășurată într-un șal portocaliu de mătase – și se așază în salon, lingându-și încet buzele, tăcută.

Vaporul acostă. Aplecați la proră, priveam toți cu lăcomie. Călătorii treceau grăbiți pe chei frecându-și mâinile ca să se încălzească. În spate se zăreau șiruri de case cu multe etaje, cu ferestrele închise. Din biroul vamal de vizavi săriră vreo zece vameși și gardieni roșii și se repezără pe vapor. Scotociră peste tot, deschiseră valizele, răsfoiră cărți, scuturară haine, politicoși, dar nu amabili.

— Pofțiți, treceți!

Ofițerul zâmbi, întinse mâna și ne arătă dinaintea noastră Rusia; eram liberi să intrăm.

Să nu spun cu ce emoție am pășit pe pământul rusesc! Multe generații în mine doriseră clipa asta. Mulți străbuni în mine, care au așteptat veacuri la rând, în Creta, să vină Moscova și să-i elibereze, se bucurară mult. „Faceți-vă curaj, fraților, strigau străbunii, și Moscova vine!”

Străbăteam străzile largi cu nesaț. Priveam, ascultam, atingeam, eram fericit. Grămezi de harbuji pe trotuare, stive de mere roșii, bărbați pușini, palizi, mereu pe grabă, femei fardate, copii desculți, din când în când câte-o mașină, prăvălii încărcate de alimente, vitrine cu doar câteva feluri de obiecte de lux, altele pline de cărți și peste tot imagini ale lui Lenin, cu zâmbetul sarcastic, tăios ca un cuțit.

Prima impresie adâncă ți-o lasă liniștea și pustiul pe străzile foarte largi. Sunt deschise toate magazinele, și-ți par închise; sunt pline, și-ți par goale. Pe

toate chipurile sunt întipărite limpede oboseala, paloarea foamei, a suferinței și a fricii – care acum nu mai există, dar care, în primii ani ai Revoluției, i-au chinuit fără milă pe oameni.

Odessa întregă, simți, își revine din marea hemoragie. A fost greu bolnavă, dar acum viața i se revarsă din nou în vine, ziua își regăsește pulsul regulat, încep să se liniștească bărbații, să zâmbească femeile, să se îmbujoreze din nou obrajii copiilor – se ridică încet-încet din boală străzile, copacii, oamenii.

Un fel de tăcere sfântă și de liniște te pătrunde, ca și când ai intra în camera unui bolnav care a fost în primejdie și căruia acum îi merge bine, i-a scăzut febra și a început să mănânce și să vorbească. Îmi amintesc de un alt oraș pe care l-am văzut cu câțiva ani în urmă, aflat și acela într-un moment critic – Viena. Ce diferență! Viena murea, dar toate laboratoarele de plăcere improvizată erau zi și noapte deschise și puternic luminate; dans, bar, muzici țigănești excitante, spectacole nerușinate; femeii trupeșe se mlădiau într-un aer care duhnea și mirosea a flori, a nădușeală și a cocaină.

Odessa n-a decăzut până la o asemenea putreziciune; ea s-a purtat eroic în vreme de primejdie și a fost rănită, iar acum își revine și trăiește. Pâinea miroase din nou îmbietor în cuptoare, au sosit iarăși hainele, pantofii, cărbunii, carnea, toate cele trebuincioase vieții. Noaptea, foarte puțină mișcare; istovit, orașul doarme. Pe tramvaie, pe fațadele de la stradă, pe școli, pe tribunale, pe localuri, imagini colorate – muncitori care lucrează, femei care alăptează, copii care merg la școală, țărani care ară, Lenin care se apleacă asupra mulțimilor, când vesel și liniștit, când furios, scos din fire, cu gura deformată spasmodic, ai zice că buzele lui sunt ca ale profetului – pline nu de cuvinte, ci de cărbuni aprinși.

Ceea ce face aici impresie este mulțimea de evrei. Odessa era unul dintre puținele orașe rusești în care țarii le îngăduiau evreilor să locuiască; și acum rămâi uimit, umblând pe străzi, să vezi chipurile acelea istețe, negricioase, nasul încovoiat, ochii negri, sprinteni, buzele ca de țap.

Tovarășul meu de călătorie grec, care îmi arăta orașul, înjura văzându-i pe „nebotezați” și scuipa. O ură adâncă, o nemiloasă rivalitate îl despărteau de rasa asta periculoasă, neobosită.

— Ptiu, de-ar pieri! murmura el. Nu ajunge că l-au răstignit pe Hristos, ne-au mai luat și toate muncile!

Cu pantofii găuriți și cu pantalonii lui de refugiat atârându-i cârpiți, pășea alături de mine și se uita la toate cu o privire ascuțită, lacomă; se bucura că se întorsese în „Săraca mamă”, nota prăvăliile, întreba prețurile, cântărea unde să ia prăvălie, visa să-și cumpere pantaloni noi, să-și comande pantofi, și apoi, cuminte de tot, fără să-i prindă „roșiii” mirosul, să adune iarăși ruble și să ajungă de același neam. Acesta era visul său. Când a coborât astăzi de pe vapor, s-a aplecat și a sărutat pământul Rusiei, iar când a pus prima oară în

gura lui largă o bucățică din noroioasa pâine neagră de secară n-a putut să-și stăpânească lacrimile. De-acum, Grecia strălucea în mintea lui ca o idee îndepărtată. Rusia era pentru el Mama, „Săraca mamă“, cum o numea cu tandrețe, și o iubea, și o căuta și se căznea să-i găsească țățele, ca și cum ar fi fost, aievea, o vacă blândă, bună, plină de lapte.

— Să mergem la „Pasajul Roșu“, i-am propus.

Voiam să văd căsuța unde s-a reunit prima oară Societatea Prietenilor⁷. Ne-am oprit la numărul 16. Trei ferestre vechi cu obloane, un balcon gata să se dărâme; la parter lucra un cârpaci.

L-am luat de braț pe grecul cel rotofei și hrăpăreț:

— În căsuța asta sărmană pe care o vezi, i-am spus, au avut loc primele întruniri ale Societății Prietenilor. Trei oameni simpli, trei negustorași ca și tine, s-au întâlnit în mansarda asta într-o seară și au jurat să distrugă Imperiul Otoman. Nu aveau nici bani, nici armată, nici, poate, ceea ce numesc cei cuminiți minte. Turcia era pe-atunci atotputernică; avea tot Răsăritul, Egiptul, Arabia, Siria, Balcanii întregi, armatele ei ajunseseră până la porțile Vienei. Și acești trei greci naivi întocmeau, în spatele fereștrăușilor ăstora pe care le vezi, planul să-l răpească pe sultan, să doboare Turcia, să elibereze Grecia și să intrăm în Constantinopol!

Grecul asculta, nu vorbea. Ne-am urcat într-o trăsurică și m-a însoțit până la stația Moscova. Se înnoptase, casele se afundaseră în întuneric, bărbați și femei se întorceau grăbiți la casele lor, pe la colțuri cerșetorii cu muzicuțe cântau încet cântece populare ucrainene; o ploaie rece cădea ușor în marele oraș boieresc.

Am ajuns la stația Moscova. Mi-am luat rămas-bun de la tovarășul meu, iar el mi-a strâns mâna emoționat:

— Din clipa în care mi-ai arătat, spuse, căsuța Societății Prietenilor, am devenit alt om. Nu mă mai tem de nimic. Am fost bogat aici în Rusia, apoi am fost ruinat, acum mă întorc cu pantalonii găuriți, desculț; dar o să ajung iarăși, îți jur, foarte bogat. Deja știu cum... O să-mi propun lucrări mărețe, o să vezi. Pentru că știu, de-acum, că ceea ce vrea sufletul omului, aceea izbutește întocmai.

Și astfel, grecul cel vajnic și iscusit preschimba înlăuntrul lui Societatea Prietenilor în Societate Comercială.

Notă

7. În original, Filikí Etería. E vorba despre vestita societate secretă antiturcească, sprijinită de Imperiul Țarist, care a acționat și pe teritoriul țării noastre sub conducerea lui Alexandru Ipsilanti. „Pasajul Roșu“ – pasaj din strada Krasnii Pereulok unde se află casa în care s-a înființat Societatea Prietenilor, transformată azi în Muzeul Filikí Etería.

Kiev

Noapte, ploua, trenul pornise. În fața mea ședea un ins de vârstă mijlocie, îmbrăcat muncitorește – bluză cu centură de piele, încălțăminte înaltă, grosolană, capul ras. Am făcut cunoștință; era profesor la Universitatea din Kiev. Am vorbit despre Rusia și Grecia. El visa să se-nvrednicească într-o bună zi să vadă lumina Greciei, eu îmi împlineam în ziua aceea visul de-a pătrunde în nordul întunecat, în ținutul zăpezilor. Am zâmbit amândoi cu gândul la nesătula, mereu nemulțumita fire a omului, care totdeauna își dorește ceea ce nu are, și cu bucurie am ajuns la concluzia că tocmai pe această nepotolită sete luciferică, pe această incurabilă nefericire, se sprijină toate speranțele și cuceririle omului.

Astfel, de veacuri, veșnic, viața, râvnind primejdia și nesiguranța, a izbutit să sară de la plante la animale, de la animale la oameni; iar acum același suspin preaomenesc ne împinge – jertfitori și victime laolaltă – să zdrobim cotidianul nostru echilibru social și sufletesc și să căutăm o nouă, nesigură și primejdioasă, dar mai înaltă stabilitate, așa sperăm.

Când spovedania noastră filozofică a ajuns în acest punct, tovarășul meu a tăcut. Eu mă pregăteam să aplic principiile astea generale și la problema noastră rusească din ziua de astăzi, dar profesorul tăcuse. A scos din buzunar două mere, le-a mâncat cu coajă cu tot și apoi, înfășurat în paltonul său lung din piele de vacă, s-a întins pe banchetă, spunându-mi noapte bună.

În zori ne-am pomenit pe nesfârșitele pământuri negre ale Ucrainei. Ici și colo, risipiți pe ogoarele cele grase, țăranii arau cu caii lor robuști, greoi. Nicăieri piatră, nici munte, nici pădure; doar din vreme-n vreme îți mai săreau în ochi plopii albi ca neaua, cu trunchiuri zvelte sau, sus pe cer, dese cârduri de corbi înfometăți. Prin pâclă, împrăștiate din loc în loc pe câmpia nesfârșită, deslușeam satele; mereu cu biserica în centru, dreaptă, cu turla în formă de pară, vopsită în verde, iar în jurul ei, ghemuite, umilele case ale satului; ciobanul în picioare, iar în jur, oile sale.

În fiecare stație se iveau dintr-odată vesele copile de țărani cu broboade multicolore, cu cizme groase de pâslă numite *valenki*, cu năsururile ridicate, cu ochii albaștri, umezi; țineau în mâini tăvi încărcate cu pahare de ceai cald

sau ciubere mari cu lapte ori coșuri pline de mere, pere, pâinici, unt. Câțiva tineri săreau în tren și vindeau cărțuții ieftine – *Alfabetul comunismului*, opere de-ale lui Lenin, Troțki, Buharin, cântece proletare, broșuri publicitare populare despre cultivarea pământului sau despre bolile omului.

Pentru câteva minute se umplea stația de râsete și strigăte, coborau călătorii, își vârfuliau ceainicele cu apă clocotită – și apoi imediat locomotiva șuiera, trenul pornea din nou și ne afundam iarăși în tăcuta, umeda Ucraină cu pământul ei negru.

Priveam tăcut și reconstruiam în minte uriașul trup al Rusiei. Sus, spre nord, înalte, se înnegreau întunecoasele păduri dese: brazi, fagi, ulmi, tei, stejari. Paralel, în sud, se întind nemărginitele stepe ale cazacilor, netede, monotone, numai cu sfintele curgane, care acoperă osemintele vechilor eroi; mai jos, nisipoase la gurile de vărsare ale Niprului, argiloase în nordul Crimeii, sărate în jurul Mării Caspice, văluresc înfiorătoare, cruntele stepe, cu popoarele lor pe jumătate sălbatice, cerchezii, nogaii, calmucii, tătarii. Și mai jos încă, pe țărmurile Caucazului și Crimeii, strălucește soarele, rodesc viile, măslinii, pomii fructiferi. Nimic nu lipsește din Rusia; toate animalele și plantele, de la cele de miazănoapte până la cele tropicale, trăiesc lipsite de griji pe nemărginitul pământ rusesc.

Granițe naturale nu există; uscatul se întinde ca și marea, iar pustiiul plăsmuiește după chipul și asemănarea lui și sufletul omului. Câmpiilor acestora și stepelor le datorează rusul firea lui largă. Rusia este, în ochii poporului ei, lumea întreagă. „De care străinătate-mi vorbești? – strigă un personaj din *Revizorul* lui Gogol. Din orașul nostru poți să călătorești trei ani cu trăsura și nu ajungi în nici o străinătate!“

Rușii înnebunesc tot călătorind prin nesfârșita lor țară; în timpurile străvechi își încărcau într-o pirogă zeii și copiii, intrau în râurile cele mari și se bucurau că schimbă locurile, hrana, clima și modul de viață. Precum copiii.

Un amestec de neamuri și rase foarte diferite a alcătuit gigantul mozaic rusesc: slavi, varegi, germani, lituanieni, armeni, greci, evrei, polonezi, tătari, mongoli, cazaci... Și-au vărsat sângele lor nou în marele trup, au trecut cuceritoare unele peste altele și au pus ordine în haos. Doi, mai presus de toți, mari organizatori:

1. Varegii. Coboară cu lungile lor pirogi de la Marea Nordului, intră pe marile râuri rusești, construiesc fortărețe în ținuturile riverane, ajung până la Marea Neagră. Jefuiesc tot ce găsesc în cale și coboară până-n Bizanț, unde-și vând la preț bun mărfurile: piei de oaie, chihlimbar, miere, ceară, animale, sclavi și sclave.

Slavii, care locuiau atunci pe malurile Niprului, erau un popor agricol, trăiau în familii patriarhale, blânzi, harnici și barbari. Adorau libertatea, își primejduiau eroic viața, erau ospitalieri și iubeau cu patimă dansul și cântecul. Obiceiurile lor erau simple și străvechi, femeia era sclava bărbatului, copiii

erau proprietatea tatălui. Religia lor era venerarea străbunilor; preot era fiecare căpetenie a familiei, iar cei mai bătrâni stăteau în frunte la sărbătorile sfinte.

Două erau cele mai mari sărbători ale lor: sărbătoarea primăverii, când îi rugau pe zei să le binecuvânteze semănăturile, și sărbătoarea iernii, când le mulțumeau zeilor pentru recolte. Temple separate nu aveau; locurile de venerare erau pădurile, colinele, izvoarele, râurile. Când erau învinși în război, nu se predau; își luau singuri viața, spintecându-și pânțele, fiindcă credeau că dacă mor de mâna dușmanului vor fi veșnic robi în viața de apoi.

Anarhie, haos; se luptau între ei, se omorau de veacuri; când, spune Nestor, cel mai vechi cronicar slav, le-au dat de știre varegilor să vină și să pună rânduială în anarhia lor. „Țara noastră este bogată și mare, dar rânduială n-avem; veniți așadar și puneți-ne rânduială.“ Așa le-au dat de veste.

Au venit așadar varegii, au construit turnuri și castele, i-au făcut iobagi pe slavi și au devenit stăpâni feudali. Nu se amestecau deloc în viața familială și socială a autohtonilor, nici în religia și-n obiceiurile lor; cereau numai supunere și tributuri. Și luau asupra-le să-i ocrotească de corsarii nomazi și de anarhia lor internă.

2. Bizantinii. Varegii i-au organizat pe ruși în exterior, bizantinii i-au organizat pe dinăuntru, au cultivat forțele lor spirituale și sufletești, le-au dat civilizația. Alfabetul, scrierea și arta, literatura, religia, pe toate le datorează bizantinilor.

Prima, Olga, văduva căpeteniei de trib Igor, a mers în Bizanț și a fost botezată. „Olga a strălucit în creștinătate – spune cronograful rus – ca luceafărul de dimineață. A revărsat asupra creștinătății o lumină preadulce. Lumina deasupra necredincioșilor precum luna în timpul nopții. Acum s-a înălțat pe cerul rusesc, unde se roagă lui Dumnezeu pentru fiii Rusiei.“

Cruntul ei fiu, Vladimir, pentru că a cucerit fără milă popoarele din jur și a fost întronat la Kiev, a trimis crainici la toate regatele dimprejur, să afle și să-i înfățișeze lui ce zei venerează, ca să aleagă. Au mers la alamani, dar zeii lor nu le-au plăcut, au mers în sultanatele musulmane, dar când Vladimir a auzit că profetul cetății Mecca le interzicea credincioșilor să bea a strigat mânios: „Religia lui Mahomed e inacceptabilă, fiindcă poporului rus îi place mult să bea!“ Când în sfârșit trimișii au sosit în Bizanț, s-au cutremurat, în cugetul lor, de admirație. „Nu știm – i-au scris regelui lor – dacă suntem în cer sau pe pământ; atâta frumusețe depășește închipuirea omenească.“

Vasile Bulgaroctonul le-a arătat palatele lui, bisericile, întrecerile la hipodrom, sărbătorile, procesiunile; i-a încărcat de daruri prețioase și i-a dat-o în cele din urmă de soție lui Vladimir pe sora sa, prințesa Ana. Barbarul conducător rus a fost fermecat de atâtea bogății și de atâta putere, s-a botezat în Chersonesul Crimeii și apoi a început la rându-i să-și boteze, în râuri, toată turma de popoare. Ana, minunata, cultivată fiică a faimoasei împărătese

Teofana, a luat cu ea învățați, preoți, pictori, arhitecți și a pornit spre nord, a străbătut nesfârșitele câmpii, a dormit în case umile, străvechi, se trezea dimineața și urca, prin troiene, mereu către nord, purtând în delicatele ei mâini, ca s-o sădească în negrele pământuri, sub zăpezi, civilizația Greciei.

Sămânța a prins, nu au trecut mulți ani și s-au înălțat din pământul acesta gras bisericile și mănăstirile, zidurile au fost acoperite cu picturi și mozaicuri, s-au îmblânzit asprele obiceiuri, și de la Kiev până sus, la străvechiul Novgorod, a fost luminată fața Rusiei.

Dimineața, am ajuns deja în vechea capitală a Rusiei, la Kiev. De departe deslușeam turlle de aur strălucind ca niște capete ascuțite de tătari prin ceața subțire.

Oraș sfânt, picură și el, ca toate vechile orașe, sânge. Cât timp a durat fericirea lui dintâi? Două secole. Apoi, pe neașteptate, au năvălit asupra lui tătarii, au ars bisericile, au înjunghiat bărbații, au luat femeile. Literatura și artele caută refugiu în mănăstiri, un ideal foarte înalt ajunge a fugi de lume și a te călugări; mulți se castrează ca să-și mântuiască sufletul. Mănăstirile se îmbogățesc, călugării ajung conducători, se înțeleg cu tătarii și-i exploatează împreună pe mujici.

Soarele strălucește. Coborâm din tren, ne plimbăm cu lăcomie prin orașul cel vestit. Parcuri boierești, chipuri ucrainene joviale, culori țipătoare. Această Ucraină este fața răsătoare a Rusiei; la 25 martie, în multe sate, fetele se urcă pe acoperișuri și cheamă primăvara. O roagă să vină repede să aducă iarăși soarele, păsările, florile. Deseori aceste saluturi lirice adresate primăverii iau o formă teatrală; fetele se împart în două coruri: unul strigă primăvara, celălalt răspunde în chip de primăvară.

Dansurile ucrainene sunt pline de viață, numai patos și bucurie. Bărbați și femei dansează împreună, iar dansul lor este adesea pantomimă dramatică: vânatoare erotică, femeia se împotrivește, fuge, se întoarce iar, în cele din urmă, veselă, se lasă biruită și dansul izbucnește într-un vârtej al victoriei.

Intru în biserici; întuneric, miros de tămâie, vechi icoane bizantine, Preasfintele noastre Fecioare înstrăinate – toată vâna de aur a Bizanțului înțepenită încă, fosilă, în viscerele vieții contemporane. Nimeni nu mai atinge fosila aceasta; nici ea nu atinge pe nimeni; altădată era un organism autarhic, numai forță și foame; acum a ajuns o simplă podoabă inofensivă. Prin fața ei se perindă bolșevicii și nici nu se-ntorc s-o vadă; numai din când în când mai trec închinători întârziați, plini de patimă, și o salută pe ascuns, ca și cum ar păcătui sau ca și cum s-ar teme.

La amiază urcăm din nou în tren, reîncepe călătoria. După o mie de ani urcăm iarăși spre nord, dar acum nu ca să dăm lumină, ci, poate, ca să luăm. Noii conducători au doborât astăzi vechea organizare statală și spirituală a Rusiei, creează un nou model și prin modelul acesta se luptă să înnoiască lumea. Cu neliniște și nerăbdare, cu idei încurcate și păreri contradictorii, mă

duceam acum să-i cunosc pe acești noi conducători, să trăiesc noua realitate, să văd dacă aduceau vreo schimbare – și care anume – în viața materială și în inima omului.

Precum în străvechile epoci cosmogonice, la fel astăzi s-a aflat iarăși că s-au născut – în nord acum – zei noi, și venim de departe să ne plecăm noilor leagăne zeiești. Împreună cu mine, în același tren, veneau mujici trimiși de sovietele lor locale, veneau muncitori cehoslovaci, turci și bulgari, ba chiar și doi japonezi, misterioși și tăcuți. Fiecare își purta cu el neliniștile, speranțele și întrebările – acestea sunt darurile pe care omenirea de astăzi are să le ofere Dumnezeuului născut de curând.

M-am apropiat de japonezi, arhitecți amândoi.

— Am văzut în cărți noile școli rusești de arhitectură și mergem la Moscova să le studiem. Ne chinuie unele probleme tehnice și sperăm să găsim soluția.

Îi ascultam și mi-am amintit cu bucurie vechile cuvinte ale Magilor: „Am văzut o stea nouă și mergem pe urmele ei“.

Cu asemenea gânduri, a trecut și a doua noapte, iar în zori ne-am pomenit deja pe zăpadă. Brazilii înghețați stăteau neclintii, casele de piatră dispăruseră și în locul lor se iviseră izbele de lemn, cu acoperiș de paie, înclinat.

De-acum străbătuserăm Ucraina și intram în Marea Rusie.

Fețele țăranilor deveniră mai grave și mai pământii, satele, mai umile și mai mohorâte, viața își schimbase ritmul – când mai largă, adâncă și primitivă, când mai greoaie.

Înfășurați în piei de vacă, mujicii, tăcuți, unsuroși, păroși, cu frunte îngustă, semănau cu niște demoni care locuiau în pădurile ninse, mai prejos și totodată mai sfinți decât omul. Țăranii aceștia țineau, poate, în mâinile lor bătătorite și păroase nu numai soarta Rusiei. Este gloata cea neagră, cu multe capete, greu de urnit. În cele dintâi și-ntâi rânduri de bătaie, câteva suflete se mișcă și se chinuie, se luptă și oftează; în spatele lor, masa brută împinge și este împinsă, oarbă și neșovăielnică.

Îmi venea în minte, ademenitor, tot numai lumină și flacără, chipul scânteietor al lui Lenin și vedeam acum dinaintea mea întunecata plămădeală pe care o frământa – mujicul. Pe acești doi străvechi potrivnici și colaboratori – Spiritul și Materia – doream acum fierbinte să ajung mai repede și să-i văd luptându-se în palestra roșie, închisă a Kremlinului.

Zăpada cădea deasă, toată câmpia arată era învelită și grâul semănat se hrănea în tăcere și în siguranță; când și când mai trecea câte-un corb negru ca tăciunele, furios, și trăgea spre acoperișurile oamenilor, ca să mănânce.

Priveam Rusia și-mi veneau în minte, pline de tristețe și mândrie, cuvintele lui Ilya Ehrenburg:

„Murdar, chinuit de foame – curge sânge și puroi din rănile tale deschise.

Cu gemete și suspine ai fost culcată la pământ, Rusie – aiurarea nașterii tale au luat-o ei la moarte –, au huiduit cei cumiți, cei sătui, cei curați... Sterpe, măruntaiele lor, împietrite, piepturile lor goale. Cine va primi sfânta, vechea moștenire? Care mână a lui Prometeu va răpi făclia aproape stinsă, s-o reaprindă și s-o ducă mai departe? Grea naștere, ceas sfânt, mare. Nu se va naște spuma mării, nici cerul albastru. În neagra putreziciune de-aici, cu sângele nostru spălat, se naște vânjos un nou veac. Aveți încredere în noi! Primiți-l din mâinile noastre! Este al nostru și al vostru! O suflare va șterge toate hotarele. În întunericul din oraș, de la miezul nopții, uitată. Sub lințoliul de zăpadă zace ascunsă viața. Și a fost scris ca un popor să adape cu cinstitul său sânge sânul sterp al pământului. Dușmanul tău va veni la tine, o, Născătoare, urmele tale însângerate să le sărute pe zăpadă!“

Priveam, priveam și simțeam că privirea mea căpătase îndepărtatul, adâncul albastru din ochii oamenilor care trăiesc în nemărginitele câmpii. Priveam, și pe neașteptate, spre amiază, apărură de departe, neclare, sub cerul negru-cenușiu, turlle de aur.

Ne apropiam de-acum, soseam în noul Ierusalim al muncitorului Dumnezeu, în inima noului Pământ al Făgăduinței, în Moscova.

Notă

8. Ilya Ehrenburg (1891–1967) – scriitor și jurnalist rus, stabilit la Paris după o perioadă de arest pentru activitate revoluționară. Scribe, pentru publicațiile sovietice, despre regimul condus de Stalin. După moartea acestuia, devine critic la adresa moștenirii staliniste, în opere ca *Dezghețul și Oamenii, ani, viață*. Alte scrieri: *Căderea Parisului*, *Furtuna*, *Al nouălea val*. Dar cel mai reușit roman al său rămâne *Julio Jurenito și discipolii săi* (1922).

Moscova

Mă tot învârtesc și nu mă mai satur văzând neorânduiala asta multicoloră de multe seminții – Moscova. Înainte de-a mă osteni să aflu ce se ascunde în spatele acestei întinse perdele fermecătoare, să-mi las ochii să se bucure, cu naivitate și cu bucurie de copil, de priveliștea asta neașteptată.

Să ne plimbăm puțin, să facem un tur prin Moscova. Portarul bolșevic de la hotel se apleacă și ne pune galoșii, ca și cum încă ar mai exista stăpâni și robi. E frig, cade lapoviță. Păsările și vulpile s-au adăpostit în cuiburile lor, însă în Moscova mii de copii ai străzii nu au o colibă unde să intre să se încălzească. Proletariiăștia micuți mă privesc cum trec îmbrăcat în blană, fără să protesteze; dar mă mângâi cu gândul că vor crește repede, mai repede decât toți copiii lumii, și vor căuta și-mi vor lua blana.

Încă un domn îmbrăcat bine, cu o blană veche, destrămată, înalt, bătrân greu de îndoit, vechi stăpân, stă la colțul hotelului să vândă o pipă de chihlimbar. Deodată, de pe trotuarul de vizavi, un alt bătrân îl vede, o ia de-a dreptul prin noroi și se duce la el, îl salută cu emoție, îi strânge amândouă mâinile și îl tot întreabă, iscodindu-l; iar boierul scăpătat zâmbește liniștit, blând și spune, repetând faimosul cuvânt, plin de vechiul suflet rusesc:

— *Nicevo! Nicevo!*⁹ (Nu face nimic!)

„Există o rană în istorie mai mare decât slava, / batistă sărutată de milioane de buze. / În Moscova, în pădurea de oameni / unde sunt îngrămădite ideile, / copaci arși de fulger / și cuvintele ca niște frunze uscate...” – nu știu cum mi-am amintit cuvintele acestea ale poetului mistic rus Kliuev și le murmuram plecând departe de cei doi boieri scăpătați.

Kremlinul se înalță dinaintea mea. Inima Moscovei, și astăzi, cred, inima lumii. Piața Roșie, uimitoarea catedrală „Sfântul Vasile” și în față tribuna unde stătea Ivan cel Groaznic împreună cu gădele și tăia capetele boierilor răzvrătiți, iubitori de libertate. Voia să-i înjosească pe toți nobilii, ca să creeze o unitate de stat puternic; dar iubea poporul umil și îi asculta emoționat pe rapsozii rătăcitori, zdrențăroși, cum cântă bîlilele¹⁰ populare la Curtea lui.

Un înger stătea la dreapta lui – boierul Nikita Romanovici, ginerele țarului și străbunul Romanovilor – și un demon la stânga lui – sângerosul

O bîlină istorisește cum a cucerit Ivan Kazanul: „A săpat sub zidurile Kazanului, / a îngrămădit butoaie cu praf de pușcă negru, / a aprins fitilul. / Dar praful n-a luat foc. / Tătarii râdeau pe ziduri / și i-au arătat fundul: «Uite-așa o să iei Kazanul, țarule!» / Inima țarului s-a înfuriat, / și a poruncit să fie spânzurați tunarii. / Un bătrân cere îngăduința să-i vorbească: / «O, stăpâne țar, ai răbdare, / fitilul arde repede în văzduh, / dar arde încet sub pământ!» / Și, cum spuse, Kazanul se clătină / și se prăbuși tot. Și țarul se bucură, / îi dă fiecărui tunar cincizeci de ruble, / iar unui bătrân îi dă cinci sute!“

Alte bîline cântă întunecata viață privată a lui Ivan – cele șapte soții ale lui, dintre care pe unele le-a omorât, pe altele le-a închis în mănăstiri; pe urmașul moștenitor, fiul său, pe care l-a omorât. „Groaznicul Ivan se plimba prin palatul său în sus și-n jos, / privea prin fereastra cea roșie / și își pieptăna părul negru c-un pieptene subțire. / Se întinse și spuse: «Eu am adus tronul de la Țarigrad (Constantinopol) la Moscova, / eu primul am îmbrăcat purpura împărătească, / eu am pus stăpânire pe Kazan și pe Astrahan, / am lovit trădarea în Kiev, / am lovit trădarea în Novgorod, / o s-o lovesc și în măicuța noastră, în Moscova cea cu ziduri albe.» / Atunci se ridică un boier: «Țarule Ivan Vasilievici, ai lovit trădarea în Kiev și în Novgorod, / dar nu poți să lovești trădarea în Moscova. / Este în palatul tău, / șade în coasta ta, / mănâncă din aceeași farfurie cu tine, / poartă aceeași haină cu tine, / trădătorul este țareviciul Feodor!» / Se înfurie Ivan: / «Nu mai am ucigași credincioși?» Maliuta sare ca ars: / «Vrei să ridic mîna?» Îl apucă pe țarevici de mînuțele lui albe, / de degețelele încărcate de inele și îl târăște la râul Moscova...“

Sălbatic, bogat, nestatornic suflet Ivan, foarte dur și credincios, imaginație îndrăzneță, dragoste pentru operele de artă. Scrisorile lui către prințul Andrei Kurbski¹² și către starețul mănăstirii „Chiril“¹³, la Marea Albă, sunt pline de șiretenie, ironie, nerușinare, vorbe de ocară neînfrînată, frică de Dumnezeu, erudiție. Este primul scriitor rus care și-a dezvelit și și-a arătat gol eul. Uneori descrie câte a îndurat, copil fiind, de la boieri: „Cât am mai suferit de goliciune și de foame! Noi, copiii, ne jucam, iar Șuiski ședea pe scaun, se rezema în cot și întindea picioarele pe patul tatălui nostru. Au luat tot tezaurul cel bogat al tatălui și bunicului nostru, l-au topit, au făcut servicii de aur și de argint și au încrustat pe ele numele lor...“

Privesc turlile de aur ale bisericilor din Kremlin, zidurile roșii cu grelele porți de fortăreață, cu roșul și albul de pe boiandrugul lor, unde odată, demult, zâmbea icoana Preasfintei Fecioare – grăbesc pasul ca să fug de sângeroasele amintiri medievale și intru despovărat pe străzile de astăzi, toate foarte vioaie.

Întreg Răsăritul s-a revărsat în zăpadă. Negustori răsăriteni cu saricuri grele, chinezi uscățivi ca niște maimuțe care vînd bețișoare parfumate și cărți de joc, toate trotuarele sunt pline de bărbați și femei care crăinicesc fructe, cărți, bărbite pentru prunci, găini jumulte, statuete ale lui Lenin; copilandre

care vând ziare cu țigara-n gură, muncitoare cu basma roșie pe cap, femeile grosolane, aspre, cu obraji și ochi mongoli, copii pe jumătate goi, cu căciulă țuguiată de astrahan... Biserici cu turle verzi sau cu turle de aur, ziduri tătarești și turnuri medievale, iar lângă ele zgârie-nori americani, inscripții pe drumuri, pe biserici, pe tramvaie: „Proletari din toate țările, uniți-vă!“ – și dintr-odată, către asfințitul soarelui, peste tot acest vuiet dezordonat răsună preadulce clopotele rusești, cu sunetele adânci ale vecerniei care stăruie să trăiască.

Haos – iată prima impresie!

Moscova este întruparea desăvârșită a sufletului slav. Fără vreun plan arhitectonic, a încolțit ca o pădure în jurul miezului ei roșu, Kremlinul. Întâi și-ntâi pe această colină sfântă a Rusiei au fost construite palatele regelui și alături de ele templele cu turle de aur ale lui Dumnezeu. Dar nu după mult orașul și-a întins tentacule în afara Kremlinului, a fost ancorat lângă râu și a fost încins cu zid tătareșc. Și apoi, cu timpul, s-a revărsat iarăși, s-a întins, au fost deschise drumuri, piezișe și vălurite, au fost vopsite în culori calde bisericile și casele, toate rasele Rusiei și ale Răsăritului au venit și și-au înfipt sufletul, fără nici o coerență logică, în nedesăvârșitul, mereu deschisul mozaic ruseșc.

Arhitectonica răsăriteană lasă palatele și orașele să crească liber, ca niște păduri, fără armonie geometrică, dar în acord cu elanul suprarățional, încâlcit, al vieții. La fel și realitatea rusească: nu există, devine. Este un râu care înaintează și, înaintând, își croiește și albia. Există multe antinomii, lucruri și ființe inexplicabile, rămășițe străvechi care mor încet, altele care s-au născut ca avortoni și altele care abia au apărut și trăiesc, cu toată stângăcia și nesiguranța ființelor dintâi.

Aici, în inima unei țări nemărginite, pe care o locuiesc și de la sânul căreia sug peste o sută de etnii diferite, antinomiile conviețuiesc cu o absolută lejeritate, de neînțeles pentru europeni. În biserici, în vitrine, în muzee, în viața caselor și a străzilor, te bucuri să cercetezi și să găsești contribuțiile îndepărtate.

Iată Ucraina, cu minunatele ei scoarțe înflorate și cu olăria ei multicoloră. Iată Crimeea, cu încântătoarele ei broderii de mătase, iată marele suflu tătareșc în metal și pe piele. Caucazul aduce iubitele lui obiecte smălțuite cu argint – care, centuri, paftale, cercei. Azerbaidjanul și Daghestanul – mătăsurile lor împodobite cu flori și cu sălbăticiuni, Asia Centrală – bogatele ei covoare, pe care fiecare rasă țese cu răbdare trandafirul ei geometric tradițional. Și, în sfârșit, iată-i pe pustnicii cei pletoși de la miazănoapte, înfășurați în piei de oi, vin și depun gravurile lor în lemn și-n os.

Acestea le aduce Asia. Iar din Europa vin idei și teorii și sisteme și ineluctabila nevoie de-a introduce o logică în toată această nebulă asiatică. Întâlnești pe străzi, în școli, în birouri oameni mohorâți, numai sistem, energie

și logică, cu totul diferiți de tipurile rusești, obosite, isterice, mistice, cu care ne obișnuise marea literatură rusă.

Astăzi este creat un nou tip de rus, călit de noua Idee.

Și astfel se naște a doua impresie fundamentală care te stăpânește plimbându-te prin Moscova. Aici, în acest oraș exotic, oamenii se luptă să ajungă la o sinteză; cu trudă și încăpățănare, se străduiesc să supună tot acest orientalism din ei și tot haosul din afara lor unei Idei riguroase, asamblate rațional.

Vezi lucrul ăsta, intri într-un oraș de credincioși fanatici. În nici un alt oraș din lume nu poți vedea asemenea chipuri dure și hotărâte, ochii care ard, buzele strânse și încăpățănate, încordarea și febra religioasă a muncii. Ca și cum te-ai fi mutat într-o cetate medievală mohorâtă, numai turnuri și ambrazuri, iar dușmanii se apropie și cavalerii stau înarmați în dosul porților zăvorâte. La fel și în Moscova, parcă respiri aerul unor pregătiri de război. Fie că intri în școli și în universități ori în ministere și fabrici, fie că iei parte la sărbători și cuvântări, mereu simți o atmosferă ca de intense pregătiri.

Aici muncesc, trudes, se pregătesc cu stăruință și credință. O mare groază și o mare speranță atârnă deasupra capetelor tuturor. Rareori auzi aici un răs lipsit de griji, nu întâlnești nici oameni care să se plimbe, fără să fie ocupați cu munca, nu ies la amurg femeile desfrânate sâsâind pe trotuare, nici nu întâlnești noaptea cabarete, localuri de dans și tripouri burghize cu plăcere pe bani. Într-adevăr, e ceva aici în aer care stă la pândă și-ți dă fiori. Unul din înfricoșătorii heruvimi de foc ai celei de-a Doua Veniri, numai ochi și sabie, șade la ambrazurile Kremlinului – ca o himeră medievală pe clopotnițele gotice – și păzește Moscova.

Urmez puhoiul, funcționarii termină lucrul, se umplu trotuarele și tramvaiele de grăbiții ruși noi, scumpi la vorbă, cu centură de piele peste bluză și haine roase din piele de oaie. Le prind iute privirea, strălucirile feței în lumina slabă a asfințitului de toamnă și gesturile lor bruște, hotărâte. Încet-încet mi se dezvăluie o adâncă asemănare interioară în toate aceste mulțimi puse-n mișcare; și aceasta este a treia impresie fundamentală care te stăpânește în Moscova: individualitatea cedează și se supune unui ritm supraindividual.

Și atunci speranța sau groaza ta crește. Ceva imbatibil și nemilos, o forță naturală simți că împinge toate aceste mulțimi întunecate, până acum incoerente, spre o organizare atotputernică.

Se înnoptase de-acum, se lăsase frigul. Și, dintr-odată, pe bulevardul central din Moscova răsună un sălbatic cântec de război; de la marginile pieței Sverdlova apăru un batalion al Armatei Roșii. Purtau căciuli mongole, țuguiate, mantalele gri ca oțelul îi acopereau până mai jos de genunchi, fețele lor ardeau ca niște flăcări. Ofițerul mergea înainte și începea sălbaticul cântec. Când a trecut prin fața mea, am văzut că gura i se strâmba ca a unui epileptic,

vinele de la gât i se umflaseră, iar sudoarea îi șiroia, prin ger, de pe frunte. Mult timp a cântat singur-singurel, clătinând amenințător sabia prin aer, și, așa cum pășea, ai fi zis că dansa, atât de exaltat era ritmul trupului său. Cânta singur-singurel, dar deodată au început cântecul cel sălbatic și soldații, și toată strada aceea liniștită bubuia.

Și pe când priveam Armata Roșie cum trece și îi simțeam răsuflarea asupra mea, izbucni în mine profetic înfiorătorul cântec al lui Roerich¹⁴:

„Să vă stăpânească groaza când Cel Nemișcat / se va mișca. Când neîntemeiate vânturi / vor naște uragane. Când gura omului / se va umple de cuvinte fără noimă. / Să vă stăpânească groaza când oamenii vor pune-n pământ / ca tezaure bunurile lor. / Să vă stăpânească groaza când se vor aduna gloatele, / când învățătura va fi uitată, / când nu veți avea nici o foaie de hârtie să scrieți ce gândiți. / O, vecinii mei, rău v-ați așezat! / Nebunia voastră o striga / «iubita» pe cea mai stâlcită dintre toate femeile. / Mici șarlatani, care mă dansați, / vă pregătiți să mă sugrumați / în dans!”

Armata Roșie a trecut, a tăcut văzduhul. Dar am apucat să văd astă-seară în Moscova ceea ce doream: nu Cerul, nici Hadesul, ci Pământul, Pământul care acum milioane de ani se lupta, prin sudoarea lui și prin sângele lui, sub primejdii, poticneli și împleticeli, să înainteze și să urce mereu. În epoca noastră, lupta aceasta a Pământului este mai limpede, mai profetică și mai hotărâtoare în Rusia. În alte epoci, a fost în alte țări; astăzi, marele Luptător, pe care unii îl numesc Dumnezeu sau Spirit și alții Materie, are centrul acțiunii lui, adică al luptei și speranței lui, în novatoarea aceasta chinuită – Mamocika¹⁵ Rusia.

Note

9. În rusă, în original.

10. Bîlina – specie epică a poeziei populare rusești. Cânta faptele eroice ale unor viteji (bogațiri). În literatura noastră populară are drept corespondent balada vitejească (eroică).

11. Maliuta Skuratov (pe numele său adevărat Grigori Lukianovici Skuratov-Belski; ?–1573) – om de stat, asistent al țarului Ivan IV cel Groaznic și conducătorul gărzii lui personale, Opricinina. A rămas în istorie pentru masacrele împotriva boierilor și țăranilor, pentru moravurile sale îndoielnice și pentru uciderea sfântului Filip – pe atunci, mitropolit al Moscovei.

12. Andrei Mihailovici Kurbski (1528–1583) – om politic și scriitor rus, prieten apropiat (iar apoi adversar) al lui Ivan cel Groaznic, cu care a purtat o bogată corespondență, important document literar și istoric pentru secolul al XVI-lea rusesc.

13. Chiril și Metodiu, doi frați din Tesalonic, călugări și misionari în lumea slavă (sec. al IX-lea). I-au încreștinat pe slavi, le-au alcătuit un alfabet, numit chirilic, luând ca bază alfabetul grecesc, au tradus în slavonă Sfânta Scriptură și alte texte liturgice.

14. Nikolai Konstantinovici Roerich (1874–1947) – pictor, scriitor, mistic, filozof, arheolog și explorator rus.

15. Măicuța (în rusă, în original).

Naționalitățile – Evreii

E o mare bucurie să te plimbi prin Moscova și să vezi ciudate, misterioase rase cum circulă pe drumurile pline de zarvă. Tătari cu ochi de șarpe fermecători, evrei și armeni cu neliniștita lor expresie vicleană și cu buze nesătute, rășfrânte, varegi din Arhanghelsk înfășurați în piei de vacă, înalți, zvelți, cazaci ciolănoși, negustori scunzi din Turkestan în blănuri de oaie mițoase, georgieni veseli, frumoși, dedați vinului și femeilor, și după ei mulți turcmeni, cerchezi, uzbeki, bașkiri, iakuți, înstrăinați, îndepărtați frați de-ai noștri care miros ca niște cai.

Toată Asia circulă încolo și-ncoace în capitala ei, Moscova. Bogate încrucișări de sânge, viața în acest laborator de chimie contemporan amestecă rasele, greșește, izbutește, se luptă să creeze un tip nou și neașteptat. Iar noi o să trăim să ne bucurăm de roadele acestui nou amestec de rase; dar o minte care poate să scruteze într-o mare întindere de timp se bucură hoinărind prin Moscova, pentru că zărește reînnoitele elemente omenești care aleargă, ovule și spermatozoizi, neliniștiți, inconștienți, și plăsmuiesc noua civilizație.

Peste o sută de etnii sunt înrădăcinate în Rusia, și fiecare își are limba ei, moravurile și obiceiurile ei, alcătuirea ei sufletească aparte. Cum a voit bolșevismul să armonizeze această încălцитă, primejdioasă Babilonie?

Când am sosit la Odessa, un lucru la care nu mă așteptam m-a uimit – marele elan naționalist al Ucrainei: cărți, ziare, inscripții pe clădiri, discuții – toate în limba ucraineană; ambiție și mândrie națională, întreaga rasă, care de atâtea veacuri se zbătea sub tirania țaristă, respira liberă.

În istorica Școală Grecească din Odessa, o uimire la fel de plăcută; directorul școlii, fanatic ascet grec, comunist, mi-a spus:

— Legea ne impune ca toate cursurile să se țină în limba greacă. Nimeni nu poate fi numit aici învățător dacă nu știe să predea în limba greacă. Fiecare popor să înainteze pe propriul drum.

Văzându-mă că sunt uimit, a zâmbit:

— Democrația comunistă, a zis el, nu doar că nu împinge la uniformitate diversele etnii, ci chiar întărește caracterul național al fiecăreia. Ideea

comunistă este o bogată armonie de glasuri foarte diferite. Fiecare glas este liber, dar totodată, în mod armonios, supus întregului.

Recreație. Se joacă, râd, se luptă puștani – elevi și eleve – în curtea mare a școlii. Se jucau, râdeau, se luptau, și învățătorul împreună cu ei.

— Asta e marea deosebire! a continuat asceticul meu tovarăș tuns chilug. Politica țaristă avea ca program să rusifice toate rasele care locuiau în imperiu; nu îngăduia să se învețe în școli limba maternă, ci numai rusa; era interzis să fie tipărite cărți și ziare sau să se joace piese de teatru ori să fie ținute cuvântări în limba locului; trebuia abolit prin orice mijloc sufletul național și impus cu forța tuturor naționalităților sufletul rus.

Dar bolșevicii au rupt lanțurile astea. La puține zile după Revoluție au publicat Declarația Drepturilor Popoarelor din Rusia, semnată de rusul Lenin și de georgianul Stalin:

- a) Toate popoarele din Rusia sunt independente și egale.
- b) Fiecare popor are dreptul să dispună de sine cum vrea.
- c) Sunt abolite toate privilegiile etnice speciale.
- d) Toate minoritățile etnice au de-acum dreptul să se desfășoare liber.

Curajoasă, îndrăzneată, istorică declarație, pe care nu a născut-o numai o conștiință ideologică foarte înaltă, ci și o rodnică, foarte abilă practică politică. Au fost doborâte granițele care separau naționalitatea până acum dominatoare de celelalte rase; nu mai există popoare tirane și popoare roabe. S-au împăcat muncitori și țărani de toate rasele, a fost eliberată fiecă conștiință națională. Au fost deschise școli etnice în fiecare ținut, idiomul fiecărui popor a fost considerat limba lui oficială și pentru prima oară au început să fie scrise și tipărite ziare în diverse limbi locale, necultivate până acum. Optsprezece popoare – iakuți, țuvahi, cerchezi – nu aveau alfabet; pentru prima oară acum le-a fost alcătuit alfabetul și au fost tipărite cărți în limba lor maternă.

Multe popoare aproape sălbatice sunt luminate. Tătaria toată avea, înainte de Revoluție, doar 75 de școli, unde copiii erau învățați numai limba rusă; după 10 ani avea 2 000 de școli, unde erau învățați limba națională: tătara. În Turkestan, în vremea țarului, mergeau la ore în toate școlile de acolo numai 300 de băștinași; după 10 ani de libertate există 673 de școli cu 45 000 de elevi și încă 1 596 de grădinițe și aziluri de copii și școli profesionale cu mii de elevi.

An de an sunt tipărite, în toate limbile, milioane de cărți, ziare, broșuri edificatoare, reviste. Lucrarea care se săvârșește acum în Rusia ca să se trezească omul este uimitoare. Dușmanii o subestimează și o ridiculizează, prietenii orbiți o exagerează, însă nici unul nu are dreptate. Lucrarea care se săvârșește aici pentru naționalități este foarte importantă, dar foarte dificilă și nu și-a dat încă toate roadele. O să și le dea.

Tovarășul a tăcut, iar eu m-am gândit multă vreme după aceea cât de sigur au reușit bolșevicii cu asemenea politică luminată să atragă de partea lor

toate naționalitățile, care până acum conviețuiau, dușmănoase ori disprețuite, în Rusia. Când dușmani dinăuntru sau din afară puneau în pericol noua Idee, popoarele acestea le luau mereu partea acelora care le-au dat, după atâtea veacuri, libertatea națională și demnitatea umană. Așa a fost salvată Revoluția.

Mai târziu, unul din conducătorii sovietici mi-a explicat mai pe larg:

— Dintre toate soluțiile ce puteau fi date acestei probleme atât de încâlcite a naționalităților, aceasta pe care am dat-o este nu numai pur și simplu cea mai potrivită cu ideologia noastră marxistă, ci și cea mai nimerită din punct de vedere politic și ideologic. Desigur, există primejdii, dar le cunoaștem și facem tot ce putem ca să le biruim. Cum? Luminând, cultivând în chip comunist popoarele noastre necultivate sau cultivate doar pe jumătate încă.

Comunismul nu face să dispară, nu șterge însușirile unui individ sau ale unei rase. Dimpotrivă, intensifică și ocrotește ceea ce poate fiecare individ și fiecare popor să aducă folositor și original drept contribuție la întreg. Pentru că știe că toți, indivizi și popoare, se completează unii pe alții și colaborează, dar uniformitatea sărăcește întregul.

Cu cât mai mult este înțeles principiul acesta, al comunismului, cu atât mai sigură devine simbioza armonioasă. Învățăm diversele noastre popoare să nu se intereseze dacă ești evreu sau turc, ucrainean sau tătar; ci numai de un singur lucru să se intereseze: dacă ești comunist sau burghez. Primii, de orice naționalitate ar fi, orice culoare ar avea, oricărei rase i-ar aparține, sunt tovarăși; următorii, fie ei și părinții noștri, sunt dușmani.

Și problema aceasta, a naționalităților, ne străduim s-o rezolvăm prin singura metodă care poate să dezlege, o dată pentru totdeauna și într-un mod superior, orice nod gordian: prin luminarea poporului. Lumina – iată sabia noastră.

Și evreii?

Neam ales de soartă, care și-a aruncat în toată lumea tentaculele și e deseori primul – pentru că este foarte puternic – și în bine, și în rău, este acuzat și astăzi, ca și înainte cu douăzeci de veacuri, că vrea să educe lumea.

Adesea, chiar și oameni foarte instruiți adevăresc: „Revoluția rusă este opera evreilor; este o uriașă conspirație diabolică a evreilor împotriva civilizației creștine“. Ce rol deci a jucat și joacă rasa asta periculoasă în isprava aceasta de importanță istorică pentru întreaga lume, a catastrofei și apoi a recreării rusești?

Ca să putem da un răspuns cât de cât corect la întrebarea asta trebuie să înțelegem limpede: a) Care sunt structura sufletească și formația istorică ale neamului evreiesc în toată lumea, în general; b) în special, în Rusia.

În general, din cauze istorice mai ales, care acționează asupra lor acum și de atâtea veacuri, evreii au dobândit cu desăvârșire o structură sufletească

aparte între celelalte neamuri. Studiază istoria lor în ultimii două mii de ani și vei înțelege de ce neamul acesta, urmând durele legi biologice, a fost constrâns să-și hipertrofieze mai ales însușirile puternice – virtuți și defecte – ca să izbutească să-nfrunte atâtea prigoane, să supraviețuiască.

Multe veacuri evreii au fost disprețuiți de toate națiile. Nu le îngăduiau să trăiască în toate orașele; unde li se îngăduia, îi înghesuiau în cel mai murdar cartier, cel evreiesc, și acolo, înăuntru, îi izolau, ca și cum ar fi fost leproși.

Îi insultau, îi băteau fără pricină, le refuzau până și cele mai elementare drepturi omenești și, pe neașteptate, pentru fiecare motiv – ba pentru că a dispărut un copil, ba pentru că le erau datori conducătorii și aveau interesul să-i omoare, ba pur și simplu pentru că venea Vinerea Mare –, creștinii ieșiți din minți se năpusteau, zdrobeau porțile cartierului evreiesc și înjunghiau mii de oameni.

Așa au trăit, veacuri întregi, în neliniștea fatală. Era așadar firesc să dobândească puteri de apărare și să-și hipertrofieze însușiri cu desăvârșire excepționale. Întâi și-ntâi ura împotriva statului, a oricărui stat. În mod forțat, măcelurile și nedreptățile acestea i-au făcut revoluționari; visau în taină în colibele lor să doboare regimul nedrept – și orice regim era pentru ei nedrept – și să aducă în lume dreptatea. Au plăsmuit cu sângele lor, cu lacrimi și cu ură un Mesia care va veni atotputernic într-o zi să-i elibereze. Statul era, pentru ei, nedreptatea organizată, pentru că, într-adevăr, nici un popor nu a îndurat atât de inuman cât cel iudaic tirania, lăcomia și nedreptatea celui puternic.

Ca să se salveze, și fiindcă nu puteau să recurgă la puterile lor trupești, și-au cultivat până la extrem capacitățile spirituale. Altă armă decât Spiritul nu aveau. Istetiimea, viclenia, răbdarea, rezistența au fost pentru evrei însușiri de primă necesitate, fiindcă de acestea atârna nu doar succesul lor în societate, ci și propria viață. Numai cei mai isteți, cei mai răbdători și cei mai vicleni puteau, între atâția dușmani, să se strecoare și să supraviețuiască. Sălbatică, nemiloasă, de-a lungul veacurilor, alegerea asta i-a cernut pe evrei.

Adaugă acum al treilea factor pentru formarea rasei evreiești – Diaspora. Evreii nu au fost, precum celelalte naționalități, legați de un anumit teritoriu al patriei, se împrăștiaseră în toată lumea și avuseseră parte peste tot de aceleași prigoane și înjosiri. Foarte amară a fost experiența lor și toate puterile li s-au părut la fel de nedrepte, așa că trebuiau să le facă să dispară. Și astfel, prin Diaspora, evreii au purtat cu ei peste tot și au răspândit „setea de Dreptate“, creând în orice societate nucleul revoluționar.

Era firesc ca nucleul acesta revoluționar să aibă ascunse în el un contact și o colaborare neîntrerupte: a) cu orice element revoluționar neevreiesc de-al locului; b) cu toți evreii, și în general cu revoluționarii din toate locurile. Din fire, organizarea revoluționară devine internațională.

Așadar, când în vreun colț al pământului izbucnea o revoluție, era firesc ca un rol important în mișcarea aceea să-l fi jucat evreii. Adeseori urma o

măcelărire a evreilor, care scâlda iarăși în sânge și făcea încă și mai puternică și mai mlădioasă oțelita rasă evreiască.

Iată cum, prin prigoane și prin groază, etnia evreiască dobânda o martirică, puternică conștiință de sine, se aduna cu fanatism în jurul Dumnezeului ei, crudul Iehova, care-și pedepsește poporul pentru că-l iubește, care scrie totul în aramă și își amintește de toate cele bune și de toate cele rele – și va veni într-o zi, Domn al Puterilor, răzbunător al poporului său, să pună stăpânire pe pământ.

Credința aceasta că vine, că se apropie ziua dreptății și a răzbunării, i-a izbăvit, de-a lungul veacurilor, pe evrei.

În general, în toată lumea, poziția evreilor a fost aceeași. În special în Rusia țaristă, soarta lor a fost încă și mai rea; nu aveau voie să trăiască decât în anumite orașe, mai ales la granițele vestice și sud-vestice; din când în când gloata fanatizată se ridica, cu preoții și călăreții cazaci înaintea, și începeau oribilele masacre ale evreilor, pogromurile. Iar dacă nu-i omorau, îi considerau blestemați, necurați, periculoși. Nu-i lăsau să se instruiască și le făceau mari greutăți când încercau să intre la școli și la universități.

Și totuși, din statisticile oficiale ale epocii țariste vedem acest fapt uimitor: cu toate că evreii nu erau mai mulți de șapte milioane în tot imperiul, numărul total al evreilor care știau să scrie și să citească era aproape egal cu numărul celor care știau să scrie și să citească din tot restul populației de 160 de milioane!

Fiindcă evreii știau că pentru ei superioritatea era o chestiune de viață și de moarte, iar instruirea, o armă atotputernică, singura care putea să învingă uriașa gloată întunecată a dușmanilor lor. Au născocit așadar o mulțime de șiretenii ca să reușească să studieze. În universități, de pildă, nu era îngăduit ca studenții evrei să depășească 5-10% din numărul total de studenți. Ce au născocit așadar aceia? Găseau tineri ruși, îi înscriau, chipurile, ca studenți, le plăteau taxele școlare, și astfel, prin această aparentă creștere a numărului studenților, evreii dobândeau dreptul să se înscrie și ei ca studenți. Închipuie-ți acum cu ce râvnă inspirată de Dumnezeu, cu ce conștiință a responsabilității, cu ce mândrie vor fi gustat și vor fi asimilat mai bine și mai lacom studenții aceștia evrei roadele învățaturii, oprite pentru rasa lor.

Dar, fără voia lor, prelucrând uriașa mulțime întunecată a rușilor, împingând-o să se trezească și să deschidă noi, mai drepte drumuri pentru om, evreii slujesc o foarte adâncă dorință mesianică a sufletului rus: să mântuiască lumea.

Cum? Pe ce cale? Toți sunt de acord că Rusia și-a asumat misiunea aceasta mesianică, dar, din epoca lui Petru cel Mare, părerile au fost împărțite. Unii, slavofilii, socoteau că Rusia este o lume deosebită, între Europa și Asia, și că are propriul ei drum, diferit de cel al Apusului. Religia ei, tradiția ei,

sufletul ei au o calitate cu totul aparte. „Dacă înfrățirea popoarelor, spun slavofili, dacă noțiunile de adevăr și bunătate nu sunt fantasme înșelătoare, ci forțe născătoare de viață și veșnice, atunci superioritatea morală le aparține nu germanilor, cuceritorilor, ci rușilor, blânzilor mujiți.“ Europa, mai spun ei, este un cimitir, toate sufletele mari au murit, și numai cei fără suflet, interesați cei pragmatici, „băcanii“, trăiesc. Rusia este femeia din Apocalipsă, asupra căreia cade soarele, fecundând-o, și care naște un fiu; fiul pe care-l va naște Rusia este Logosul care va mântui lumea.

Dimpotrivă, filoapusenii susțin că Rusia va urma în chip forțat etapele îndelungi prin care a trecut Europa. Rusia trebuie numai să le străbată mai repede, ca să poată să se armonizeze cu nevoile contemporane. Lucrarea izbăvitoare a lui Petru cel Mare nu s-a sfârșit, și de aceea suferim. „Nu avem o evoluție internă proprie – spunea un conducător al filoapusenilor, Ceaadaev¹⁶. Creștem, nu ne maturizăm.“ Deviza Rusiei nu este „Înapoi spre Sfânta Rusie!“, ci „Înainte spre Europa!“. Vechile instituții sociale și economice ale Rusiei sunt de-acum cu desăvârșire învechite, teocrația este o etapă pe care omenirea a depășit-o, e nevoie să industrializăm țara, să creăm o orânduire burgheză și să pregătim terenul pentru o democrație burgheză civilizată, sincronizată.

Nu se puneau toți de acord cu privire la drumul pe care trebuia să-l urmeze Rusia ca să-și îndeplinească misiunea ei mesianică; însă toți, slavofili și filoapusenii, pe toată durata secolului al XIX-lea, au fost absolut de acord asupra acestui fapt: Rusia, urmând fie cele strămoșești, fie civilizația europeană, este hărăzită, ori „de sus“, ori din necesitate istorică, să mântuiască lumea.

Simți, rasa aceasta dă pe dinafară de forțe neconsumate încă, privește în jur lumea cea bătrână, nu-i place, vrea, cu credință și cu rodnică naivitate creatoare, s-o dărâme și s-o clădească nouă pe întinsele urme ale sufletului slav. Toată numai zbcium este întrebarea pe care o puneau cele mai înaintate și mai reprezentative suflete ale pământului rusc: „Cum va fi mântuit rusul?“, iar ea s-a răspândit repede, a ieșit din hotarele rusești, s-a preschimbat, înălțându-se, într-o întrebare cu totul omenească: „Cum va fi mântuit omul?“

Mesianismul care de veacuri frământă rasa evreiască s-a unit cu mesianismul sufletului rus, a luat astăzi o expresie mai modernă și organizată și răvășește, cutureierând, tot pământul.

Iată de ce evreii au jucat un rol important în Revoluția rusă. Oamenii lor instruiți erau aproape câți cei din Rusia întreagă; erau nu doar cele mai autentice elemente revoluționare, ci și singurii care puteau să dea cei mai fanatici conducători unei revoluții ce avea un caracter internațional și voia să doboare puterile statale vestind dreptatea, egalitatea și libertatea. Se lupta adică să înfăptuiască speranțele seculare ale neamului evreiesc.

Evreu a fost profetul noii religii, Marx. Evreu – marele lui apostol înflăcărat al neamurilor, Lassalle¹⁷; toți conducătorii de astăzi ai Rusiei roșii, oricărui neam i-ar aparține, sunt simpli comentatori și executanți ai *Capitalului*, ai Noului Testament marxist. Lenin, tipul acesta întru totul rusec, a considerat mereu drept o datorie a lui să rămână credincios spiritului lui Marx. „Nu există leninism – îmi spunea deunăzi, în Academia Comunistă din Moscova, un profesor. Lenin pur și simplu a îndeplinit poruncile marxiste.“

Ceea ce adaugă evreii luptei rusești este patosul, intima și sălbatica înflăcărare pentru Idee, imbatabila lor rezistență războinică. La fiecare pas al meu aici fac un salt dintr-o lume în alta, vorbind c-un rus sau c-un evreu. Ieri mă dusesem la Universitatea Comunistă; m-a primit secretarul general, un rus – blond, fizionomie foarte plăcută, ochi albaștri, inundați de o lumină blândă. Mi-a vorbit cu calm, cu o siguranță liniștită despre organizarea universității, despre studenți, despre cea mai înaltă educație sovietică; eram gata să plec, când s-a deschis brusc ușa și a intrat un alt profesor; păr negru, creț, ochi numai flacăra – evreu. Îndată ce a intrat, atmosfera s-a schimbat, rusul s-a ridicat o clipă să-mi aducă o carte, iar evreul s-a așezat imediat pe scaunul său și a început discuția. Puternică, numai patos și obiecții, a ținut câteva ore. Admiram cu emoție neamul acesta exploziv, care vreme de atâtea veacuri s-a ascuns și a tremurat, iar acum pornește la luptă, înarmat până-n dinți, fiindu-i sete de răzbunare și de dreptate. Trăim într-o perioadă critică, de tranziție; evreii îți par că au astăzi o misiune istorică bine definită: să prăbușească vechea lume. Planeta noastră trece prin constelația evreilor.

Idei, convingeri, tradiții sunt zguduite, clasa care a creat o civilizație, adaptând lumea la interesele ei, este organizată, este înarmată s-o apere; o clasă care era asuprită și nedreptățită s-a așezat în ordine de luptă și vrea să se elibereze. Care alt neam decât cel evreiesc era mai desăvârșit pregătit pentru o asemenea lucrare de răzbunare și în același timp de dreptate? De aceea și astăzi mari oameni de știință, filozofi, economiști, ziariști, oameni de acțiune sunt evrei. Cât va dura stăpânirea aceasta spirituală a lor? Cât va dura și perioada aceasta de tranziție pe care o traversăm.

Într-o zi l-au întrebat pe marele economist și filozof evreu Rathenau¹⁸:

— Care va fi consecința comunismului rus?

— Un groaznic măcel al evreilor, a răspuns el.

Note

16. Piotr Iakovlevici Ceaadaev (1794–1856) – unul dintre întemeietorii gândirii filozofice ruse moderne, convențional integrat grupării „occidentaliste“, filoapusen, opusă „slavofililor“.

17. Ferdinand Lassalle (1825–1864) – socialist german. A fondat mișcarea muncitorească germană.

18. Walther Rathenau (1867–1922) – industriaș, filozof și politician liberal german. A fost ministru de externe al Republicii de la Weimar, iar la două luni după semnarea Tratatului de la Rapallo a fost victima unui asasinat politic.

Muncitori – Țărani

„— Tată, cine a făcut calea ferată? — Ministrul, dragul meu.“ Dialogul acesta l-a auzit în secolul trecut, într-o zi, în tren, poetul Nekrasov¹⁹, care-și numea Muza „Muza răzbunării și a durerii“. Aceste câteva cuvinte i-au răvășit inima și a scris o înflăcărată vedenie tragică: din pământul unde se-ntindeau liniile de cale ferată săreau mii de lucrători, înfometați, istoviți, tremurând de frig, care muriseră așternând calea ferată. Cu sfântă indignare descrie poetul cum lucrau de dimineața până noaptea, cum îi biciuiau cu cnutul supraveghetorii, cum îi înșelau și îi plăteau prost antreprenorii. A Doua Venire este învierea aceasta a muncitorilor, care ascultau trâmbița poetului, trosnindu-le osemintele.

„Va veni o zi, vestea Nekrasov, în care toți muncitorii vor învia din pământurile rusești!“

Ziua aceea a venit. S-a adunat, s-a tot adunat indignarea, a început să n-o mai încapă inima omului. La câțiva ani după ce a fost scris cântecul acesta, este omorât țarul Alexandru II și urcă pe tron autocratorul Alexandru III. Limitează libertatea presei, înăbușă drepturile poporului, îi vânează fără milă pe evrei, rusifică prin violență naționalitățile, terorizează Rusia.

Ai crede că libertatea s-a înecat în propriu-i sânge; dar, cum se întâmplă întotdeauna, din cea mai grea sclavie se ivește brusc libertatea. Exact în această perioadă a Terorii se naște industria rusească, mii de țărani sosesc dintr-odată în orașe ca să lucreze, se îndesesc rândurile muncitorești, odată cu împrejurările economice se schimbă și caracterul societății ruse. Ideologii și liberalii nu mai speră ca prin desființarea iobăgiei să fie eliberat poporul; o nouă, întru totul modernă formă de tiranie își face apariția în Rusia: capitalismul.

Muncitorii se adună în anumite zone, încet-încet își simt forța, se organizează, ridică glasul, cer să li se îmbunătățească condițiile de viață. Generația aceasta nouă nu mai este interesată de poeme și de romane, ca cea precedentă; se entuziasmează și ascultă cu credință noile teorii, care-i dovedesc că din necesitate istorică – și nu din necesitate ideologică ori din îngăduința filantropică a burghezilor – va lua puterea în mâinile ei, într-o zi.

Karl Marx intră pe pământul rusesc.

Izbucnesc aprinse dispute intelectuale de un fel nou. Rusia trebuie să treacă și ea, ca și Europa, fie și într-un ritm mult mai iute, prin toate etapele evoluției economice – feudalism, orânduire burgheză, proletariat – sau, poate, depășind toate etapele intermediare, să intre dintr-odată în socialism?

Societatea comunistă – toate mijloacele de producție sunt în comun, desființarea claselor, desființarea statului – este un ideal imposibil de realizat de la o zi la alta. E nevoie de o pregătire îndelungă, de cultivarea intensivă a poporului, de înăbușirea oricărei reacții interne sau externe, de supunerea libertății individuale interesului întregului. Până se va încheia, cu timpul, toată această pregătire, ce putere va guverna în perioada de tranziție de la capitalism la comunism?

Cu ascuțimea lui obișnuită, Marx a formulat această întrebare și i-a dat singurul răspuns posibil: între societatea capitalistă și cea comunistă se interpune perioada în care, prin revoluție, capitalismul este preschimbat în comunism; vom avea atunci o perioadă politică de tranziție, în care singura formă pe care poate s-o ia statul este aceasta: dictatura revoluționară a proletariatului.

În perioada aceasta de tranziție se găsește astăzi Rusia. Încă nu există comunism în țara asta avangardistă; există dictatură a proletariatului. Adevărul acesta foarte simplu nu trebuie să-l uităm dacă vrem să pricepem ce probleme au apărut în Rusia de astăzi și de ce au fost rezolvate uneori într-un fel străin comunismului. Dictatura proletariatului are ca misiune să zdrobească orice reacție, să-i elibereze și pe proletarii înșiși de vechile obișnuințe, să-i facă să dobândească unele noi; numai așa va putea poporul să înfăptuiască, mai târziu, societatea ideală comunistă.

În această etapă de tranziție uneori este necesară violența: „Nu poți face revoluție cu mânuși albe – declara Lenin. Partidul Comunist nu este pension de eleve inocente. Dictatura proletariatului înseamnă: război nemilos, neîncetat, până la moarte, împotriva burghezielor.“

Mijloacele de producție vor aparține, în această etapă de tranziție, nu în totalitate, ci exclusiv organizației statale a proletariatului; proletarii monopolizează temporar mijloacele de producție. Lupta de clasă nu este desființată; clasa proletariatului, organizată acum statal, concentrează cu o disciplină de fier toate puterile, asupra clasei burgheze, nu-i îngăduie nici o libertate și vrea s-o facă să dispară, mutând-o, cu binele sau cu forța, la proletariat.

Cu o asemenea sabie a încercat Revoluția rusă, încă din primele zile, să rezolve toate problemele economice, sociale, politice. Și încet-încet, după periculoase erupții cosmogonice, s-a încheiat, în jurul nucleului comunist totdeauna înflăcărat, scoarța tare, bună de locuit, a Rusiei Sovietice de astăzi.

Două sunt problemele interne esențiale de care atârână soarta Rusiei de

astăzi: problema țăranilor și problema industrializării țării.

Ca să înțelegem limpede problemele rusești trebuie să avem mereu în minte acest fapt: la 7 noiembrie 1917 nu a fost o revoluție; au fost două, și mai ales într-un tot diferit:

a) Revoluția țăranilor împotriva feudalilor, mari proprietari de pământ; revoluție clar mic-burgheză.

b) Revoluția muncitorilor împotriva burghezilor; revoluție clar socialistă.

În momentul primejdiei comune, cele două revoluții s-au unit și au doborât vechiul regim, care avea două fundamente; îndată ce dușmanul comun a dispărut și nu a mai existat pericol, aliații s-au despărțit în ceasul nevoii. Lenin le spusese țăranilor: „Pământul le aparține celor care-l cultivă; mergeți și luați-l!” Țăranii au dat năvală, i-au omorât sau i-au alungat pe moșieri și și-au împărțit ogoarele. Înainte de Revoluție, abia o treime din pământ, cel mai neproductiv, aparținea țăranilor, adică celor 100 de milioane care-l munceau, pe când mai bine de două treimi din pământ, cel mai roditor, aparținea celor câțiva boieri inactivi; Revoluția aducea dreptate.

Dar țăranii, îndată ce și-au împărțit pământul și au devenit mici proprietari, s-au legat de ogoarele lor și nu mai înțelegeau să se supună puținilor muncitori, care continuau să ceară noi jertfe. Dar de ce este nevoie de noi aventuri? strigau țăranii. Oare n-au fost atinse toate țelurile Revoluției? Oare nu le-a fost împărțit pământul cultivatorilor lui? Așadar țăranul refuza să continue cu o nouă revoluție.

Și astfel a început lupta între țăran și muncitor. Muncitorul avântat, nerăbdător, gata de toate jertfele – dar nici o zecime din poporul rus; țăranul – greoi, egoist, interesat. S-a împotrivit ca un animal încăpățânat, a refuzat să muncească pentru alții. S-a străduit cu viclenie, fără milă, să-i exploateze pe alții și să se îmbogățească.

Satele, cu psihologia lor mic-burgheză, au refuzat să ajute orașele socialiste. Fiecare țăran se îngrijea numai de propriul ogor și refuza să muncească pentru comunitate. Grâul care le prisosea nu voiau să-l trimită muncitorilor, îl ascundeau și guvernul li-l lua cu forța. Atunci, țăranii au început să semene numai cât era nevoie pentru întreținerea lor.

Această pătimașă împotrivire a țăranului a fost extrem de primejdioasă. Cum l-ar sili să cultive mai mult? Și dacă de pe cele mai roditoare ogoare nu ar recolta cantități mult mai mari de grâu decât ceea ce le trebuie, cum ar putea atunci celelalte ținuturi să trăiască? Și cum s-ar putea face export ca să fie cumpărate articolele industriale necesare?

Totuși, țăranul refuza cu sălbatică încăpățânare. Haosul ajunsese la limita extremă. Foame, nefericire, se închid ateliere, izbucnesc revolte, grânele sunt arse, sunt uciși muncitori; conducătorii îl rugau, îl amenințau, se luptau să-l lumineze pe țăran; dar acesta încrucișa brațele și refuza să muncească pentru ceilalți. Ideea sovietică era în primejdie. Trebuia găsită repede o împăcare

între comunism și țăran.

Dar cine ar fi avut curajul să propună orientarea Ideii comuniste spre dreapta?

În această groaznică clipă, Lenin a salvat Ideea sovietică. Ceea ce-l distingea pe omul acesta era, în mod uimitor, simplul și foarte ascuțitul său contact cu realitatea; trasa prin cel mai încâlcit haos cel mai simplu și mai sigur drum al acțiunii. Nu-l orbeau teoriile, nu era înrobit dogmelor. Înțelegea foarte adânc și punea în aplicare ordinul lui Marx: „Teoria noastră nu este dogmă; este călăuză spre practică“.

Lenin a fost un adevărat conducător; cu o claritate unică și cu bărbăție a recunoscut greșelile comunismului nefalsificat în aplicarea lui: „La nivel economic – a mărturisit –, am avut cea mai mare nereușită și am făcut cele mai grosolane greșeli. Și acum e oare posibil să începă, fără nereușite și greșeli, o operă nemaipomenită în istorie? Am vrut, fără să fim atenți și să cercetăm, să impunem prin decrete, într-o țară de mici proprietari, producția de stat și modul comunist de a distribui produsele. Viața ne-a arătat greșelile. Ca să pregătim trecerea la comunism trebuie mai întâi să creăm întregul șir de etape de tranziție – capitalismul de stat și socialismul. Nu este de ajuns entuziasmul ideologic; e nevoie și de interesul personal pentru a fi clădită o punte solidă, pe care o vor trece și mic-burghezii. Altfel este imposibil să ajungem la comunism și să călăuzim spre o nouă viață milioane de oameni“.

Mulți fanatici, ascultând declarația lui Lenin, erau scandalizați; dar Lenin aștepta. Rusia, spunea el, nu este încă matură pentru aplicarea completă a Ideii; e nevoie așadar ca, recunoscând etapa aceasta economică – prin urmare și socială și sufletească – pe care o străbate Rusia, să trasăm o nouă politică economică. Să ajungem la conciliere. Nu pentru că facem o concesie de la Ideea noastră, ci tocmai pentru că vrem să impunem în întregime Ideea, cu timpul.

Într-o zi, a exprimat acest gând al lui într-o frază simplă, pitorească: „Ce face acela care vrea să ducă un sac de făină și nu poate, pentru că este prea greu? Îl golește pe jumătate, îl urcă în spinare, iar apoi duce și cealaltă jumătate. Același lucru trebuie să-l facem și noi“.

— Cel mai important lucru nu este, tuna el, să-i alungăm pe moșieri și pe capitaliști; asta o izbutim foarte ușor; lucrul important este să-i nimicim pe micii producători. Pe aceștia e imposibil să-i alungăm sau să-i distrugem. Trebuie să ajungem la o înțelegere cu ei și să-i transformăm – după o îndelungă lucrare organizatorică – în membri activi ai societății comuniste. Pentru că acești mici producători și negustori învăluie peste tot proletariatul cu atmosfera lor mic-burgheză, îl străpung, îl pervertesc și-l descompun. În fiecare zi, în fiecare ceas, acești mic-burhezi recrează pe tăcute, tainic, capitalismul. Trebuie să ajungem la o înțelegere cu ei, dacă vrem ca, lucrând cu vigilență, să-i supunem.

— Ce vor spune burghezii din întreaga lume? Ce rușine să ne întoarcem înapoi! strigau ideologii fanatici.

— Să spună ce-or vrea, să facă ironii, să înjure! răspundea Lenin. Nu uităm nici o clipă greșelile noastre. O să luptăm până la moarte să le îndreptăm.

Cine încearcă, spunea el, să răstoarne orânduirea burgheză internațională – ispravă mult mai dificilă și mai încâlcită chiar și decât cele mai crâncene războaie statale – și în același timp refuză să ajungă la o înțelegere, folosind potrivnicele interese ale dușmanilor lui, bătând palma cu aliații, fie ei chiar și temporari, nesinceri și nestatornici, dar folositori pentru un ceas, acela este ridicol. E ca și cum ar vrea să urce pe un munte anevoios, inaccesibil și nu catadicsește să urmeze o cărare piezișă, să înainteze și uneori să se întoarcă, ci vrea să-l urce pieptiș.

Părerea lui Lenin învinge. Țăranului îi sunt date libertăți, poate acum să-și administreze recoltele cum vrea el; unii țărani, mai harnici, mai isteți și economi, se îmbogățesc, devin culaci. Aceștia încep apoi să-i exploateze pe sătenii lor, îi folosesc ca argați, le împrumută bani cu dobândă, le cumpără dinainte recoltele și încet-încet îi înrobesc din punct de vedere financiar.

Ambițiile culacilor devin tot mai îndrăznețe. Îndată ce s-au îmbogățit și au dobândit putere, încearcă să se impună mai activ și în politică, urând, firește, ideologia comunistă. Apare astfel o nouă primejdie. Lenin, la rândul-i, vorbește despre culaci cu o puternică ură: „Culacii sunt cei mai sălbatici exploataitori, cei mai bestiali, cei mai neomenoși; în unele țări îi aduseseră la loc pe feudali, pe regi, pe clerici și pe capitaliști. Vârcolacii aceștia au adunat sute de mii de ruble ridicând prețul grâului; s-au îngrășat sugând de la țăranii săraci și de la muncitorii care flămânzeau. Au băut sângele poporului“.

Între cele două clase extreme ale țăranilor – culacii și muncitorii agricoli proletari – se mișcă uriașa masă a țăranilor mijlocii. Singura lor dorință și strădanie zilnică este să se îmbogățească și să urce și ei în rândul culacilor. Sunt conservatori, se luptă prin metode viclene să pună mâna pe mijloacele de producție, practică camăta, exploatează munca săracului. Tot sufletul hrăpăreț, lipsit de scrupule al capitalismului se revoltă din nou.

Iată clipa, au strigat atunci fanaticii conducători, să atacăm și să nimicim toate elementele capitaliste și să-i distrugem pe culaci!

Dar cum se va da atacul acesta? Troțki, consecvent în convingerea sa că numai muncitorul poate să aibă o ideologie curat comunistă, strigă: trebuie să ne întoarcem împotriva țăranului; muncitorul, și nu țăranul trebuie să fie liderul de opinie al Rusiei Sovietice. Dar Stalin, care se află la putere și trece, în chip tragic, în fiecare clipă, prin marile dificultăți cu care se confruntă, în pașnica ei aplicare, Ideea, răspunde: nu există un singur țăran, există trei feluri de țărani: săracul, mijlociul, bogatul. Săracul este prietenul nostru, mijlociul poate să devină prietenul nostru, bogatul este dușmanul nostru. Scopul

politicii mele este să se întărească și să fie organizați țărani săraci și mijlocii și să participe din ce în ce mai mult și mai activ la viața politică. Pe culaci trebuie să-i înlăturăm îndată ce putem să-i înlocuim fără primejdie. Cum? Prin asociații de stat și comunale și prin mașini. Și în același timp trebuie să-i înlăturăm sistematic, fără mijloace violente și periculoase: îi lipsim de vot, nu le dăm împrumuturi, le concesionăm după preferință asociațiilor mașinile agricole, le impunem impozite grele.

„Comunism înseamnă: soviete cu electricitate.“ Infaibil, Lenin a găsit și aici singura soluție: „Numai când țăranul va fi înconjurat de fire electrice va deveni comunist; cea mai mare speranță și cea mai mare armă a comunismului este industrializarea“. Marele conducător considera electrificarea singura metodă nu doar pentru ca țara să se redreseze economic, ci și pentru ca țăranul să fie făcut comunist. Să înceteze să mai fie țăran, mic proprietar de tip vechi și să devină muncitor agricol. Numai marea industrie de stat va face să dispară mica industrie particulară și asociațiile de comerț particulare; și, industrializând agricultura, va face să dispară culacii.

Așadar, Rusia Sovietică s-a aruncat la singura salvare care i-a rămas: la industrializarea țării. Și după câțiva ani industria rusească a depășit-o pe cea antebelică; dar asta nu e de ajuns; dacă Rusia vrea să nu dispară, trebuie să compare neîncetat producția ei industrială – din punct de vedere cantitativ, calitativ și al costului – nu cu cea rusească antebelică, ci cu producția industrială de astăzi a Europei și a Americii.

Lumea capitalistă, echipată cu mașini mai perfecționate, cu tehnici mai speciale, cu o gigantică organizare, produce bunuri industriale mai multe, mai de calitate și mai ieftine decât industria sovietică mai tânără. Cum va putea Rusia de azi să ajungă din urmă acest randament capitalist? Și nu numai să-l ajungă, ci să-l și depășească, dacă vrea să distrugă dominația capitalistă și s-o înlocuiască apoi cu comunismul?

Victoria încununează întotdeauna regimul care asigură societății un nivel economic mai înalt. Statele capitaliste îi vor da oare Rusiei timpul cerut ca să-și desfășoare toate capacitățile economice și să exploateze foarte bogatele ei materii prime?

Statele capitaliste știu bine că timpul lucrează în favoarea noii Rusii, și totuși nu reușesc niciodată să se unească și să pornească război toate împreună împotriva ei. Pentru că statele capitaliste nu au unitate, nici sufltească, nici economică. În acest binefăcător armistițiu, Rusia investește toate posibilitățile ei ca să se reorganizeze și să-și depășească adversarii; va apuca oare să facă asta?

Momentul prin care trece Rusia este hotărâtor. Pacea îi este necesară ca să-și poată continua și desăvârșirea tehnică, și, totodată – pentru că este sigură că o vor ataca –, pregătirea războinică. Dar oare îi vor lăsa adversarii timp?

Rusia speră. Și speranțele ei sunt întemeiate:

1) Pe armata ei; țările capitaliste știu că este puternică și fanatizată.

2) Pe lipsa acordului dintre adversari; lumea burgheză nu urăște numai Rusia Sovietică, ci în același timp se urăsc reciproc și în ceasul critic se vor găsi state capitaliste care se vor alia cu Rusia.

3) Pe teama capitaliștilor că, dacă izbucnește un asemenea război, acesta se poate preschimba repede într-unul social.

Tragică este poziția celor două lumi adversare: una încă nu s-a maturizat și cere termen câțiva ani de pace ca să se pregătească și să se întărească; cealaltă, care s-a maturizat complet, simte cu o dramatică limpezime cât de dezastruoasă poate să-i fie pacea și în egală măsură cât de dezastruos poate să-i fie și războiul.

Am ajuns la o cotitură creatoare a Istoriei, unde o lume veche se clatină gata să se dărâme și o alta, nouă, se luptă să se nască. În clipele acestea hotărâtoare orice s-ar întâmpla, fie de la prieteni, fie de la dușmani, colaborează în mod fatal, conștient sau inconștient, cu lumea care se naște. În epoca în care trăim, fie că vrem, fie că nu, nimic nu se mai poate întâmpla care să nu ajute Rusia Sovietică.

Notă

19. Nikolai Alekseevici Nekrasov (1821–1878) – însemnat poet rus.

Armata Roșie

Armata Roșie nu este deloc îmbrăcată în roșu. Ostașii roșii poartă mantale gri până mai jos de genunchi și caschete tot gri, țuguiate, de lână; doar pe caschetă au un steguleț roșu cu alb.

Armata Roșie este creația necesității. Vreme de trei ani Revoluția roșie a luptat neîntrerupt cu dușmanii externi și interni. Lumea burgheză s-a aruncat asupra noii Idei, ca s-o înăbușe în sânge; de la toate nemărginitele hotare s-au năpustit dușmanii: din nord – forțele navale și militare ale Angliei, din sud-vest – polonezii, germanii, finlandezii, estonienii, letonii, cehoslovacii, sârbii, grecii, italienii și românii; din sud-est – iarăși englezii, francezii, americanii, japonezii... Burghezii din toată lumea simțiseră primejdia: dacă lăsau Rusia Sovietică să trăiască, erau pierduți. Trebuia de îndată, cu orice jertfă, să nimicească noua Idee.

Nu erau de ajuns toate aceste pericole externe; statele burgheze s-au mai și organizat și au ajutat cu oameni, cu muniții, cu trupe de ofițeri, cu bani din belșug toate grupările reacționare din Rusia și au aruncat țara extenuată într-un conflict civil sângeros; astfel au izbucnit sălbaticile mișcări ale lui Kornilov, Denikin, Vranghel, Iudenici, Kolceak²⁰.

Momentul acesta, care a durat trei ani întregi, a fost definitiv hotărâtor. Fără bani, istoviți de lupte, înfomețați, prost îmbrăcați, neorganizați, credincioșii noii concepții despre lume s-au ridicat și s-au adunat în jurul steagului roșu. Au simțit nevoia să creeze o armată nouă, să înceapă un nou război. Ei, care cu o pricepere diabolică au reușit să destructureze armata țaristă, propovăduind înfrățirea oamenilor și războiul împotriva războiului, sunt constrânși acum să-și organizeze armata cu o disciplină de fier și cu o gândire belicoasă fanatică. Altfel, erau pierduți.

Nici o revoluție nu s-a înfăptuit vreodată – subliniază Lenin – și nici nu se poate înfăptui vreodată dacă nu urmărește mai înainte de orice destructurarea armatei inamice. Pentru că armata este întotdeauna apărătoarea clasei stăpânitoare – a dominației capitaliste, în epoca noastră. Și în același timp o revoluție nu poate să se întărească și să prospere dacă nu își alcătuiește o armată proprie, apărătoare a noii clase. Muncitorii înarmați au fost acum

nucleul Armatei Roșii, celula organică, înarmată a noii ierarhii sociale.

Orice revoluție așadar este pierdută dacă nu reușește aceste două lucruri: a) să destrutureze vechea armată; b) să alcătuiască, în groaza conflictului civil, noua armată.

Foarte dramatică a fost lupta pentru formarea armatei proletare; din martie 1917 începuseră bolșevicii să înarmeze muncitori și țărani săraci; numai acestor două clase le încredințau armele. După câteva luni Kerenski interzice recrutarea; însă la puțin timp este silit să recurgă la armata proletară ca să lupte cu Kornilov. Kornilov este învins, iar mica Armată Roșie prinde curaj și începe, de-acum, să se organizeze mai limpede și cu mai multă metodă. Comitetele uzinelor îi obligă pe muncitori să facă exerciții militare și începe o rapidă, fanatică recrutare.

În paralel se face mare propagandă în rămășițele vechii armate și flote; sute de mii de ofițeri, soldați și marinari aderă la steagul roșu. Izbucnește Revoluția din Octombrie, învinge, și Lenin semnează ordinul de organizare a armatei proletariului.

„Armata Roșie a muncitorilor și țăranilor trebuie să fie constituită din câți muncitori și țărani sunt organizați și au conștiința clasei lor. Această nouă armată trebuie să formeze nucleul mării armate, care va fi constituită din tot poporul înarmat și va întâmpina revoluția socială care urmează în Europa.“

Talentul organizatoric al lui Troțki face minuni. Evreul acesta uimitor a fost părintele Armatei Roșii. De la lună la lună puterea armată a proletariului devenea tot mai mare, uriașă: în aprilie 1918 Armata Roșie este alcătuită din 106 000 de bărbați; în august, din 392 000, în decembrie, din 790 000, în aprilie 1920, din 3 660 000, în ianuarie 1921, din 5 300 000.

Nemiloasa necesitate și credința au creat Armata Roșie; aceste două mari forțe au călăuzit-o și către victorie. A luptat desculță, înfometată, fără muniții, cu conducători începători – și după trei ani, minunea, adică cel mai adânc miez al vieții, a fost realizată: toți dușmanii interni și externi ai noii Idei au fost împrăștiați.

După victorie ostașii roșii s-au întors în uzine și la pământul lor, ca să continue lupta în alte sectoare.

Prin ce se deosebește Armata Roșie de toate celelalte armate ale lumii? Patru, cred, sunt deosebiri fundamentale:

a) Este unică strădania depusă în Armata Roșie – la fel de importantă precum educația militară – de a-l educa pe soldat și în calitate de om; și în special în calitate de comunist.

Educația politică și militară începe din stagiul militar; cu doi ani înainte însă viitorul soldat este chemat și urmează, în ținutul unde locuiește, exerciții militare și lecții de cultură generală. Analfabeții învață în cei doi ani să citească; și astfel în Armata Roșie nimeni nu intră analfabet.

Îndată ce soldatul a fost înregimentat, două ore în fiecare zi urmează lecții de cultură generală și o oră, lecții de teorie comunistă. În fiecare cazarmă există o faimoasă formă de organizare educativă a Rusiei noi, Clubul, Lésche²¹ – o clădire mare împodobită cu steaguri roșii, cu imaginea lui Lenin și cu gazeta de perete, unde soldații publică ceea ce în general sau în special are legătură cu viața lor. La Club există bibliotecă și sală de lectură, se țin cuvântări, spectacole teatrale, concerte, sărbători și sunt primiți din alte cazărmi.

b) Disciplina Armatei Roșii este de fier în timpul orelor de serviciu; însă în afara serviciului ofițerii se poartă cordial, familiar cu soldații. Clasă de ofițeri izolată și arogantă nu mai există în Rusia; toți, ofițeri și soldați, ies din măruntaiele poporului muncitor.

Și astfel ajungem la a treia însușire caracteristică a Armatei Roșii.

c) „Dreptul” de a fi înrolați în Armata Roșie îl au numai cetățenii muncitori; toți câți trăiesc din munca altora, negustori, preoți, culaci, nu au dreptul să fie chemați la arme. Armata Roșie nu recrutează din toate clasele, ci numai din clasa proletarilor, nu-i reprezintă pe toți cetățenii, ci numai pe cei care muncesc. Și astfel, prin forța lucrurilor, Armata Roșie este o fanatică apărătoare a Ideii sovietice.

d) Armata Roșie nu este considerată instrument numai al proletariatului din Rusia, ci și al proletariatului din întreaga lume. Pentru prima oară în istoria omenirii armata regulată a unui stat este învățată că nu e pur și simplu armata națiunii ei, ci o armată internațională. Ofițerii și soldații roșii simt că aparțin unei idei globale, dincolo de orice graniță statală și națională, unei clase internaționale. De veacuri, în toată lumea, clasa aceasta este nedreptățită și suferă, iar proletariatul Rusiei are o datorie – el, care cel dintâi s-a eliberat –, să ajute cu Armata lui Roșie să se elibereze și celelalte proletariate ale lumii.

Precum noțiunea de patrie în armatele din restul lumii, în Armata Roșie noțiunea de proletariet mondial e cea care naște entuziasm. Acest nou strigăt care mobilizează puterile sufletești ale omului e plin de o forță imbatabilă, pentru că simțământul noii speranțe colective încă nu s-a risipit.

Ideologia comunistă, firește, este împotriva războiului; dar Armata Roșie este creația necesității; numai ea poate să salveze Ideea nou-născută de vigilenții, aprigii ei dușmani.

La congresul internațional care a avut loc deunăzi la Moscova s-au auzit multe glasuri împotriva războiului; în aerul moscovit este răspândită convingerea neclintită că statele burgheze pregătesc o cruciadă împotriva sovietelor.

În plus, mii de reprezentanți, muncitori și intelectuali din toată lumea, au venit să-și spună părerea: vine război, ce trebuie să facem? Enorma sală a Uniunii Centrale a Sindicatelor este plină cu ciudate chipuri înflăcărate, din

rase albe, negre, galbene. Odată, demult, în sala aceasta negustorii și boierii cei bogați aveau clubul lor, se îmbătau, înjurau, jucau jocuri de noroc; astăzi s-au adunat aici reprezentanți de pe întreg pământul ca să dea un răspuns acestei înfricoșătoare întrebări, plină de neliniște: „Ce trebuie făcut ca să fie preîntâmpinat un nou război mondial?”

Trei zile a durat congresul. Au fost ascultate o mulțime de graiuri – de la cele europene până la țipetele guturale ale Africii și la strigătele păsărești, subțiri din Siam²² și din China. Aproape toți susțineau că trebuie organizată o mare propagandă pentru pace, că trebuie propovăduit războiul împotriva războiului. Să fie îndoctrinate masele muncitoare, să fie organizate și, când va veni clipa hotărâtoare a mobilizării, să treacă la arme; să nu accepte să-i omoare pe frații lor muncitori care se găsesc în tabăra adversă.

Concepția aceasta mi s-a părut extraordinar de primejdioasă. Și astfel, pentru că eram vrăjit de atmosfera înflăcărată pe care o respiram, am putut să-mi înving stânjeneala de a urca la tribună și mi-am spus și eu părerea:

— Propaganda pacifistă pe care o propuneți mi se pare exagerat de optimistă și primejdioasă. Speranța că vom putea să organizăm toate masele de muncitori ai lumii astfel încât să refuze în clipa decisivă să meargă la război ne poate duce la distrugere: sunt sigur, toți vor alerga iarăși la măcel, și proletarii iarăși vor omorî proletari.

E nevoie, cred, să privim primejdia drept în față. Dumneavoastră spuneți: „Să propovăduim maselor că, dacă sunt organizate, vor putea să preîntâmpine un nou război mondial“. Eu propun: „Să propovăduim maselor așa: noul război capitalist va izbucni cu siguranță; capitaliștii care guvernează țările burgheze au interesul să fie război, și va fi. Să nu credeți în propagandele pacifiste, să nu aveți nici o speranță că veți scăpa de noul război. Acesta vine repede și sigur; proletari din lumea-ntreagă, pregătiți-vă pentru noul război mondial!“

Este o deosebire adâncă între cele două păreri propuse: dacă o urmărm pe prima, împingem popoarele spre optimism, care poate să le fie iarăși fatal; cu optimismul acesta bine intenționat, popoarele se vor găsi din nou, pe neașteptate, pe nesimțite, încercuite într-un război pe care au avut naivitatea să creadă că ar fi putut să-l evite. Dacă urmărm a doua părere, popoarele nu vor fi înșelate de speranțe zadarnice, iar scopul lor nu va mai fi negativ și himeric – cum anume să evite războiul –, ci pozitiv și realist: ca, atunci când va veni războiul capitalist – și va veni cu siguranță –, să-l preschimbe într-unul social.

Congresul s-a sfârșit. Miile de reprezentanți din 43 de națiuni s-au ridicat ca un singur om și au început să cânte „Internațională“. Toți simțeau că această Rusie este marea Mamă și că este în primejdie. Lângă mine, un negru din Sierra Leone, din Africa, râdea și plângea și, în timp ce cânta, îi clănțăneau parcă-n gură, furioși, dinții lui ca de canibal. Chinezii mijeau ochii lor oblici, foarte duri și țipau, germanii și englezii, cu gâtul drept, cu pieptul

lat, blonzi și trandafirii, străluceau, desăvârșite modele ale rasei albe. Și printre toți, cu obraji osoși, cu nasul mic și ochi înflăcărați, puțin oblici, jumătate orientali, jumătate europeni, cu judecată foarte ascuțită și dorințe arzătoare, nemiloși, realiști, dar investind fapta cu cel mai adânc înțeles mistic, se învâneau încolo și-ncoace rușii.

O clipă mi-au trecut prin minte sinoadele ecumenice ale primilor creștini. Un amestec asemănător de neamuri, o emoție asemănătoare, frățietate și râvnă. Nu există eleni sau iudei, albi sau negri; toți, în primul vârtej al Ideii, împliniseră cea mai înaltă dorință a comunității risipite – deveniseră una.

Note

20. Generali țariști, care au condus „trupele albilor“ (în care ofițerii Armatei Imperiale Ruse luptau ca simpli soldați) în războiul civil ce a măcinat Rusia de la lovitura de stat bolșevică din 7 noiembrie 1917 până în 1923.

21. În greacă, *Lésche* – club, loc de adunare și de conversație; *club*, din engleză, este împrumutat ca atare în rusă.

22. Numele vechi al Thailandei (până la redenumirea oficială din 23 iunie 1939).

Justiția roșie

Ce este justiția roșie? Cum este împărțită dreptatea în Rusia Sovietică? Revoluția, care a răsturnat cu susul în jos vechile relații economice, sociale, politice ale oamenilor, a reușit oare să dea un nou, mai înalt, mai larg conținut noțiunii de justiție?

Umblu printr-un tribunal, unde mult timp am urmărit un proces. Sala era foarte simplă: bănci de lemn, o măsuță acoperită cu o pânză roșie, iar deasupra două figuri mari: a lui Marx și a lui Lenin. De jur împrejur pe pereți litere roșii, mari: „Tribunalul popular soluționează dreptul poporului, luptă cu burghezia, îi apără pe săraci.“ „Trăiască unirea țăranilor și a muncitorilor!“, „Proletari din toate țările, uniți-vă!“ Ca și armata, justiția este și ea armă de luptă în mâinile proletariatului.

O mare frescă împodobește peretele: muncitori cu ciocane, țărani cu seceri, în mijloc, o femeie-bărbat ține în mână un steag roșu, și toți, ca ieșiți din fire, se năpustesc prin zăpadă.

Au venit acuzații, s-au așezat – doi tineri muncitori. Puțini auditori – două fete, o familie cu pruncii ei, cinci-șase bătrâni. Imediat au apărut judecătorii, trei, președintele, un chip rotofei de țăran, blând, inocent, care se străduia să facă pe severul și s-a așezat mohorât, în dreapta lui – o femeie cu părul prins în coc, grasă și mulțumită; în stânga președintelui a luat loc, cu un ifos comic și tăios, un tânăr muncitor, cu bluză roșie ca un garibaldin și cu un smoc de păr ondulat cumpănit în mijlocul frunții, ca al lui Napoleon.

Procesul a început. Acuzații, singuri, fără avocat, au vorbit liniștit, președintele îi tot întreba, se străduia să descopere adevărul – simțeau că scopul lui nu era să soluționeze o chestiune de drept, ci să rezolve o întâmplare neplăcută într-un mod care să-i mulțumească pe toți.

Toată scena amintea de împărțirea primitivă a dreptății: judecătorul șade sub un copac și se străduiește cu dibăcie, părintește, să cerceteze ca să găsească dreptatea, iar apoi, potrivit simplei și puternicei logici a „bunei căpetenii de familie“, rostește hotărârea.

Modul acesta simplu de a împărți dreptatea este caracteristic astăzi Rusiei Sovietice. Imediat după Revoluție, toate formele încâlcite care, încet și sigur,

înăbușeau ființa au fost desființate; a fost desființată și a dispărut și toată rețeaua de tribunale din epoca țaristă; a fost abolit și vechiul drept și a fost creat unul nou, revoluționar.

O mare jurisdicție îi este încredințată judecătorului. Scopul tribunalului nu este să găsească și să aplice litera moartă a legii și să îngrădească o întâmplare într-un anumit articol din legislație, ci să judece orice chestiune înfățișată potrivit laturii ei sociale. Când interesul societății o impune, judecătorul are nu numai dreptul, ci și obligația să se abată de la dreptul scris și să-l aplice pe cel nescris pe care i-l dictează propria conștiință. În țara sovietelor, judecătorul nu aplică drastic și fără suflet justiția; este, când binele comunității o impune, și creator de lege.

Judecătorul rus are chiar și această libertate: nu este obligat ca, în procesele politice, să judece numai sprijinindu-se „pe elementele prezentate și demonstrate“, ci caută să găsească adevărul adevărat prin orice metodă.

Formele procedurale au devenit foarte simple; dar chiar și formele acestea pot să lipsească, fără ca omisiunea, fie ea și esențială, să aibă drept urmare distrugerea dreptății. Și astfel, adeseori, prin simplificarea aceasta, împricinatul nu mai are nevoie de avocat; judecătorul îi explică atunci în ce fel să-și apere dreptatea.

Modul în care funcționează tribunalele și în care sunt numiți și revocați judecătorii, precum și jurisdicția creatoare încredințată judecătorului – de a urma și de a aplica, drept cea mai înaltă lege, interesul comunității – concordă cu principiile antiindividualiste ale ideologiei sovietice. Orice drept individual este supus interesului comunității. Bolșevismul este dușmanul nemilos al oricărui individualism; nu recunoaște individul ca scop, ci numai ca instrument și mijloc. Libertatea individuală și faimoasa sacralitate a proprietății private, existența legală independentă a fiecărui individ trebuie supuse nevoii colective.

Omorul, furtul, nedreptatea sunt pedepsite în principal nu fiindcă reprezintă acțiuni împotriva individului vrednice de pedeapsă; sunt pedepsite înainte de toate pentru că tulbură și păgubesc comunitatea. Dacă bunăstarea comunității o cere, atunci încălcarea libertății individuale, confiscarea averii, exilul, omorul sunt considerate măsuri legale, care se impun.

Ca și în celelalte locuri în care s-a vădit viața cea nouă în Rusia, și în justiție au fost zdruncinate multe, adânc înrădăcinate sensuri în noi, iar altele le-au luat locul; totdeauna însă, pe baza acestui principiu general de neclintit: cel mai înalt reglator al relațiilor dintre oameni este interesul comunității.

Individul, ca individ, nu are nici un drept, nu este liber, inviolabil, înzestrat de la naștere cu așa-zisele „drepturi naturale“. Individul este membru al unui întreg, nimic altceva, și este obligat să îndeplinească o anumită misiune în întregul acesta – și numai câtă vreme o îndeplinește are drepturi. Nu există Drept natural, există numai drept social. Nimeni nu este liber să

dispună cum vrea de mijloacele producătoare de avuție care se găsesc în stăpânirea sa; dacă are, de pildă, pământ, nu este liber să-l lase necultivat, potrivit justiției roșii; numai câtă vreme îl cultivă are un drept – nu-l cultivă, pierde orice drept asupra acelui pământ. Justiția roșie nu protejează utilizarea în voie a proprietății de către proprietar; protejează numai îndeplinirea netulburată a misiunii sociale pe care o are fiecare proprietate. Drepturile individuale au importanță și sunt ocrotite numai câtă vreme nu se opun drepturilor de grup; dacă se întâmplă să intre în conflict, drepturile individuale sunt nimicite.

Precum în toate locurile în care s-a vădit viața cea nouă în Rusia, și în justiție ritmul general care guvernează experimentata, laborioasa cosmogonie sovietică este atât de puternic, încât li se transmite, ca un ritm muzical, tuturor instrumentelor executante.

Există aici o credință. Poți să discuți dacă este corectă sau nu, dacă te interesează sau nu; însă nu poți să negi că există. Credința are mereu această elementară, foarte adâncă urmare: unește, împacă, îndreaptă spre aceeași orientare până și organisme cele mai diferite, până și legile cele mai rebele și mai încălcate. Disciplina, simplitatea, perseverența, care-i caracterizează aici deopotrivă pe legiuitori și pe executanți, au izvoare mult mai adânci decât individualitatea.

Un ritm guvernează Rusia Sovietică, aspru, dur, bărbătesc, care împinge morala și justiția dincolo de fericirea individuală.

Închisorile roșii

Panagis Skouriotis²³ din Rusia Sovietică este, ca și al nostru, un om puternic, tot numai o flacăra, dedicat cu fanatism scopului pe care și l-a propus în viață: să îmbunătățească închisorile. Blond, ochi albaștri, dând pe dinafară de bucurie, ca oamenii care, stăpâniți de o mare patimă, și-o împlinesc și se bucură. Vesel, iute în mișcări, m-a înhățat în mașina lui și m-a dus la marile închisori din afara Moscovei.

Prin ceața deasă, în dimineața aceea, casele și bisericile luceau palid, materializate, ca niște clădiri exotice făcute din fum și umezeală. Felinarele erau aprinse și luminau neclar străzile și vitrinele înghețate. Treceau în tăcere corbii și se așezau în copacii înghețați, casele se tot împuținau; ieșiserăm de-acum pe câmpul moscovit și ajungeam la închisori.

Tot drumul, tânărul meu tovarăș mi-a explicat cum privește el Rusia Sovietică și dificila problemă a închisorilor și a deținutului:

— Două sunt principiile noastre fundamentale: a) educarea deținutului; b) munca.

a) Fiecare închisoare are școala ei pentru analfabeți; toți, când vor ieși din închisoare, trebuie să știe cititul și scrisul; are clubul ei, teatrul ei, cinematograful ei, biblioteca ei; la club discută, sunt cuvântări, reprezentații teatrale, citesc și se cultivă. Fiecare închisoare are gazeta sa de perete, unde înșiși deținuții scriu cu desăvârșită libertate despre toate subiectele care privesc viața lor materială sau spirituală. Deținuții sunt împărțiți în mai multe grupe, și fiecare se ocupă de câte un domeniu: există grupe pentru educație, pentru politică, pentru economie, pentru igienă, altele se ocupă de filologie, de muzică, de sărbători. Toate grupele sunt alcătuite din deținuți, și numai președintele lor este funcționar de stat. În același timp, dăm mare atenție corpului: curățenie, helioterapie, aeroterapie, gimnastică, drumeții.

b) Potrivit celui de-al doilea principiu al nostru, câți condamnați pot, trebuie să muncească. Munca nu are drept scop pedepsirea deținutului, ci educarea lui civică și profesională; de aceea, munca trebuie să corespundă cu înclinațiile și capacitățile fiecărui individ. Pedepsa corporală sau psihică este interzisă, nu numai pentru că se opune principiilor noastre sovietice, ci și

pentru că îl înfurie pe om și îi stârnește ura față de societate. Experiența noastră a arătat că nimic nu-l influențează atât de mult în bine pe deținut cât respectul pentru individualitatea lui.

Îndată ce condamnatul intră în închisoare, se duc să-l vadă directorul și șefii din sectorul educațional sau de muncă. Vorbesc cu el, îi studiază caracterul, instruirea, capacitățile profesionale. A doua zi îi dau broșura unde sunt înscrise drepturile și datoriile lui.

Deținuții sunt împărțiți în trei clase: cea mai de jos, cea mijlocie și cea mai de sus. Fiecare deținut rămâne obligatoriu un anumit interval de timp în clasa în care a fost înregimentat, până ce direcțiunea îi îngăduie să se mute în cea imediat superioară. Rămânerea în aceeași clasă sau mutarea în alta depind de progresul deținutului în munca și în comportamentul lui, și în general de influența pe care a avut-o asupra lui sistemul de corecție.

Promovarea într-o clasă superioară aduce cu sine anumite privilegii: se ușurează dispozițiile regulamentului, deținutul poate fi eliberat înainte să se încheie perioada de pedeapsă etc. Deținuții aflați în clasa cea mai de jos au dreptul să primească vizite și să aibă corespondență la fiecare cincisprezece zile; cei aflați în clasa cea mai de sus, în fiecare zi. Când urcă în clasa cea mai de sus dobândesc și o libertate mai mare de a mânui sumele de bani pe care le câștigă și de a cumpăra alimente, articole de îmbrăcăminte, cărți. Cei care aparțin clasei de mijloc au dreptul la șapte zile de învoire pe an; cei care aparțin clasei celei mai de sus, la paisprezece. De asemenea, agricultorii care au arătat o bună purtare pot primi permisiunea să lipsească trei-patru luni, ca să se ducă în satele lor și să ajute la seceriș. Lunile acelea sunt socotite perioadă de detenție.

Avem diverse tipuri de închisori, corespunzător cu diferitele măsuri de ocrotire socială:

a) Corecționale – subîmpărțite în: case de detenție, case corecționale de ocrotire, colonii agricole, profesionale, industriale, carceri speciale, case corecționale de tranziție.

b) Medical-educative – subîmpărțite în case de muncă pentru minori, case de muncă pentru adaptarea celor proveniți din tineretul muncitor în agricultură.

c) Terapeutice – subîmpărțite în: fundații pentru dezechilibrați psihici și bolnavi la trup, institute de terapie psihiatrică, spitale etc.

Sistemul corecțional sovietic a impus încă o inovație importantă: până astăzi, domina ideea că tribunalul este singurul reglator al pedepsei; la noi însă, puterea judecătorească și cea corecțională sunt doi factori egali în politica unitară de pedepsire adoptată de stat. Lucrarea puterii corecționale nu are la noi un caracter mecanic; a devenit, în mod limpede, creatoare.

Din clipa în care, îndată după proces, centrul de acțiune se mută la puterea corecțională, organele corecționale executante se consacră studierii –

psihice, somatice, spirituale – a condamnaților. Îi clasifică, fixează regulamente speciale, folosesc mijloace de corecție și educare diverse, potrivite fiecărei categorii.

Și lucrul cel mai important: pot nu doar să schimbe dispozițiile de executare a hotărârilor judecătorești, ci și să scurteze timpul de pedeapsă pe care l-a hotărât tribunalul și să schimbe radical măsurile de protecție socială. Rusia Sovietică a clătinat principiul conform căruia sentințele judecătorești sunt inviolabile; organele executante pot, în funcție de purtarea condamnatului, să modifice radical pedeapsa.

Prin toate aceste mijloace ne străduim nu să-l pedepsim pe deținut, ci să-l facem să colaboreze și el cu societatea: îl învățăm carte, îi îngrijim sufletul și trupul, îl învățăm o meserie ca să poată să trăiască și să se arate folositor comunității.

Facem tot ce putem ca să biruim întunericul din mintea și din sufletul omului.

Prin ceața cea deasă vedeam ochii întunecați ai tovarășului meu cum străluceau acum ca două flăcări. Intraserăm în marea curte a închisorii.

Clădirea era veche, imensă și izolată în mijlocul câmpului. Mulți deținuți tăiau lemne, alții cărau cărbuni; directorul i-a salutat cordial pe „tovarășii deținuți”. Apoi am intrat pe un coridor lung, luminat; de îndată ai impresia că nu te afli în închisoare, ci într-o tăcută, disciplinată uzină.

Deschideam ușile una după alta și de fiecare dată ne aflam în fața unui nou atelier. Aici tipografia în care, împreună cu firma închisorii, se editează cărți, mai încolo legătoria, apoi tâmplăria, cizmăria, fierăria, brutăria. Înșiși deținuții frământă, pun la cuptor, gătesc, spală. Peste tot ne primesc cu veselie și căldură; nicăieri nu am văzut paznici cu uniformă și cu arme; foarte puțini paznici, și aceia îmbrăcați în civil. Deținuții, iarăși, poartă orice haine le plac; nimic nu-ți amintește că te afli într-o închisoare.

Mulți, aflând că sunt străin, se apropie de mine curioși și plini de interes și mă întreabă despre patria mea: „Ce se întâmplă acolo, există oameni care exploatează alți oameni, există tovarăși care suferă? Cum faceți ca să fie luminat și eliberat poporul?” Întrebau, mă prindeau de mână, mă priveau, așteptau; iar eu răspundeam cu vorbe neclare.

În fierărie, un deținut stătea într-un colț cu mâinile încrucișate:

— Acesta nu vrea să muncească, mi-a explicat directorul zâmbind. Dar în câteva zile se va plictisi, se va rușina, va fi cuprins de râvnă și se va apuca și el de treabă. Când vine un condamnat, îl întrebăm dacă vrea să muncească și unde. Unii răspund că nu au nici o dispoziție pentru muncă, și-atunci noi îi lășăm. Fiecare e liber. Însă ne îngrijim ca cei nelucrători să stea alături de aceia care muncesc. Și întotdeauna, după câteva zile, vin ei singuri și ne roagă să le dăm de lucru.

Am mers la club. Pe vremuri acolo era o biserică și încă se păstrează câteva fresce cu sfinți de deasupra altarului; acum este împodobită cu steaguri roșii și cu lozinci roșii; iar în fund, unde odată, demult era Sfânta Masă, se află acum un bust de marmură al lui Lenin; în dreapta lui, o copie de lemn a mausoleului său din Piața Roșie; în stânga, macheta izbei unde se refugiase Lenin când îl urmăreau organele țarului.

Îndată ce am intrat, o orchestră de deținuți a cântat „Internaționala“, cortina s-a ridicat, au apărut în scenă vreo treizeci de atleți pe jumătate goi și au început să execute diverse exerciții dificile de gimnastică.

— Una dintre cele mai mari griji ale noastre este și aceasta, îmi zice directorul. Îi învățăm pe tovarășii deținuți să respire, să-și exerseze corpul, să-l păstreze vânos și curat, să trăiască pe cât posibil mai mult sub cerul liber. De aceea îi vedeți atât de vioi și rumeni.

Era amiază de-acum. Ne-am așezat pe niște bănci mari de lemn și am mâncat toți laolaltă: supă, carne cu cartofi prăjiți, ceai. Deținuții veneau și ei din atelierele lor, se spălau, se așezau veseli și mâncau.

I-am spus directorului:

— Și noi, în Grecia, ne străduim uneori ca, prin muncă, să facem mai bune sufletul și trupul deținuților. Și noi știm principiile teoretice pe care le aplicați și încercăm să le urmăm. Am un prieten care și-a dedicat viața acestei înalte misiuni. Îl cheamă Panagis Skouriotis.

Directorul a clătinat din cap:

— În toată lumea, a răspuns el, există strădania de care spuneți. Toate teoriile sunt cunoscute și circulă prin văzduhul epocii noastre. Peste tot se va găsi câte un ideolog curat și înflăcărat care își va jertfi viața ca să le aplice. Însă, cred, prost. O schimbare curajoasă, radicală nu pot reuși țările burgheze în această chestiune. Și închisorile sunt parte a unui întreg, iar o reformare radicală nu poate reuși dacă e incoerentă.

În țările burgheze faptele considerate a merita pedepsite au drept cauză, cel mai adesea, nu dispoziția individuală a vinovatului, ci condițiile sociale generale. De cele mai multe ori, în societățile burgheze, criminalul e împins la crimă de toată societatea. Iar când este închis în pușcărie are convingerea că nu el este răufăcătorul, ci întreaga societate; el este doar victima. Și convingerea asta a lui îl umple de amărăciune și de ură. Cu asemenea gânduri, e firesc să fie refractar la orice strădanie pe care o întreprinde societatea ca să-l facă mai bun.

Încercarea burgheză de reformare nu poate fi nici completă, nici continuă. Stă în natura statului burghez să nu vrea niciodată – pentru că nu are interesul – să trezească cu desăvârșire sufletul poporului. Nu are interesul să vadă poporul cât și de cine este nedreptățit, nici să simtă că are în mâinile lui toată puterea. De aceea, dacă în orice domeniu de activitate statală sau socială apare brusc, pentru o clipă, o strădanie curată, strădania aceasta este imediat izolată

și zădărnicită, fiindcă provine de la cineva neadaptat la putreziciunea din jurul ideologului, așa încât se confruntă cu o reacție acerbă, bine organizată – fie fățiș, fie într-ascuns –, și este înăbușită repede.

A doua zi, un cunoscut de-al meu, evreu din Polonia, foarte șiret și reacționar, căruia i-am povestit vizita la închisorile sovietice, precum și toate lucrurile admirabile pe care le-am văzut în fiecare zi, mi-a răspuns rânjind:

— Potemkin²⁴, când o scotea la plimbare pe metresa lui împărătească, pe Ecaterina cea Mare, trimitea înainte sate pregătite din carton și le instalau în apropierea locurilor pe unde aveau să treacă. Țărani și țărănci îmbrăcați în costume strălucitoare petreceau veseli la umbra copacilor, cântau la balalaică, dănuiau și o aclamau pe împărăteasă. De fapt nu erau țărani și țărănci, ci actori pe care-i închiria Potemkin; iar Ecaterina cea rotofeie și amorezată vărsa lacrimi de cucernicie și fericire.

La fel și bolșevicii, vă duc la plimbare prin Moscova – prin marea vitrină de carton, de actori și de balalaici a Rusiei – și vă arată (rușii sunt, prin tradiție, regizori faimoși) câteva locuri dichisite, truate cu dibăcie: școli, sanatorii, închisori, tribunale, sirenele uzinelor șuieră când treceți, chipurile cum că muncesc neîncetat, până și mașinile agricole apar mereu taman pe drumurile pe unde urmează să treceți, așa, ca din întâmplare... Iar voi căsați gura, apuseni prostănaci, și cădeți în cursa întinsă de sistemul lui Potemkin cel nou – în cursa „Karl Marx“.

Prietenul meu râdea sarcastic și mă privea cu ochisorii lui preașireți. Și imediat m-a trecut un fior. Printre capetele acelea mici, înflăcărâte, credincioase care muncesc cu dragoste și perseverență, există și necredincioșii cei instruiți, mândri și căinoși. Ei le știu pe toate, nimeni n-ar putea să-și bată joc de ei, vădesc și acuză cu mare iscusință „sfântul șiretlic“, fără de care niciodată nu s-a putut întemeia o nouă religie.

Pe toate le știu acești rafinați necredincioși; doar un lucru uită: că numai dorind, amăgindu-se și amăgind – adică crezând – poate omul să schimbe fața pământului.

Note

²³. Panagis Skouriotis (1881–1960) – avocat și politician grec venizelist, guvernator al prefecturii Iraklion, activ în reforma închisorilor și în lupta pentru democrație.

²⁴. Grigori Potemkin (1739–1791) – general-feldmareșal rus, demnitar și favorit al țarinei ecaterina II a Rusiei.

Școala roșie

Îmi place să umblu prin școlile roșii și să vorbesc cu învățătorii – alți tineri, turnați pe același calapod: părul tuns foarte scurt, bluză cu centură de piele, încălțăminte înaltă. Ei nu cunosc multe teorii și deseori întrebările mele spirituale indiscrete îi enervează. N-au studiat la școli foarte înalte, n-au avut timp; luptau. Prea multă învățătură nu le trebuie pentru misiunea de astăzi; prețiozitatea chiar că este primejdioasă. Ceea ce le trebuie este entuziasmul, sfânta înflăcărare, să trăiască nemijlocit clipa istorică prin care trecem și să îndeplinească o datorie imediată.

Un învățător, plictisit de întrebările mele, îmi spune:

— Noi nu vrem să scoatem savanți, vrem să scoatem luptători. Generația asta pe care o vedeți stând în bănci și strigând în curte are o misiune urgentă: să lupte. O înarmăm, așadar. E nevoie de ea, ca să-și îndeplinească menirea, să fie tare trupește, să știe să folosească forțele ucigașe, să conducă mașini, să înainteze fără abateri sau ezitări spre ținta sa. Nu ne trebuie analize raționale exagerate și cerneri prin sita deasă, artificii mentale, cunoștințe care nu pot fi transformate pe dată în arme de apărare sau de atac – și să nu mă-ntrebați de-așa ceva.

În toate școlile în care am mers, am respirat aerul acesta al pregătirii de război. Noua generație educată astăzi în școlile sovietice va juca, sunt sigur, un rol teribil, războinic în viitorul apropiat.

Lenin a deschis și în domeniul acesta drumul pe care îl urmează cu fanatism și credință învățământul rusesc: „Până și cea mai mică activitate a școlii și cel mai mic pas în creșterea și educarea copiilor trebuie unite inseparabil cu lupta de clasă“. Și un alt conducător, Kamenev²⁵, propovăduiește: „Armata roșie a învățătorilor trebuie să aibă un scop și numai unul: să transforme școala în armă a proletariatului“.

Totdeauna școala a fost o armă în mâinile clasei stăpânitoare: religia, morala, istoria, știința, arta – toate sunt predate în așa fel încât să servească interesele când ale Bisericii, când ale regilor, când ale nobililor, când ale burghezilor. Scopul școlii a fost considerat mereu acesta: să creeze „cetățeni buni“, adică apărători și slujitori ai clasei conducătoare. De aceea și orice

tentativă inovatoare din partea reformatorilor progresiști de a da un nou scop și un nou conținut învățământului a fost totdeauna înăbușită, nu a durat mult și a fost lovită nemilos. O „nouă școală“ presupune mereu o nouă situație socială și politică; o schimbare radicală; și toate școlile din societățile burgheze de astăzi care aspiră să servească idealurile socialiste superioare sau o mai largă și luminată percepție asupra moralei, religiei, dreptății sunt condamnate la o prigoană dezlănțuită și la un eșec total, pentru că rădăcinile lor stau atârinate în văzduh.

Așadar numai în Rusia Sovietică, unde clasa proletariatului a luat puterea, pot să prospere noile școli; de aceea și are atâta valoare studiul școlii sovietice de astăzi.

Două sunt principalele scopuri ale acestei școli noi:

a) Negativ: să lupte cu clasa burgheză, să dezrădăcineze din copii orice percepție și obișnuință burgheză: „Și în școli – declară apăsător Lenin – avem datoria să răsturnăm burghezia; o spunem clar: școală în afara politicii este minciună și ipocrizie!“

b) Pozitiv: să-i obișnuiască pe copii cu o colaborare solidară, să fundamenteze în mintea și în faptele lor principiile noii societăți comuniste.

Școala primară trebuie, potrivit programei sovietice oficiale: a) să trezească în copil un interes activ pentru ceea ce-l înconjoară, să-i stârnească nevoia de a cerceta toate cele naturale din jurul său și fenomenele sociale; b) să-l învețe pe copil să caute în știință răspunsul la toate întrebările; c) să-l obișnuiască pe copil să trăiască și să muncească în chip armonios, în concordanță cu restul comunității; d) să-i transmită copilului o anumită cantitate de cunoștințe pozitive, care să-i permită să-și continue apoi singur instruirea și să se adapteze rodnic la viața cotidiană de-acum și la toate nevoile.

Ceea ce caracterizează în mod aparte noua programă școlară nu este metoda pedagogică, ci scopul pedagogic. Le este conferit cu desăvârșire un scop nou, obiectiv, voinței, gândirii și activității elevului. Și scopul acesta este inseparabil armonizat cu noua realitate socială și politică a Rusiei. Copiii muncitorului și ai țăranului nu mai merg la școală ca să învețe mai mult decât cei asemenea lor din punct de vedere social, să poată ajunge medici, avocați, oameni de știință și să urce deasupra clasei care i-a născut, cum se-nâmplă în societatea burgheză; aici, în Rusia, copiii de muncitori și de țărani merg la școală ca să dobândească o mai profundă conștiință a clasei lor și să intre ca apărători conștiințioși în lupta ei. În școli dobândesc fanatică credință că au ca datorie să elibereze de ignoranță și de sclavie clasele muncitoare din întreaga lume. Și asta constituie a doua caracteristică esențială a învățământului sovietic; își încredințează sieși o misiune internațională, o răspundere mondială. Micii elevi de astăzi care stau în bănci și se joacă prin curțile

școlilor din Rusia dobândesc în noua școală convingerea că sunt promotorii unei idei mondiale, că oamenii nu se mai împart în ruși, americani sau chinezi, în creștini sau musulmani, în albi, galbeni sau negri, ci în nedreptățitori și nedreptățiți. Elevii aceștia mici mai au drept datorie și răspundere ca, atunci când vor crește, să aducă dreptatea în lume.

De aceea, în jurământul pe care îl depun copiii sovietici intrând în școală promit cu seriozitate și mândrie: „Vreau să lucrez cu muncitorul și țăranul, vreau să lupt împreună cu ei împotriva dușmanului comun, să ajut și eu Ideea să biruiască. Vreau să fiu colaborator credincios și folositor tovarășilor mei mai mari. Iată pentru ce am intrat în școală“.

Să-l instruiască pe viitorul luptător care va doborî clasa burgheză internațională și în același timp să-l creeze pe colaboratorul luminat al noii societăți – acesta este dublul scop al școlii sovietice. Scopul acesta este urmărit prin cea mai sigură metodă pedagogică: începe cu cele mai simple întrebări și cu cele mai simple răspunsuri – apoi tot mereu adâncește și lărgeste cercul, ținându-l totdeauna pe elev ancorat în universul din zilele noastre; îl înarmează de fiecare dată pe potrivă puterilor lui intelectuale și psihice, cu toate cunoștințele, metodele și obișnuințele care-i vor folosi în misiunea lui revoluționară. Învățătorul rus muncește cu neclintita convingere că prin revoluția sovietică omenirea a intrat definitiv în etapa revoluției sociale. Luptă așadar să înarmeze această nouă generație cu toate armele potrivite, necesare luptătorului în această clipă hotărâtoare pe plan mondial.

De aceea, orice i-ar preda elevului – istorie, sociologie, știință, artă, tehnică –, urmărește o anume finalitate imediată. Cotitura hotărâtoare de astăzi a lumii este centrul grijii pentru educație; educația sovietică nu este interesată de știință din punct de vedere teoretic, ci de utilizările practice în lupta socială ale științei, ale istoriei și ale cunoștințelor.

În același timp, copiii deprind în școală solidaritatea, autoorganizarea și autoadministrarea, care constituie fundamentele viitoarei realități comuniste. Școala sovietică creează și întărește în copil instincte sociale, obișnuințe de înțajutorare, strădanii și bucurii de grup, emoții care depășesc îngusta individualitate egoistă. Chiar și jocurile elevilor sunt alese cu mare grijă, ca să le întărească voința, să trezească în ei nevoia de ajutor reciproc și de colaborare și să se deprindă să-și asume răspunderea.

Elevii împreună cu învățătorii administrează școala, pedepsesc, răsplătesc, se judecă unii pe alții; prin sovietul lor școlăresc deosebit supraveghează clasa și igiena din propria școală. Stau în frunte la sărbătorile revoluționare, urmăresc demonstrațiile militare, iau parte la mitingurile muncitorilor; totodată îi ajută pe țărani în muncile lor: să are, să semene, să secere, să treiere; leagă prietenii cu fetele de țărani și de muncitori, se cunosc de aproape, își scriu, relațiile dintre ei devin din ce în ce mai cordiale. Astfel, orașul și satul se cunosc încet-încet și încep să se iubească.

Viața micilor bolșevici depășește granițele obișnuite până acum ale datoriei școlare.

Potrivit programei oficiale, copilul care sfârșește școala primară trebuie să fi dobândit următoarele deprinderi și cunoștințe:

a) Deprinderi de orientare. Orientare în spațiu: să știe să găsească fără greșală orice punct al orașului sau al țării după o hartă. Orientare în timp: să știe să determine timpul de care e nevoie ca să parcurgă o distanță în baza scării geografice. Orientare de volum și cantitate: să măsoare și să socotească, să știe să folosească balanța, metrul și toate instrumentele de măsurare. Orientare de calitate: să distingă calitatea articolelor de primă necesitate. Orientare mentală: să știe mecanismul după care funcționează ținutul său și, în sfârșit, să folosească tramvaiul, trenul, poșta, telegraful, telefonul.

b) Deprinderi de muncă intelectuală: să facă planul unei curți, al unei case, al unui drum, al unei periferii, să schițeze simplu diverse obiecte; să scrie o compunere pe orice subiect, să scrie o socoteală, o statistică, o factură, o coloană de ziar.

c) Deprinderi de muncă casnică: igienă, igiena locuinței, spălatul, aerisitul, dezinfectarea; să-și repare și să-și spele hainele și lenjeria intimă, să gătească mâncăruri simple, să dea primul-ajutor.

d) Folosirea uneltelor: să repare mobila, să demonteze, să curețe și să monteze la loc mașinile simple, să folosească electricitatea.

e) Deprinderi agricole: să știe să îngrijească animalele de casă și plantele; să lucreze pământul, să semene, să ude, să secere; să știe să pescuiască și să vâneze.

f) Deprinderi științifice: să poată să urmărească sistematic anumite fenomene; să facă colecții de insecte, de minerale etc.; să folosească dicționare, indexuri, cataloage, ziare, ghiduri, biblioteci etc.

g) Deprinderi sociale și politice: să participe activ la ședințele școlii lui, să se intereseze de grupă, să orânduiască practic etc. Să îndeplinească singur sau împreună cu alții misiunea pe care i-a încredințat-o grupa; să organizeze cluburi, sărbători, cuvântări, drumeții, propagandă pentru o anumită chestiune, să colaboreze ca redactor la gazeta de perete, să clasifice reviste, ziare, părți dintr-un ziar pentru anumite scopuri.

Aceste lucruri uimitoare pentru rutina noastră burgheză le cere programa școlară oficială sovietică de la absolventul școlii primare; sistemul acesta, care ascute la maxim cele cinci simțuri ale copilului și-l pregătește pentru lupta viitoare, se numește leninist.

— Ce înseamnă sistem leninist? l-am întrebat într-o zi pe un învățător.

— Să vezi limpede, mi-a răspuns, în jurul tău lumea materială, morală, spirituală și să te folosești de ea pentru un anumit scop imediat de-al tău: nimicirea burgheziei din toată lumea și crearea societății comuniste.

În jurul nostru, școlarii patinau în curtea ninsă; învățătorul mă privea și

ochii lui scânteiau.

— Vreți, a zis el, să vorbiți c-un învățăcel leninist?

Și, fără să aștepte răspunsul meu, a strigat:

— Ivan Mihailovici!

Un puștan subțirel, îmbujorat de joacă, a sărit din grupa lui și a alergat spre noi. Purta cravată roșie și avea o cocardă cu Lenin în piept. S-a cumpănit zvelt, încântător, pe muchiile ascuțite ale patinelor și a salutat.

Și am început discuția. Era pionier, cercetaș comunist, și când i-am spus să-mi povestească despre viața pionierilor ochii i-au scânteiat.

— Anul trecut, vara, ne-am dus într-un sat. Toată ziua i-am ajutat la muncile lor pe tovarășii țărani, seceram și noi, treieram, căram grâul, pășteam oile, iar seara luam copiii de țărani și le vorbeam despre Lenin. Apoi aprindeam focuri în jurul taberei noastre, stăteam de strajă și dormeam.

Într-o noapte, alți pionieri, care își așezaseră tabăra pe o colină din fața noastră, au vrut să ne ia steagul. Au pornit în taină, la miezul nopții, s-au târât prin semănături și-au ajuns până la străjile noastre, care erau în noaptea aceea două fete. S-au năpustit, uneia i-au astupat gura c-un sacou, dar cealaltă a apucat să fluiera. Într-o clipă toată tabăra a sărit în picioare. Am alergat să-i prindem pe năvălitori, dar se ascuseseră. Am aprins torțe, am căutat, și iată-ți-i, în semănături, pe bravii noștri, întinși la pământ; ne-am avântat, eram mai mulți, și i-am înhățat; au mărturisit că au vrut să vadă dacă ne păzim bine steagul și ne-au rugat să-i lăsăm puțin să se încălzească la foc, iar apoi să se întoarcă în bârlogurile lor. Le-am dat ceai și cartofi fierți și când au plecat le-am spus: „Aveți grijă, săptămâna asta o să vă luăm noi steagul!”

Micul pionier a râs. A trasat cu patinele un cerc mare și apoi a alunecat iarăși, oprindu-se în fața mea.

— Și l-ați luat?

— Ce?

— Steagul lor.

— De unde să-l luăm! Crezi că nu aveau și ei străji?

A râs iarăși. Iar eu l-am apucat de umăr.

— Voiam să știu, tovarășe, l-am întrebat, prin ce se deosebește un pionier de toți ceilalți copii.

Puștiul a devenit serios într-o clipită.

— Un pionier, mi-a răspuns el, nu spune niciodată minciuni și nu se teme niciodată. Rezistă la frig și la foame, se supune conducătorului său. Nu fumează, nu ronțăie semințe de floarea-soarelui, se spală pe dinți. Se duce prin sate, îi ajută pe țărani și le vorbește despre Lenin. Suntem, noi toți care purtăm cravată roșie, copii ai lui Lenin.

— Cine a fost Lenin?

M-a privit aspru și a continuat:

— Noi, pionierii, le scriem în Germania, în America, în China, peste tot

altor copii care poartă și ei cravată roșie, însă pe sub cămașă, fără să se vadă.

— Dar de ce?

— Pentru că patriile lor nu sunt încă libere. Și ne înțelegem ca, atunci când o să creștem, să ne unim toți, să pornim o revoluție și să-i eliberăm pe oameni.

— Să-i eliberați de cine?

— De cine? De capitaliști, de regi, de popi!

S-a înroșit. Ochii lui de copil au privit către copacii ninși, dincolo, departe. Apoi s-a întors iarăși spre mine:

— În țara voastră există oameni care exploatează alți oameni? m-a întrebat.

Se înserase de-acum; întuneric dens, zburau corbi pe deasupra capetelor noastre și se aciuau pe crengile înghețate.

Copilul a așteptat puțin, dar, când a văzut că nu-i răspund, s-a răsucit pe patine și a alergat să se amestece iar cu tovarășii lui.

Eu m-am întors către învățător:

— De ce, l-am întrebat, nu sunt pionieri toți copiii din Rusia? Nu poartă toți cravată roșie. De ce?

Chipul sever al învățătorului mi-a zâmbit.

— Nu-i ușor, mi-a răspuns el, nu trebuie să fie ușor să ajungă pionier orice copil care vrea asta. Pionierii sunt un batalion cu ordine grele, și trebuie să se antreneze, iar copilul să treacă de multe probe ca să fie vrednic să poarte cravata roșie.

Avem trei batalioane: „Octombriști“, de 6–9 ani, „Pionierii“, de 9–16 ani, și tineretul comunist, „Comsomol“, de 16–23 de ani.

Fiecare grupă de „octombriști“ are drept conducător un pionier și acestuia i se supune; fiecare grupă de „pionieri“ are drept conducător un comsomol. Conducătorul acesta are, în afara școlii, putere absolută asupra copiilor: el îi conduce în drumeții, îi educă în spirit comunist, întreprinde cu ei propagandă politică și luminătoare la sate, îi deprinde cu colaborarea solidară comunistă și cu conviețuirea.

După ce tânărul a trecut prin toată această perioadă îndelungată – prin întregul stagi: octombrist, pionier, comsomol –, este apoi copt să fie înregimentat în cel mai înalt, cel mai responsabil batalion al Rusiei Sovietice – în Partidul Comunist.

Cât despre noi, rolul generației noastre este să răsturnăm clasa burgheză. Dar toți acești copii, octombriștii, pionierii, comsomolul, au o lucrare mult mai greu de executat: să creeze noua societate. Noi am dăruit casa ticăloasă; tânăra generație are misiunea să clădească o casă nouă, cinstită, confortabilă. Noi am doborât în țara noastră sistemul economic nedrept; tânăra generație are ca datorie, stăpânind bine capacitățile tehnice ale lumii burgheze, să creeze noua viață economică, fără clase sociale. Noi am desființat vechea morală,

care-l avea la bază pe Dumnezeu burghezilor; tânăra generație trebuie să creeze noua morală, care are la bază omul, al cărui cer este pământul și a cărui viață viitoare este viața pământească.

Răspunderea acestor tineri, nu numai față de Rusia, ci și față de lume, este mare, și de aceea e corect să se facă selecția cu atâta rigurozitate.

Mi-am luat rămas-bun de la învățătorul roșu și am pornit pe străzile ninse ale Moscovei. Corbii se întorseseră toți, de-acum, la cuiburile lor, mii de becuri multicolore luminau mult înfrumusețata, misterioasa inimă a Rusiei Sovietice. În toate zilele acestea pe care le dedicasem școlilor am simțit mereu mai adânc că aici, în Rusia Sovietică, se pregătește o armă teribilă, se antrenează o armată fanatizată, de elevi, de muncitori, de țărani, de femei, cu un scop bine definit, și el fanatic: să dărâme vechea lume, să clădească una nouă.

Burhezi, preoți, regi, vechituri, cărturari din lumea-ntreagă, aveți grijă!

A doua zi, seara, am mers la teatrul pentru copii. Mă gândeam: „Astă-seară la teatru o să văd în sfârșit copii râzând fără griji și jucându-se. Fără să se intereseze de sclavii și nedreptăți sociale. Fără să întrebe și să răspundă ca niște bărbați maturi“.

Piața din fața teatrului – inundată de băieței și fetețe, mulțime roșie de cravate și cocarde cu Lenin. Un comsomol plin de viață, vesel, urcase pe scenă, în fața cortinei închise încă, și vorbea, râdea, îi lămură pe copii: „Tăceți! Tăceți! Acum o să vedeți!“ Și le tâlcuia ceea ce aveau să vadă, le dădea îndrumări ce să facă, când să sară pe scenă și să intervină în piesă. Copiii nerăbdători strigau, chiuiau, băteau din picioare.

Le-au împărțit măști roșii de hârtie tuturor copiilor și într-o clipită li le-au legat la fețișoarele lor aprinse. Imediat aerul s-a schimbat; în dosul măștilor copiii s-au înfuriat, în dosul acestei uniforme culori roșii comuniste, toate trăsăturile individuale au dispărut; toți au fost cuprinși de aceeași flacăra. Ochii nerăbdători s-au pironit cu râvnă asupra cortinei.

Cortina se ridică. Începe imediat piesa, iute, impetuoasă, naivă. În America, vechii locuitori indieni, cu penele lor multicolore și trupurile ciocolatii, vestesc revoluție; nu mai pot să-l îndure pe tiranicul capitalist american care îi exploatează și îi omoară. Câțiva copii cu cravată roșie se înfățișează atunci, țin o cuvântare, îi încurajează pe revoluționari și înalță steagul roșu. Vine un căpitan de aviație, deschide un mic mecanism și se aude glasul Pământului: femeile plâng, muncitorii strigă, se înalță un vuiet de mii de voci din mulțimile deznădăjduite, nedreptățite, și deodată izbucnește ca un fulger un strigăt triumfător, un nume: Lenin!

Dar iată, în clipa aceea năvălesc fasciștii, îmbrăcați în negru, cu oase și crani de om zugrăvite pe piept. Ridică tunurile și încep asaltul. Revoluționarii sunt în pericol. Și-atunci, deodată, auditoriul alcătuit din copii se ridică în

piecioare, într-un suflet; copiii înfuriați, cu măștile lor roșii, se cațără pe scenă, se unesc cu pionierii și cu indienii, și toți laolaltă se reped să-i sfâșie pe fasciști. Nefericiții actori care-i înfățișează pe fasciști se rostogolesc în piață, sar peste bănci și fug prin porți, să scape.

Copiii, gâfâind, drepti, încă tulburați de clocotul luptei, își umflă micile lor piepturi și încep să cânte, exaltați, imnul comunist.

Teatrul s-a golit, copiii s-au revărsat pe străzi, discutau și strigau, nu mai voiau să plece și să se despartă. Directoarea teatrului, subțirică, plină de viață, cu părul blond-roșcat ca focul, tuns scurt, și-a aprins o țigară și m-a întrebat, scoțând fum pe nări:

— Așadar, cum vi s-a părut teatrul nostru pentru copii?

Eram tulburat, iritat, și am răspuns:

— Aceștia nu sunt copii. Sunt bărbați în miniatură, nemiloși, și femeii în miniatură, nemiloase. Le-ați răpit prospețimea sufletului lor de copii, nu i-ați lăsat nici o clipă să se joace fără ca joaca lor să nu fi urmărit un scop propagandistic imediat. Nu se joacă, se antrenează.

Directoarea a răs sarcastic:

— Știu, vreți povești, păsări fantastice, sirene și balauri și regi și prințese bălaie. Vreți să le umplem capul copiilor cu o lume fantastică, inexistentă. Să hoinărească pe fundul mării sau prin nori, niciodată pe pământ, și în felul ăsta să li se înceteze ochii și să nu mai poată vedea adevărul.

M-am mâniat.

— Ceea ce ni se pare nouă fantastic, am răspuns, este pentru copil cea mai adâncă, cea mai palpabilă realitate. Călărește un băț de trestie; noi, cei mari, o considerăm o trestie, însă pentru copil ea este un cal, cel mai adevărat cal care există. Poveștile sunt cel mai adânc, nesecat izvor al forței creatoare a copilului. Copilul are lumea lui, cu desăvârșire diferită de a noastră. Lumea asta trebuie să i-o trezim, dacă vrem să ajungă copil desăvârșit, adică om împlinit mai târziu.

Directoarea și-a aruncat țigara și a ridicat din umeri.

— Veniți dintr-o lume foarte veche, a spus ea. Nu mai înțelegeți. Teatrul nostru nu are drept scop nici să ațâțe imaginația copiilor, nici să-i facă să dorească cele invizibile și cele de prisos. Teatrul nostru pentru copii are, ca și școala, un scop bine definit, treaz, nefalsificat: să creeze în copil un nou suflet, războinic, hotărât, care să vadă limpede lumea reală și să deosebească fără greș ce să urască și pentru care idee să lupte și să fie omorât.

Creăm o lume nouă. Voi o numiți sălbatică, fanatică, îngustă la minte. Noi, în schimb, o numim pe a voastră nedreaptă, fățarnică, ticăloasă. A voastră are încetineala ramolită și flecăreala unor bătrânei. A noastră are barbara neînduplecare a tinereții, numai naivitate și preaplin de viață. Alegeți. Dar nu puteți. Fiecare urmează în chip fatal tinerețea sau bătrânețea rasei sale.

Mă bucuram auzind această sălbatică slavă înflăcărată și, ca s-o fac să mai vorbească, îi răspundeam și eu cu asprime. Încet-încet, fără să vrem, tonul glasului nostru s-a înfuriat, eram ca două oști, ca două lumi potrivnice, aflate una-n fața celeilalte. Am râs.

— Nu sunt un grec atât de bătrân pe cât credeți, i-am spus. Sunt din Creta, și noi, cretanii, suntem foarte... africani, adică nesecătuiți și barbari, slavă Domnului!

— Măcar de-ar fi așa! a zis rusoaica, printre dinți. Atunci poate că o să înțelegeți ce vrem și cum vrem să facem. Trebuie ca omul să simtă ca noi și să devină tovarăș, sângele să-i umble prin vine cu același ritm ca-n vinele noastre, asta-i esența. Taclalele sunt o boală de bătrâni.

M-a privit cu nemărginită, misterioasa ei privire slavă. Iar eu m-am înroșit pe dată, de parcă ar fi aruncat și peste fața mea o înflăcărată mască roșie comunistă.

Notă

25. Lev Borisovici Kamenev (1883–1936) – revoluționar bolșevic și politician sovietic proeminent.

Femeia în Rusia

Moscova este un oraș unde simți că proletarul este suveran. Pe străzi – tunici muncitorești de piele, gulere lustruite, brațe viguroase; nu întâlnești nici plimbăreți gură-cască, nici dandy care fac curte, nici femei ca niște păunițe; toți merg cu pas iute, au un anumit scop, se duc și vin c-un oarecare ordin, ca roiurile de albine.

Cuvântul pe care, dintre toate, îl auzi cel mai des este *rabota*, „muncă” – în fiecare clipă și la orice trecător. Simți că ai intrat într-un harnic stup neliniștit. Toți sunt stăpâniți de febra muncii. Din nevoie. Aici cine nu muncește este ceva contra naturii, nu poate să se sprijine pe vreo instituție și să se asigure. Bineînțeles, există și câțiva „oameni luminați”, cum li se spune, adică oameni ai Noii Politici Economice, care reușesc și aici să câștige exploatându-i pe ceilalți. Desigur, există încă, și aici, bogați – foarte puțini, dar cât de diferiți de bogații din restul lumii!

Aici bogații pot să mănânce, să bea și să se îmbrace mai bine decât ceilalți, însă nu au nici o putere și nici o influență în societate, în politică, în guvernare, sunt suspecti, poziția lor e nesigură, toate privilegiile și puterile lor se află în mâinile care muncesc. Concepția „materialistă” despre lume a bolșevicilor a adus acest neașteptat rod idealist: disprețul față de bogăție.

Pășești pe străzi, tragi cu urechea la ce se vorbește; Rusia este singurul loc din lume unde discuțiile oamenilor nu se învârt, monotone, chinuitoare, în jurul banilor; aici oamenii au scăpat de acest coșmar de pe lume. De ce să vorbească despre bogății? În Rusia Sovietică nimeni nu poate să dobândească ogoare, mine metalifere, uzine, case, să facă export și import, să joace la bursă, să se ocupe cu specula. Se căznesc toți, fiecare în domeniul lui, să muncească mai bine, să contribuie la redresarea economică generală, pentru că numai astfel, când comunitatea se va îmbogăți, se va liniști și va fi fericit și individul; viața se va ieftini, vor crește lefurile, se vor îmbunătăți condițiile de muncă, se vor înmulți ceasurile de bucurie. Toți au devenit o familie; când un membru al familiei prosperă, toți ceilalți membri prosperă împreună cu el.

O altă rușine care înjosește societățile burgheze lipsește aici: amețeaua amoroasă. Vânarea plăcerii, sentimentalismele bolnave, stăruitoarea discuție

neobrăzată despre femei, toate aceste simptome ale civilizației răsuflăte sunt necunoscute în progresista Rusie muncitorească și mujicească. Dragostea, cum există ea în orice individ viguros sau în comunitate, a fost așezată în locul înalt și limitat care i se potrivește.

Astfel, cele două mari patimi care moleșesc și secătuiesc astăzi sufletul oamenilor, mita și amețeala amoroasă, și-au pierdut puterea în Rusia Sovietică; alte griji, mai generale, mai înalte calitativ, îi preocupă aici pe indivizi și totodată masele de oameni.

Ningea; pășeam repede, cu nerăbdare, și mă gândeam la noile griji ale omului. Niciodată nu lipsesc, ci numai se schimbă și se mută-n alt loc; iar de la schimbarea aceasta și de la mutare pornește valoarea unui individ și a unei civilizații.

De cum o cotim ca să ajungem în marea piață Sverdlova, vedem la parter o școală primară. Mă ridic pe vârfuri și privesc pe fereastră; pereții sunt acoperiți cu steaguri roșii, iar pe steaguri, prinse cu bolduri, o mulțime de fotografii, ilustrate, desene, extrase din ziare care-l înfățișează pe Lenin când era copilăș dolofan, adorabil, cu păr ondulat, apoi când a devenit adolescent, numai prospețime și seriozitate, iar apoi încep, agățate de perete, năvalnice, pline de sarcasm și de avânt, chipurile lui Lenin cu gura deschisă, vorbindu-le mulțimilor, cu cascheta muncitorească pe cap, cu pumnul ridicat.

Nu deslușesc decât capul învățătoarei. Nu pare să aibă mai mult de șaisprezece ani, îmbrăcată ca o muncitoare, cu un batic roșu pe cap, chip lipsit de feminitate, fără grație, concentrată asupra ideii ei stăruitoare. Milioane de chipuri femeiești s-au înăsprit aici, iar feminitatea s-a denaturat, s-a mutat din centrul genital în împrejurimi noi, aspre.

Mergeam spre Muzeul Teatrului și mă tot gândeam la această nouă strădanie a omului de a face un pas înainte. Ningea neîncetat, din toate gurile și nările ieșeau aburi, felinarele erau aprinse, ziua-n amiaza mare; bătrâni și femeiuști vând pe trotuare mere, găini, portrete ale lui Lenin și jucării țărănești de lemn galben cu înflorituri verzi.

Un mare boier rus își dedicase cu dărmicie întreaga viață pasiunii de-a aduna tot ce avea legătură cu teatrul, decoruri, costume, machete care reconstruiau fidel piesele așa cum fuseseră ele jucate în diverse perioade, manuscrise de la marii actori și regizori, pantofiori de mătase de la cele mai faimoase dansatoare, evantaie, mănuși, tabachere. Încărcase bogatul său palat cu toate aceste prăzi teatrale, iar când a venit Revoluția i-a spus proprietarului: „Toate comorile astea pe care le-ai adunat nu-ți mai este îngăduit, de-acum, să le ții în chip egoist numai pentru tine, ele aparțin comunității. Toți au dreptul să le vadă și să se bucure de ele. De aceea, ți le confisc. Îți confisc și palatul și-l fac muzeu. Totuși, fiindcă tu cunoști bine teatrul și-l iubești, te fac directorul muzeului“.

Venerabilul boier a acceptat; și-acum mă conduce el însuși prin luxoasele încăperi și-mi arată și-mi lămurește cu bunăvoință, dragoste și nostalgie machetele, manuscritele, pantofiorii... Ore-n șir am retrăit împreună cu el admirabila istorie a teatrului rus; bătrânul boier îmi reînvia vechii actori și frumoasele actrițe și vestitele dansatoare, acum dispărute...

Mi-am luat rămas-bun să plec; pe un coridor întunecos m-am poticnit de-o fată; am început să-mi cer iertare cu puținele mele cuvinte rusești, iar ea mi-a răspuns într-o germană impecabilă, râzând de fâstâceala mea. În penumbră, i-am deslușit năsucul cârn, rusesc, micii ochi albaștri și părul bălai, tuns scurt.

Am ieșit împreună afară. S-a bucurat că eram dintr-o țară atât de îndepărtată, iar Creta îi părea, în asfințitul acela înghețat, nins, o stâncă scaldată în soare, într-o mare albastră, la marginea lumii. Nu știa aproape nimic despre Grecia, nici cea veche, nici cea nouă, sigur – ceva tot auzise despre Pericle, despre Platon, despre Venizelos, dar toate astea îi păreau plăsmuiri ale închipuitului trai bun burghez.

Și-a scos o țigară, s-a apropiat de un birjar rotofei care ședea înfășurat într-o blană de oaie în sania lui și și-a aprins țigara de la a lui. Și, de cum a tras cu lăcomie primul fum, i s-a luminat asprul chip slav și gura lată cu buze carnoase.

— Unde mergem?

— Mi-e foame, mi-a răspuns. Mergem să mâncăm.

M-a luat de braț, am coborât într-un restaurant foarte curat la un subsol și ne-a fost servită faimoasa supă națională, borșul, scofând aburi. Mă uitam la tovarășa mea cum mănâncă voioasă, flămândă, abandonându-se acestei înalte funcții a trupului. Ce animal robust, neprefăcut! Mă uitam cu admirație la fata asta zdravănă, asemănătoare milioanelor de fete ale Rusiei, cum șade alături de mine, genunchi lângă genunchi, cu năvalnica afecțiune rusească, cea care năruie granițele – cum se întâmplă să le năruie și sărmanii apuseni în puținele clipe în care sunt amorezați sau beți.

Am mâncat, fata și-a aprins o altă țigară și a început, sătulă de-acum, să-mi povestească mai cu chef. Era funcționară într-un birou de stat, trăia singură, mama ei murise în Marea Foamete, tatăl ei muncea departe, într-o mină metaliferă din Urali, își luase altă femeie și făcuse alți copii. Am vorbit despre căsătorie, iar ea și-a spus părerea tranșant.

— Dacă am să iubesc pe cineva, am să-l iau de bărbat și am să-l țin câtă vreme am să-l iubesc. În tot răstimpul ăsta, sigur, o să-i rămân credincioasă, dacă o să-l iubesc. Când o să-nceteze dragostea, am să-l las. Am și eu morala mea, cum o aveți și voi, burghezii, pe-a voastră, dar a mea e diferită. Voi îi îngăduiți unei femei să-și înșele bărbatul, e de ajuns să nu facă scandal. Îi îngăduiți unei femei să aibă mai mulți bărbați într-ascuns, precum și unui bărbat să aibă mai multe femei. Noi, comunistele, nu, morala noastră este cinstită și dificilă, a voastră e comodă și necinstită.

Mă uitam la ea cu gura căscată. Și a râs.

— Dar ce? zise ea. Crezi că noi, rusoaicele, suntem încă în epoca *Domostroiului*?

— Ce mai e și *Domostroiul* ăsta?

— Un vechi cod de legi pentru familie din secolul al XVI-lea. Stabilește care sunt îndatoririle capului de familie creștin, de la cele mai înalte – să creadă în Sfânta Treime – până la cele de zi cu zi: cum să-și croiască veșmintele și să păstreze peticele rămase și cum să facă bere bună. Femeia e roabă. Când nu se supune, bărbatul ei trebuie s-o bată fără milă, cu cnutul. „Cu cnutul s-o bați, poruncește afurisitul ăsta de *Domostroi*, și bătând-o s-o sfătuiești. Cnutul doare și în același timp e sănătos. Și să fii atent să nu audă și să nu vadă ceilalți.“

Așa era femeia în Rusia, roabă. Așa o bătea și tatăl meu pe mama. Acum însă...

Dintr-odată, a intrat o fetiță ninsă toată, foarte palidă, care vindea ziarul de seară; copilul acesta vagabond s-a vârat sub masă, a căutat mucerile de țigară, s-a ridicat, a înhățat feliile de pâine care ne rămăseseră și a dispărut.

— Toate creaturile astea flămânde, i-am spus eu tovarășei mele, au apărut din căsniciile voastre ușoare. Nu vă e milă de ele?

— În trei ani n-o să mai fie nici un copil vagabond pe străzi, mi-a răspuns ea. O să-i adune statul pe toți și o să-i învețe carte și meserii. O să devină, toți ăștia pe care-i vezi, cei mai buni comuniști. Sigur, mulți o să moară de frig și de foame. Dar Rusia e mare.

Deodată, am simțit și eu, într-adevăr, că Rusia era mare, roditoare, de neînfrânt, reînnoită fără încetare, ca și Pământul. În urmă cu câțiva ani cinci milioane de ruși muriseră de foame, încă și mai mulți au fost omorâți în război; dar imediat s-au ivit iarăși din pământuri noi milioane de prunci și le-au luat locul celor omorâți. Și dacă faci socoteala îți dai seama că de fapt câștigurile sunt mai mari decât pagubele.

Ne-am ridicat să plecăm. În restaurantele de-aici nu poți să zăbovești prea mult și să te-ntinzi la vorbă. Stau alții la rând după tine, flămânzi, și așteaptă.

— Astă-seară o să petrecem împreună, i-am spus fetei. Îmi place să te ascult. Ca și cum aș călători și aș explora Rusia.

Fata a râs.

— Îmi pareți un poet, a zis ea și m-a privit bănuitoare, dar îndată a ridicat din umeri. *Nicevo!* a mai spus ea. Cum vă numiți?

— Nikolai Mihailovici. Și tu?

— Tatiana Ivanovna. Unde să mergem?

Am mers la Teatrul Evreiesc. Se juca *Noaptea în târgul vechi* a poetului evreu Peretz²⁶. Cortina s-a ridicat: un târg medieval, căsuțe gotice, felinare de fier agățate-n geam, ferestre țuguiate. Se adună, schimbă vorbe aprinse, se înțeleg, se împrăștie și se întâlnesc din nou rabini, preoți, hoți, negustori și

femei desfrânate. Toți îl invocă pe Dumnezeu, unii pe Iehova, alții pe Hristos, și în numele lui Dumnezeu le reușesc trebușoarele lor necurate și-și împlinesc patimile lor de nimic; iar la sfârșit, pe neașteptate, se ivește pe scenă o mătură enormă, care-i mătură pe toți.

Actorii au jucat cu o artă minunată. Ce forță, ce înțelegere și ce identificare cu suflete străine, ce veselie demonică! Tovarășa mea înțelesese numai un lucru, dar mai adânc decât mine: că vechiul Dumnezeu care-i ocrotea pe toți acești rabini, preoți, hoți, negustori și desfrânate a fost măturat, nu mai există.

— Și știi cine ținea mătura? m-a întrebat când am ieșit pe strada ninsă.

— Cine? N-am văzut pe nimeni.

— Lenin. Tu nu l-ai văzut, eu da.

M-am bucurat. Se tot întărește legenda în jurul numelui acestuia de om care ieri încă trăia. Ia avânt Sfântul Gheorghe care a omorât balaurul și a eliberat-o pe prințesa – sufletul omului.

Ne-am urcat într-o sanie. Săniile acestea sunt foarte strâmte, nu încap doi inși, și ești silit, ca să nu cazi, să-l ții pe tovarășul tău, fie el și o tovarășă, strâns de mijloc.

Ningea. În jurul felinarelor zăreai fulgii deși cum cad, fără zarvă, și cum acoperă copacii și pământul. Îmi tremura glasul când, peste puțin, am îndrăznit să-i propun tovarășei mele să mergem la ea acasă. S-a prăpădit de râs.

— Și pe urmă mai zici că nu ești burjuiz²⁷! De parcă mi-ai cere cine știe ce. Să mergem!

Îmi doream foarte mult să văd casa rusoaicei acesteia moderne. De cum a aprins lumina, a strălucit pe perete chipul lui Lenin, diabolic parcă, fin, tăios ca un cuțit. Un divan mic acoperit c-o indiană roșie, o masă încărcată de cărți și broșuri, iar pe-o etajeră capul greu, de ghips, al lui Marx, cu barba lui scurtă, ca de popă.

A aprins un mic samovar de aramă, apoi a deschis un dulap și a scos pâine, unt și pește afumat. Simplu, amical, ca și cum am fi fost prieteni vechi, am băut, am mâncat, am vorbit. Am vorbit despre Lenin. Și dintr-odată ochii Tatianei Ivanovna s-au umplut de lacrimi de indignare, de nerăbdare – când o să acopere steagul roșu lumea...

M-a întrebat despre Grecia, despre prietenii mei, cum muncim, ce facem ca să se trezească și să se elibereze poporul nostru. Și deodată, deasupra ceaiului acestuia, deasupra untului și a feliilor groase de pâine din făină de grâu, am simțit, cât niciodată în viața mea, prezența înfricoșătoare a Ideii.

Uitaserăm că suntem bărbat și femeie în cămăruța aceea sărăcăcioasă și am vorbit până-n zori despre omul care nedreptățește și cel care suferă, despre datoria noastră de-a îmbunătăți puțin viața pe pământul ăsta, cât putem, înainte să murim.

— Tatiana Ivanovna, i-am spus într-un sfârșit, dând la o parte puțin perdeaua de indiană de la fereastră. S-a luminat de ziuă...

Note

[26.](#) I.L. Peretz (1852–1919) – poet și dramaturg polonez, care a scris în idiș și în ebraică.

[27.](#) Burghez (în rusă, în original).

Căsătoria și dragostea

O fată, absolventă a Facultății de Electronică, mă invitase astăzi după-amiază acasă la ea. Un atelier auster de savant, cărți de știință, ecuații și formule algebrice pe o mică tablă neagră deasupra patului ei. Bella Grigorievna are 22 de ani; zveltă, ochelari groși, buze uscate, rubașcă. Vorbim.

— Sunteți membră a Partidului Comunist? Întreb eu.

Ea oftează.

— Nu, răspunde, nu am putut. Am făcut de două ori cerere, dar nu mă primesc, pentru că sunt dintr-o familie de intelectuali. Nimeni din familia mea, din nefericire, nu a muncit cu mâinile.

— În ce credeți? Care-i scopul dumneavoastră în viață?

— Cred în materie, numai ea există. Scopul vieții mele e să ajung, în domeniul pe care mi l-am ales și în care lucrez, parte activă și productivă a comunității.

— Ceea ce numiți materie credeți că are vreun sens? Cuvintele materie și spirit nu vi se par niște măști care de fapt ascund ignoranța noastră? Ce se află în spatele acestor cuvinte comode, ce esență?

Bella Grigorievna râde. Mă privește ironic și spune:

— Esența nu m-a interesat niciodată. Ce să fac cu ea? Este și ea tot o invenție a burghezilor. Eu sunt om de știință, nu sunt filozof. Fenomenele-mi sunt de ajuns. Pe acestea să le stăpânim și să le folosim pentru bunăstarea maselor, iată scopul științei noastre.

Dintr-odată, m-a trecut un fior pe șira spinării. Ca și cum aș fi vorbit cu un organism rece și înarmat până-n dinți, venit de pe o altă planetă, mai avansată, unde marele îngheț începuse deja.

După un scurt moment de tăcere, o întreb:

— Care sunt bucuriile dumneavoastră, Bella Grigorievna? Aveți 22 de ani.

— Să muncesc productiv.

— Bine, dar când nu munciți?

— Muncesc mereu.

— Și dragostea?

— Nu joacă un rol important în viața mea, nu sunt sentimentală. Nu am timp. Aici, în Rusia, ritmul este năvalnic, timpul e foarte prețios, nevoile sunt mari. Dragostea sentimentală cere timp și o oarecare comoditate. E bună pentru burghezi. Marea mea bucurie nu este să dobândesc un bărbat, ci să muncesc, să simt și eu într-o zi că nu sunt un parazit, să contribui și eu cu ceva la bunăstarea comunității. Să și iubesc, sigur, nu-s deloc ascetă, dar simplu, fără pălăvrăgeală de dragoste și risipă de timp.

— Așadar dragostea e un fel de gimnastică suedeză!

Bella Grigorievna încruntă sprâncenele și o clipă ochii ei liniștiți, albaștri lucesc cu asprime.

— Știu la ce vă gândiți, zice ea. Suntem limitate, seci, nu avem dorințe poetice, secrete. Nu suntem porumbește pătimase pe acoperișuri de țigla. Dar mai bine capete înguste și puternice decât cu o gândire largă și exaltare poetică și autoexilați sau mistici. Noi am suferit mult, Nikolai Mihailovici, în urmă cu câțiva ani Rusia încă era în agonie. Acum își revine din marea hemoragie, vrea să mănânce, să bea, să-și întărească oasele. Mai târziu, după un secol sau două, mai treceți să filozofăm: Și poate că atunci o să am timp. Poate că tot atunci o să ne facem și mărturisiri de dragoste. Acum priviți...

Îmi arată caietele deschise, tabla neagră de deasupra patului plină de ecuații algebrice, sărăcia camerei, soba rece.

Mă ridic; simt că-i risipesc în chip nedrept timpul. Îmi întinde mâna, și mi se pare că mâna asta nervoasă, rece vine de pe malul de dincolo. Mă înfior. Între noi era un abis. Ce abis? Saltul pe care-l făcuse Rusia.

Într-adevăr, în Rusia Sovietică ritmul vieții este foarte aspru, o mare amenințare și o mare speranță atârna deasupra capetelor tuturor. Bărbați și femei sunt dedicați, concentrați în munca lor, au de rezolvat problemele cotidiene de necesitate imediată, nu au timp și nici chef de o vânatoare erotică. Dragostea, pentru organisme celea viguroase, este o funcție fiziologică, la fel ca foamea, și nu o idee stăruitoare și o amețală de oameni care au mâncat prea mult.

Seara, când se întunecă, nu vezi aici privescetea dureroasă care înjosește orașele burgheze: prostituatele boite, flămânde, vânând pe trotuare bărbații. În perioada țaristă existau și aici case de toleranță bine știute, și mai ales inaugurarea lor se făcea cu o nemaipomenită grandoare, în prezența polițistului și cu o slujbă de sfințire oficiată de preotul paroh al cartierului. În Rusia Sovietică sunt interzise asemenea locuri rău famate; firește, există femei care se vând, dar dacă sunt prinse bărbatul care a plătit este pedepsit.

Negoțul cu trupuri este rar; la început ești surprins, dar încet-încet, cu cât respiri mai mult atmosfera cea nouă, îți lămurești cauzele: în țara sovietelor, la început din nevoie, apoi din obișnuință și din apariția unor noi interese

sufletești, a dispărut dorința de lux, care, în toată lumea, le-mpinge pe atâtea femei la necinstire. Aici, îmbrăcată foarte simplu, fără bijuterii de aur, mățăsuri și pene, femeia a găsit metode noi, superioare de cochetărie, și-a așezat la un nivel mai înalt eleganța ei înăscută, legitimă de a-i atrage pe bărbați.

Altă cauză care a împușinat negoțul cu trupuri este faptul că în Rusia nu mai există cunoscutele spectacole excitante și lecturile care molipsesc și descompun societățile burgheze. Niciodată nu vei vedea la cinematografe sau la teatre opere ademenitoare care să stârnească imaginația și trupul. Cinematografele și teatrele sunt așezăminte de stat, care au ca scop să educe masele. Educația politică, economică, umanistă a poporului este lucrarea de primă necesitate în Rusia; pentru că numai dacă va fi educat poporul Ideea comunistă va putea să se înrădăcească și să ajungă departe. De aceea, în timp ce burghezii aleargă în locurile acestea ca să se distreze și să se excite, aici mulțimile se adună ca să învețe și să se instruiască.

Un conținut educativ și auster asemănător îi este dat și fiecărei tipărituri. Ca să fie tipărită o carte în Rusia, trebuie întâi ca manuscrisul să fie prezentat unei comisii speciale care să-i dea autorizația. Este interzis în modul cel mai aspru să fie tipărite o carte, o revistă, un ziar care nu folosesc la educarea poporului; tipăriturile pornografice sunt cu desăvârșire necunoscute în Rusia. Cei care țin aici în mână pana de scris sunt constrânși să știe că au o mare răspundere.

Apoi, aici toate femeile muncesc, sunt plătite la fel ca bărbații când prestează o muncă egală, s-au trezit în ele curiozități noi și primesc responsabilități noi: aleg, sunt alese, iau parte la soviete, acum urmăresc mersul general al lucrurilor cu grijă și cu o gândire responsabilă, nu mai sunt lipsite de ocupație, nu mai suferă de plictiseală, nu-și mai risipesc sufletul și trupul cu toalete scumpe și flirturi. Un vânt nou a bătat aici în sufletele și-n trupurile femeilor și vântul acesta întetește noi și neașteptate energii în viața lor. Libertatea care le îmbătase în primii ani de revoluție și le împinsese la exagerări nerușinate începe acum să fie cumpănită, să fie stăvilită și să ia chipul ei cel mai aspru: chipul responsabilității.

Toate femeile de-aici trăiesc mai adânc acest nou ritm, se străduiesc, cu înflăcărare apostolică, să trezească milioanele de femei din orașe și din sate și să le transmită noul sentiment al responsabilității. Învățătoarele înainte de toate, muncitoare, studentele, comsomolistele călăuzesc, cu fanatism și metodă, această mișcare feministă de izbăvire. Sunt editate o mulțime de ziare și reviste exclusiv pentru femei – unele numai pentru muncitoare, altele pentru țărânci și altele, în diferite graiuri locale, chiar și pentru femeile aproape sălbatice din foarte diversele rase ale Federației Sovietice.

Grea, laborioasă lucrare este să se trezească din letargia de secole femeile

în țara asta primitivă, nemărginită, dar câte femei au fost luminate și merg înainte să deschidă drum au răbdare, stăruință și credință nezdruncată.

Una dintre cele mai deștepte femei care și-au asumat această nemaipomenită caznă, Niurina, îmi spunea deunăzi, în biroul ei:

— Nu uitați, Nikolai Mihailovici, că aici străbatem o perioadă de tranziție: vechea femeie n-a murit încă, iar cea nouă n-a putut încă să-și găsească forma ei definitivă de viață. Există, ca și în crearea speciilor, în perioadele acestea de tranziție, mulți avortoni, multe caricaturi, exagerări și imperfecțiuni. Un curs încă nestabilizat, indecis. Dar cu timpul toate aceste căutări se vor limpezi într-un model statornic și rodnic. Nu vă grăbiți. Câți ani se-implinesc de când suntem liberi și muncim? Dați-ne un răgaz. Și o să creăm o femeie nouă, tovarășă, soție și mamă.

— Și căsătoria, Vera Nikolaevna? am întrebat-o eu.

Vera Nikolaevna a zâmbit.

— Cât venin și câtă cerneală au vărsat despre căsătoria bolșevică! a zis ea. Căsătorie, se pare, nu există în Rusia Sovietică, o femeie poate să aibă câți bărbați vrea, un bărbat – câte femei poate, societatea s-a dezorganizat. Aceste lucruri le răspândesc burghezii și înveninează sărmănele mulțimi neluminate.

Și totuși, pentru o asemenea poligamie și o asemenea promiscuitate nicăieri piedicile nu sunt atât de mari ca în Rusia Sovietică.

În clipa aceea a intrat în birou o fată minionă, sprintenă. Nas coroiat, păr negru-pana corbului, ochi migdalați, arzători; s-a așezat la masa din față și și-a deschis servieta, plină de documente. Am simțit, aparținea și ea nemaipomenitei sale rase, cea misterioasă, care răvășește lumea. Aceasta a adus un Mesia, tot ea l-a născut din nou, acum, și pe celălalt. O clipă, a ridicat ochii, de parcă m-ar fi cântărit – ce merit, pentru ce trăiesc și ce ofer luptei. Și îndată s-a aplecat peste hârtiile ei, gâfâind încă de la alergat.

Niurina a vorbit cu ea în grabă, i-a dat îndrumări, i-a încredințat un plic gros și apoi s-a întors la mine.

— Ea e Itka Horowitz, ajutorul meu, mi-a zis. A fost însărcinată cu propaganda la sate despre căsătoria sovietică. Muncă grea, dar înaintăm.

— Care sunt acum principalele caracteristici ale legislației sovietice referitoare la căsătorie? am întrebat eu încet, încercând să evit privirea evreice.

De când intrase în birou fata aceea, am simțit un fel de indispoziție, ca și cum dintr-odată pătrunsese-n mine un suflet nemilos care-mi cântărise cugetul și-l azvârlise cât colo, ca nefolositor.

— Căsătoria religioasă, a răspuns Niurina, a fost, firește, desființată. E de ajuns declarația reciprocă a bărbatului și a femeii, la un birou special, cum că vor să se căsătorească. Poligamia este interzisă. Averele femeii rămân a ei și după căsătorie. Fiecare din soți are obligația să-l întrețină pe celălalt, când este lipsit de mijloace financiare și incapabil să muncească. Căsătorită sau

necăsătorită, drepturile mamei sunt aceleași. Legitimi sau ilegitiimi, drepturile copiilor sunt aceleași. Părinții sunt obligați să se îngrijească de sănătatea trupeză și de educația spirituală a copilului lor până ajunge la 18 ani. Copiii sunt obligați să-și întrețină părinții, când aceștia sunt lipsiți de mijloace financiare și nu pot munci. Divorțul se petrece când unul din cei doi soți îl cere, dar urmările financiare sunt astfel încât se observă următorul fapt neașteptat: în Rusia Sovietică nu sunt atât de dese divorțurile pe cât credeți. Prin îmbinarea aceasta luminată de libertate și responsabilitate, familia sovietică a fost întărită.

Prima dată în legislația omenească au fost ocrotite cu o viziune atât de deschisă drepturile femeii și i-a fost dată căsătoriei o importanță mai presus de simpla individualitate. Așadar nu le facem pe femei bunuri comune, nici nu luăm copii de la părinți, nici nu-i omorâm pe cei oropsiți, ci dimpotrivă: nicăieri în lumea voastră burgheză nu este ocrotită cu atâta conștiință și dragoste femeia ca soție și ca mamă și nicăieri nu are ea o atât de mare contribuție în comunitate.

Niciodată nu uităm luminoasele cuvinte ale lui Troțki: „Trebuie să întărim căsătoria ca să înălțăm valoarea omului. Civilizația unei națiuni este proporțională cu ocrotirea pe care o oferă mamei și copilului ei“.

Luminarea poporului

Poate că astfel reușim să-i clasificăm pe diverșii militanți importanți care luptă pentru reînnoirea neîncetată a vieții.

Pe prima, cea mai de jos treaptă a inițierii sunt cei care concură să atingă limita răului; și astfel, aparent fără să simtă cei mai mari, devin dușmani ai viitorului chiar și cei mai activi colaboratori ai lui. Posesorii de capital, preoții, vechii generali de armată, judecătorii, regii, cultivând nedreptatea și minciuna, umflă valul mâniei și alimentează furtuna.

Pe a doua treaptă a inițierii sunt cei care cer „dinamitarea“, ca să se prăbușească cele vechi și să fie arat pământul, să fie pregătit pentru noua sămânță. Cei care urăsc orbește vechea ordine – economică, socială, morală, spirituală – și lucrează cu o credință absolută pentru ordinea cea nouă.

Pe a treia treaptă au urcat cei care, în pământul arat, însângerat, aruncă noua sămânță.

Rusia, încheindu-și îndelunga, necesara perioadă de robie, a străbătut prima treaptă; încheindu-și apoi sângeroasa etapă a comunismului polemic, a străbătut și a doua treaptă; iar acum, intrând în a treia treaptă, începe lupta cea mai grea: să creeze.

De aceea, studierea acestei țări pline de însuflețire și de rod nu a fost niciodată atât de revelatoare și atât de folositoare din punct de vedere practic ca acum. Altădată, în primii ani pătimiși ai Revoluției, Rusia a fost mai tragică, mai fascinantă pentru poeți și filozofi și pentru spectatori; acum e astfel pentru oamenii acțiunii pozitive – economiști, politicieni, savanți. Toate statele burgheze ar putea să profite și să-și prelungească puțin viața studiind aici cum poate fi răspândit un nou început, însuflețind organisme obosite.

Un cunoscut de-al meu, funcționar superior la Comisariatul pentru Igienă, m-a dus astă-seară să urmăresc o propagandă edificatoare cu totul originală.

Într-o sală mare, înțesată de muncitori și muncitoare, aproape de o uzină. Bărbații, cu caschetele lor ieftine, femeile, cu baticurile lor roșii, ședeau înghesuți, mestecau semințe de floarea-soarelui și mere, și toți așteptau cu ochii ațintiți în față, spre cortină.

Deodată s-a ridicat cortina și a apărut dinaintea noastră o sală de tribunal sovietică: o masă lungă acoperită cu o pânză roșie, scaune înalte, roșii, și pe pereți trei portrete: al lui Marx, al lui Lenin și al Rosei Luxemburg²⁸. Însoțitorul meu mi-a explicat:

— Sunt tribunalele igienei. Veți vedea în ce fel se joacă cum trebuie o piesă. Acum vor veni judecătorii, procurorul și apărătorii – toți, doctori și doctorițe care, seara, după ce-și termină treaba, vin aici ca să joace în fața muncitorilor și a țăranilor anumite piese de teatru potrivite ca să lumineze poporul și să-l ajute să se ferească de boli. Toți acești muncitori și muncitoare au venit aici nu doar ca să privească și să le treacă timpul, ci și ca să judece, să intervină în piesă și să dea o hotărâre. Toți aceștia pe care-i vedeți aici sunt jurații.

În clipa aceea intră în scenă cei trei judecători, procurorul și apărătorii. Președintele sună din clopoțel și procesul începe. Ușa se deschide iarăși și intră acuzatul: un muncitor care s-a căsătorit, i-a dat o boală soției lui, iar aceasta a murit la naștere. Palid, rușinat, își mărturisește greșeala și cere îndurare. Vine soacra lui, o femeie-bărbat înaltă, pronunță un aspru rechizitoriu și cere ca ucigașul fiicei sale să fie condamnat. Se ridică martorii, vorbește procurorul, iar avocații rostesc apărarea.

Auditoriul urmărea cu mare atenție. Unii erau de acord, alții, nu, părerile erau împărțite. Simțeați, piesa aceasta nu era doar un joc al imaginației; era vie, teribilă, ieșită din viața lor chinuită.

Procedura ia sfârșit, iar președintele le pune întrebări juraților – adică întregului auditoriu:

a) „Este vinovat acuzatul pentru că, înainte de a se căsători, a luat o boală?” Bărbații strigau: „Nu!”, femeile, cu hotărâre, cu încăpățănare, toate: „Da!”

b) „Este vinovat acuzatul pentru că, înainte de a se însănătoși, s-a căsătorit și a transmis boala?” Toți, bărbați și femei, răspund fără ezitare: „Da!”

c) „Există circumstanțe atenuante?” Zece minute durează discuția până să fie dat un răspuns la cea de-a treia întrebare. Femeile, nemiloase, multe poate știindu-și propriile suferințe, nu acceptau nici o circumstanță atenuantă; bărbații însă erau îngăduitori și susțineau că, deoarece vinovatul s-a căit, trebuie să fie achitat.

— L-aș achita! strigă o bătrânică muncitoare ridicând mâna. Dacă pocăința lui ar putea s-o învie pe cea moartă!

Strigătul acesta al bătrânei a biruit.

Când a fost pronunțată hotărârea de condamnare și ședința a fost închisă, toate chipurile erau aprinse, toate sufletele trăiseră astă-seară drama aceasta teribilă a vieții cotidiene.

Medicul care-l înfățișa pe președintele tribunalului mi-a spus, când,

plecând noi, am început, pe drum, o conversație:

— Este excepțională reușita acestei propagande. Reprezentația teatrală influențează și luminează poporul mai mult decât conferințele, decât cinematograful, decât cartea. Am alcătuit un repertoriu special din opere foarte cunoscute pe care le-am prelucrat și le-am simplificat: desfrânata lui Margueritte, sifiliticii lui Maupassant, strigoi lui Ibsen. Altele sunt lucrări naive, dar originale și impresionante, care ținesc să lumineze poporul asupra consecințelor ucigătoare ale alcoolismului, tuberculozei, sifilisului, malariei, lipsei de igienă. Facem tot ce putem ca să transmitem puțină lumină tovarășilor noștri care se află încă în întuneric. Am vrea ca lumina aceasta să fie mai îmbelșugată și să înainteze mai repede. Dar așa înaintează întotdeauna lumina, prin luptă, foarte încet. Știm asta, și de aceea lucrăm cu răbdare și stăruință. Știm, la sfârșit lumina va învinge.

Umblam împreună pe străzile ninse ale Moscovei, străbăteam Piața Roșie. Turlele aurite ale Kremlinului luceau liniștit sub lumina înghețată a stelelor.

Tovarășul meu a oftat:

— Nemărginită este Rusia, a spus el, iar poporul nostru, cufundat încă în ignoranță și superstiție. Așa l-au vrut țarii. Să vă povestesc două întâmplări, ca să-nțelegeți: în 1923 am descoperit pentru prima oară, într-un colț pierdut din Siberia, o rasă necunoscută, cu desăvârșire izolată. Apa o foloseau numai ca să bea, niciodată ca să-și spele trupul sau rufele. Misiunea sanitară care i-a descoperit a început îndată să le facă propagandă să-și spele lucrurile și să se îmbăieze cu apă. Nimeni însă nu voia să asculte. În cele din urmă, unul, cel mai îndrăzneț, a acceptat să intre-n râu ca să se îmbăieze, dar groaza lui era atât de mare, că îndată ce apa i-a ajuns până la gât a căzut mort. Toată rasa aceea sălbatică s-a năpustit îndată asupra misiunii sanitare și doar în chinuri au reușit medicii să fugă și să se salveze.

Am râs. Dar medicul a clătinat din cap.

— Mie nu-mi vine să râd, a zis el. Și mai ascultați o-ntâmplare, la fel de tragică sau, dacă vreți, comică: în multe sate, când e vorba să se mute sau să facă o călătorie, mujicii iau cu ei câțiva păduchi, în chip de talisman. Așa cred ei că toate le vor merge din plin. Pentru că socotesc că paraziții ăștia îngrozitori întrupează duhurile străbunilor!

Acesta este poporul nostru, în așa hal l-au adus cnutul, analfabetismul și robia financiară. Înțelegeți acum ce responsabilitate teribilă avem și ce dificultăți întâmpinăm încercând să luminăm o asemenea masă de oameni. Dar credința le biruie pe toate. Și o să biruim.

Îl ascultam cu emoție pe tovarășul meu din seara aceea cum vorbește, de mult timp deja, și cum îmi expune limpede și cu patos cruciada inspirată de Dumnezeu pe care și-o asumă puținii în Rusia ca să-i izbăvească pe cei mulți. O rețea foarte mare de soviete ale igienei a fost întinsă în toată țara cea uriașă.

În fiecare uzină, în fiecare minister, în toate școlile, în toate închisorile, cazărmile, cartierele, satele, sovietele acestea fac propagandă și supraveghează să fie aplicate regulile de igienă. Sunt mobilizați cât pot pentru propaganda asta: funcționari, oameni de știință, muncitori, studenți, elevi, soldați... Sunt tipărite broșuri de popularizare, unele pentru muncitori, altele pentru țărani, pentru tineri, pentru tinere, pentru mame. Sunt organizate cuvântări și dezbateri în uzine, în școli, în cazărmi, în sate, peste tot. Sunt purtate din sat în sat, din oraș în oraș expoziții unde vezi, în mulaje de ghips colorate, consecințele înspăimântătoare pe care le au asupra corpului tuberculoza, sifilisul, frigurile de baltă, alcoolismul. Sunt lipite pe ziduri imagini multicolore, în care cei mai buni pictori sovietici înfățișează simplu și dramatic cum, dintr-o rea obișnuință, dintr-un episod întâmplător, dintr-o relație socială, se nasc bolile teribile și cum trebuie să luptăm cu ele. Un rol foarte important în propaganda igienei îl joacă și cinematograful; acesta face palpabile până și cele mai abstracte noțiuni, și cel mai agramat și întunecat mujic cascadează ochii și primește nemijlocit informația, fără nici o strădanie cu mintea lui.

— Vedeți, mi-a spus în chip de concluzie apostolul acela sovietic al igienei, folosim toate mijloacele moderne ale propagandei pe care le-ar folosi o întreprindere particulară ca să prospere. În America, de pildă, multe societăți de asigurare pe viață, ca să prelungească cât mai mult posibil viața clienților lor, care s-au asigurat și plătesc, le împart o mulțime de broșuri educative, le trimit din când în când îndrumări despre cum să trăiască, cum să mănânce, cum să respire, cum să doarmă... Cheltuiesc milioane cu propaganda asta, ca să adune, prelungind viața clienților lor, câștiguri și mai mari. Rusia Sovietică face același lucru ca să-și ocrotească cetățenii.

Ascultam și urmăream emoționat cu ce primejdii și cu ce curaj și stăruință se luptă lumina să străpungă întunericul. Și m-am întors către tovarășul meu, care, tăcut acum, continua lupta în mintea lui și plămăuia o altă Rusie, un alt pământ, mai bun, mai luminos. Un strigăt deznădăjduit a țâșnit înlăuntrul meu, pe care am încercat, dar n-am putut să-l stăpânesc.

— La ce bun toată lupta asta a omului? l-am întrebat pe tovarășul meu.

Dar el s-a întors uimit și m-a privit doar, fără să răspundă.

A doua zi mă învârteam printr-un muzeu de artă, urmăream bulucul de țărani și țărănci stând în turmă și privind, precum ar privi cu ochii lor mari boii și vacile, dumnezeieștile picturi ale lui Rembrandt. Îi aduseseră în turme de la marginile Rusiei, îi târau prin muzee, prin biblioteci, pe la teatre, în fața mergeau, drept ghizi, câțiva tineri înflăcărați, care se căzneau să le miște puțin bulgărele de noroi dinăuntrul capetelor lor tari de mujici.

Un tânăr, până în 20 de ani, cu bluză albastră, cu ochi scăpărători și nas coroiat de evreu, stătea astăzi în fața acestei mulțimi și se lupta să li-l explice

pe Rembrandt. Ce înseamnă artă, de ce se pictează, cine a fost Rembrandt, cum îi iubea el pe oamenii din popor, cât a suferit în viață, cum creditorii lui, burghezii, l-au aruncat, la bătrânețe, afară din propria-i casă, i-au vândut tot ce avea și l-au lăsat pe drumuri, pentru că nu avea cu ce să le plătească...

Țăranii îl ascultau, unii cu capul plecat, alții cu gâtul întins, înlemniți. La răstimpuri, fața câte unei tinere țărănci se lumina, mintea ei tresărea o clipă, alteori câte un țăran auzea în sfârșit ceea ce, de atâtea ore până atunci, doar prindea cu urechea; ceva începea să se amestece ca o mică larvă, ca o sămânță de floare în noroiul gros din mintea lor. Iar tânărul transpira, se apleca asupra lor, striga.

„Toate speranțele noastre, îmi spuneau adesea, atârnă de educarea poporului. Luminarea poporului, care pentru toate statele burgheze este o mare primejdie, pentru noi este singura izbăvire.“

De aceea, una din primele griji ale bolșevicilor a fost să-i învețe pe analfabeți cititul și scrisul. S-au constituit mii de asociații cu numele „Jos analfabeții!“; umblau din sat în sat, zăboveau trei-patru luni, îi învățau literele pe câți puteau, le cereau celor care învățau să-i învețe și pe ceilalți și apoi plecau și alergau în alt sat analfabet.

Studenti, învățători, funcționari, muncitori, toți își asumaseră sarcina de a lumina, fiecare, câte un grup și un anumit ținut. Și astfel, a izbucnit o sfântă cruciadă împotriva analfabetismului. Iar scopul acestei cruciade nu era numai să-i învețe cititul și scrisul pe analfabeți, ci și să trezească în ei conștiința clasei lor și să-i împingă să ia parte la renașterea sovietică a țării. Nimic nu le este predat, nici o frază, care să nu aibă drept scop să-i lumineze și să-i educe în chip comunist.

În același timp, trezesc în mințile acestea neorganizate și interese științifice și tehnice; bolșevicii se străduiesc cât pot să pună într-un strâns contact știința cu poporul, organizează expoziții speciale ca să arate poporului cât de necesară este știința pentru reorganizarea socială și economică a țării și câți oameni de știință colaborează și ei, în mod practic, cu muncitorii în uzine și cu mujicii pe ogoare.

La expozițiile acestea aleargă poporul și privește cu uimire cât de necesară este știința în viața omului; cum erau, din punct de vedere cantitativ și calitativ, produsele Rusiei înainte și cum au ajuns ele când știința și-a asumat să le studieze și să perfecționeze producerea lor. Pentru prima dată înțelegeau mujicii grei de cap că știința nu este o teorie abstractă și nefolositoare și că nici savantul nu este un maniac inutil al lucrului la birou, ci un călăuzitor prețios și un colaborator al truditorului cu brațele.

Strădania aceasta pentru ca știința să vină într-un strâns contact cu nevoile practice imediate ale țării este caracteristică Rusiei Sovietice.

Știința trebuie să fie un instrument al proletariatului, o armă, și ea, pentru victoria finală; așadar trebuie ca toate teoriile și cercetările să aibă un scop

practic imediat: să ridice producția țării, să ridice în același timp și nivelul spiritual al poporului, pentru ca proletariatul să se poată sprijini pe masele de oameni luminați.

Știința a fost dintotdeauna un instrument al clasei stăpânitoare. La început magii și preoții aveau anumite cunoștințe științifice – cum se mișcă astrii și, prin urmare, cum se împarte timpul, cum pot fi vindecate unele boli, cum pot fi cultivate mai bine pământurile, cum pot fi făcute mai desăvârșit armele. Cunoștințele acestea le țineau ascunse și le foloseau numai ca să se impună sau să înspăimânte poporul.

Astăzi, știința este, în țările burgheze, instrumentul clasei conducătoare. Nu mai e, desigur, ascunsă; ba dimpotrivă, în toate țările civilizate există presiune să fie popularizate cunoștințele științifice; și totuși, în realitate, știința încă rămâne un privilegiu al unei anumite clase sociale, a celor bogați. De ce?

Multe motive: știința este vândută ca o marfă în universități și în politehnici și este foarte scumpă pentru cei săraci; și dacă cineva din popor, după multe lupte, izbutește să treacă prin școlile cele mai înalte și iese om de știință, este obligat, dacă vrea să trăiască și să progreseze în știința lui, să intre în slujba clasei burgheze și să se servească și el, omul din popor, de foloasele ei. Astfel, toți oamenii de știință care constituie elita economică, socială, spirituală a unei țări sunt instrumente constrângătoare ale burghezilor; toată știința, conștient sau nu, lucrează ca să se îmbogățească și să prospere burghezii.

A venit timpul în Rusia ca știința să intre în slujba clasei conducătoare, a proletariatului, organizând pe baze noi, mai largi, viața economică și socială a oamenilor. Pentru că dictatura proletariatului, care are ca scop final dispariția claselor, trebuie să creeze o nouă știință, care să organizeze și să împace toate strădaniile științifice nepotrivite până acum și să aducă armonia, atât în societate, cât și în știință.

Ca să fie realizat acest scop înalt trebuie întâi și-ntâi ca știința să devină cu adevărat accesibilă tuturor. Cum? Desigur, nu prin săraca și, automat, superficiala popularizare a științei; clasa burgheză activează o asemenea propagandă pentru că are interesul să transmită cunoștințe tehnice celor ce muncesc, ca să-i facă mai productivi și robii ei mai rentabili. Dincolo însă de nevoia aceasta a ei practică imediată, educarea poporului n-o interesează. Ca să fie educat cu adevărat poporul trebuie să fie simplificate metodele de învățătură, iar poporului să i se ofere mari înlesniri ca să se poată instrui științific. Trebuie luate marile mase, și nu doar indivizii excepționali. Tot poporul trebuie, odată luminat științific, să colaboreze ca să fie rezolvate marile probleme economice și tehnice ale vieții contemporane.

Două noi organisme educative joacă un rol important în uriașa propagandă a Rusiei Sovietice: Clubul, Lésche, în orașe, și Izba Lecturii²⁹, la sate.

Fiecare uzină, fiecare închisoare și cazarmă, toate școlile, spitalele, vapoarele au cluburile lor; acolo analfabeții învață literele, se țin cuvântări și dezbateri, unul citește cu voce tare și ceilalți ascultă și judecă, se organizează serbări și concerte, clubul este o instituție politică, socială și spirituală unde cetățeanul se educă și își învață drepturile și datoriile.

Fiecare club are sala lui de lectură și biblioteca lui, poate să aibă și fanfara lui și uneori poate fi transformat în cinematograf și în teatru. La început jucau în cluburi actori de profesie, făcând turnee; încet-încet însă, au început și muncitorii, iar mai târziu și mujicii să urce pe scena improvizată și să joace ei singuri, ba chiar, cu uimitorul talent al poporului rus de a imita, de a juca, de a dansa, poți simți adeseori pe scenele acestea de amatori un adevărat har artistic.

În fabricile mici, pe corăbiile mici și în alte mici instituții care nu pot întreține un club există Colțul Roșu – o cameră cu steaguri roșii și lozinci comuniste pe pereți, alături de portretul lui Lenin; în colțul roșu se adună tovarășii, citesc ziare și cărți, discută, ascultă cuvântările altor tovarășii și beau ceai.

„Un nou semănător pășește pe ogoare, / o nouă sămânță de grâu / aruncă în brazde...” Ceva nou este semănat pe ogoarele mănoase, nemărginite ale Rusiei. Zece, douăzeci de ani de-ar dura, nestânjenită, sămânța aceasta, „victoria mondială – spunea Lenin – este sigură, chiar dacă, dincolo de granițele noastre, proletariatul din lumea-ntreagă nu va face încă revoluție”.

Pentru că lumina este și ea o forță explozivă, iar când explodează în casa ta, este luminată, vrând-nevrând, și casa vecinului. Și într-adevăr, dacă voi fi întrebat care lucru din Rusia mi-a lăsat cea mai adâncă impresie și mi-a dat cele mai sigure speranțe, aş răspunde fără șovăială: sfânta nebunie a conducătorilor de a lumina întunecatele mase atotputernice.

Avea dreptate pastorul Karl Fogel³⁰, care, când s-a întors din călătoria sovietică, a rezumat cu aceste cuvinte simple și emoționante concluziile lui: „Ceea ce am văzut și am trăit în Rusia Sovietică m-a făcut să regăsesc încrederea în omenire, pe care o pierdusem”.

Note

28. Rosa (Rozalia) Luxemburg (1871–1919) – teoreticiană marxistă, filozoafă, economistă și revoluționară socialistă.

29. Un fel de casă de cultură sau cămin cultural de la noi.

30. Karl K. Fogel – ultimul pastor luteran al parohiei din Odessa în perioada Marii Terori, arestat în iulie 1937 și executat prin împușcare în luna octombrie a aceluiași an.

Religia

Aici, în Rusia Sovietică, deseori când întâlnești chipuri de sfinți pe străzi, în firide din ziduri sau zugrăviți pe ușile bisericilor, vezi că sunt neglijăți, deteriorați, cu haine murdare, cu bărbi fără spoială și neîngrijite. Oamenii au încetat să-i mai hrănească cu rugăciuni și ofrande.

Știu un înger de lemn pe o stradă centrală din Moscova care a fost demontat de pe ușa bisericii, unde îl pironiseră ca să păzească intrarea, și atârână acum cu o aripă în jos, ca o pasăre rănită. Și un Sfântul Nicolae de tablă, la o răscruce de străzi din Moscova, a fost demontat și atârână și el deasupra trotuarului nins, gata să se prăbușească. Atunci când suflă vântul, scârțâie și strigă precum o inscripție deteriorată și nu se găsește nimeni să-l prindă de picioare și să-l întărească, sau să-l scoată de tot, să nu se mai chinuie.

Sfinții sunt flămânzi în Rusia, îngerii suferă atârnați între cer și pământ, Dumnezeu umblă pe străzi fără adăpost, fără ocupație, prigonit, ca un burjuu.

În fiecare duminică, în marile bazaruri sub cerul liber de pe bulevardul Smolensk, unde oricine poate vinde tot ce are vechi și nefolositor sau ceea ce foamea îl împinge să vândă, întâlnești o mulțime de bătrânele care țin în mână icoane cu Preasfinte Fecioare și Hristoși, cu rame bogate, cu cununi de argint, și iată că le vând lângă obiecte vechi de fier și cești ciobite. Am văzut oameni cumpărând vechituri ciudate, neorânduite: o pălărie fără fund, o proteză dentară spartă, un ceas fără mecanism, o bucată de plapumă; însă rareori am văzut cumpărând sfinți. Într-o duminică am stat mult timp lângă o bătrânică palidă care ținea în brațe și vindea o Preasfântă Fecioară trandafirie; nimeni nu se apropia; nici nu-și băteau joc, nici nu-și făceau cruce – priveau indiferenți, vedeau că nu le trebuie și plecau mai departe.

I-am spus bătrânicii aceleia palide:

— Nu se mai vând Sfintele Fecioare, mamocika...

Iar ea, liniștită, de sub broboada ei ninsă, mi-a răspuns:

— Ce-o să facă, maică? Răbdare. O s-o ia, are ramă bună.

O s-o ia și o să pună în rama ei icoana lui Lenin, m-am gândit eu. Rama rămâne – inima omului –, numai icoana se schimbă.

Alaltăieri, zi de sărbătoare creștină, m-am dus la marea Catedrală Mitropolitană nouă din Moscova, lângă râu. Nemaipomenita biserică, mândria Rusiei țariste, era goală, neluminată, neîncălzită, șirurile multicolore de sfinți cu cununi luminoase de aur, cu coroanele triumfale ale martiriului pe cap, aveai impresia că tremură toate de frig în pustiul hibernal abia luminat. O bătrână nobilă, trupeșă, care ședea zgribulită în fața pangarului, la intrare, nu reușea cu respirația ei, care-i ieșea pe gură ca un fum, în aerul înghețat, să încălzească toată acea sfântă turmă de sfinți prigonii.

Mi-am amintit iar de unul dintre cei mai uimitori scriitori pe care i-a născut Rusia: Vasili Vasilievici Rozanov. Neatârnat de nici o idee, suferind pentru toate ideile, tăios și tandru, singur-singurel. „Simt – spunea el – cu atâta intensitate golul și tăcerea din jurul meu, încât abia cred, abia accept că mai există și alți oameni pe lume.“

Genial și nestatornic; scrie cu entuziasm articole liberale și în aceeași zi, sub alt nume, alte articole, cu un violent fanatism antiliberal. Când a izbucnit Revoluția rusă a anatemitizat cu aceeași înverșunare și țarismul „putred de tot“, și „ticăloasa Revoluție“. Îl cântă pe zeul vieții și al rodniciei, divinizează mișcarea și activitatea și în același timp trândăvește acasă la el, bea încontinuu ceai, iar când iese afară adună de pe jos mucuri de țigară și spune: „Nu caut adevărul, îmi caut liniștea“.

Nimeni nu și-a scris atât de îndrăzneț și de necuviincios cugetările cele mai ascunse. „Simt – spunea el – literatura precum îmi simt propriii pantaloni.“ Își privește operele incoerente și le batjocorește el însuși: „Traverse scoase. Nisip. Pietre. Șanțuri. Ce sunt? Se face un drum? Nu, sunt operele lui Rozanov. Ale lui Vasili Vasilievici Rozanov“.

Mi-am amintit de el astăzi în biserica înghețată, pentru că nimeni nu a urât ca el religia lui Hristos. Dumnezeu este zeul celor vii, spunea el, nu al celor morți; moartea este „cel de pe urmă frig“. Trebuie să-l învingem pe Hristos, adică păcatul originar, adică frigul, adică moartea. Pentru că Hristos = frig = moarte. Ca să-l învingem pe Hristos, există o singură modalitate: să devenim copii, să divinizăm viața, rodnicia pământului, soarele. Ecuatiei creștine să-i opunem o alta: Dumnezeu = soare = copil nou-născut.

Mergeam încolo și-ncoace prin măreața biserică înghețată, în grabă, ca să mă încălzesc puțin; Hristos, mă gândeam, nu este frig, a ajuns frig, a înghețat, pentru că a înghețat inima noastră. Blajinul Izbăvitor nu mai miroase, cum ne adeverește poetul Esenin, nu mai miroase a măr și a miere; miroase a casă în ruină, nelocuită, a duhoare de pământ.

Dintr-odată, pe când mă amăgeam în mintea mea cu câtă artă infailibilă se întrupează dorințele cele mai înalte ale omului, în fiecare epocă, într-un Mit nou și cum mitul acesta merge înainte și omul prinde curaj în urcușul său – aud sus, într-un colț al bisericii, preadulci glasuri de bărbați și de femei, psalmodiind. Căutând, găsesc o scară de marmură în spirală; urc, urc,

psalmodiile se deslușesc tot mai mult, urmez un coridor pictat cu sfinți, urc o nouă scară și zăresc în fața mea, în întuneric, câțiva bătrânei și bătrânele cu broboade, cum urcă și ei gâfâind.

Când am ajuns în vârful celei de-a doua scări, m-am pomenit într-un colț cald, într-un paraclis aurit, cu lumânări mari aprinse, cu oameni îngenuncheați, cu sfântul altar plin de discuri, preoți, arhieriei, îmbrăcați numai în aur, înfășurați din cap până-n picioare în mătase, strălucind sub grelele candel de argint ca niște păuni de aur.

N-am să uit căldura, dulceața și mireasma – ceară, tămâie, mir, naftalină – din colțul acela. Bărbații, bătrâni cu favoriți și blănuri destrămate, ca niște vechi boieri sau ca niște ușieri de case boierești; femeile, cu părul acoperit cu basmale, ca sfârșite de fericire. Hristos strălucea pe catapeteasmă satul, trandafiriu, cu părul bălai pieptănat frumos, cu buze senzuale; iar pieptul Său era plin de decorații – picioare de aur și de argint, mâini, ochi și inimi de oameni.

Stăteam în picioare în mijlocul mulțimii de bătrâni îngenuncheați și mă gândeam ce deosebiri și totodată ce emoționante asemănări au începutul și sfârșitul! Ca un sfâșietor rămas-bun mi s-a părut toată această adunare, ca și cum ar fi plecat pentru totdeauna, fără întoarcere, cineva iubit, și-l petreceau prietenii...

Cu foarte mare amărăciune, dramatic, dar fără mari strigăte, cei de pe urmă credincioși își iau rămas-bun de la cunoscutul, iubitul chip al Dumnezeuului lor. La rândul-le, primii credincioși ai noii întrupări a dorinței omului se reped fără milă și zdrobesc idolii cei vechi, neputincioși de-acum și, prin urmare, mincinoși.

În cuvântările lor, în ziare, în cărți, în școli, în toată propaganda pe care o fac ca să trezească poporul, bolșevicii lovesc neîndurător nu numai în religia creștină, ci și în oricare altă religie. Totuși, nu au închis bisericele, unde există încă destui credincioși ca să le întrețină, și nici nu interzic cultul; se străduiesc să lumineze poporul și s-aleagă el singur. Vizavi de vestita icoană făcătoare de minuni a Preasfintei Fecioare din Iberia, la intrarea în Piața Roșie din Kremlin, bolșevicii au încrustat în pietrele zidului, cu litere mari de tipar, cuvintele lui Marx: „Religia este opiul popoarelor“. De o parte Preasfânta Fecioară, de cealaltă – Karl Marx, alegi și ie.

În școli însă, nu numai că au suprimat, desigur, învățăturile religioase, ci îi și învață pe copii, sistematic, cu fanatism, că Dumnezeu și diavolul sunt născociri de-ale preoților, că omul este o creație a pământului și că în pământ începe și sfârșește el. Concepția materialistă este predată încă din școala primară. Cu nici un chip nu este îngăduit să fie tipărite cărți cu tentă religioasă. Există muzee speciale, materialiste, care înfățișează, potrivit teoriei darwiniste, cum au evoluat vietățile pe pământ și cum omul, după secole, a apărut din maimuță.

Bolșevicii au făcut să dispară toate vechile modele religioase și au creat altele noi. Încet-încet, începe să prindă contur tânărul comunist măreț, care sfințește cu noi descântece marile clipe ale omului. Când se naște un copilăș, deseori i se aduce drept naș un grup de muncitori; acestor prunci roșii li se dau nume noi: Ninel (anagrama lui Lenin), Trud (Muncă), Profsoiuz (Sindicat), Kim (Tineretul Comunist). I se dă nou-născutului o diplomă în care, scrise frumos cu cerneală roșie, se găsesc cuvintele acestea:

„Nu te binecuvântăm în numele crucii, semnul acesta al ignoranței și robiei, ci în numele steagului roșu al muncii și al luptei. Muncitorii din toate țările, de toate rasele și de toate culorile să-ți fie iubiți în mod egal. Să urăști cu aceeași ură regii, bancherii, industriașii și preoții de pe întreg pământul. Să fii adept credincios al lui Lenin, să ții sus și tare steagul științei și să rămâi totdeauna apărător al Internaționalei a Treia.“

Există reviste speciale de ateism, care au ca scop să-l trezească pe mujicul care stăruie în vechea lui credință. Când m-am dus să-l întâlnesc pe directorul revistei satirice săptămânale *Ateul*, lungile birouri erau pline de redactori, bărbați și femei, învățați, oameni de știință, foști teologi și caricaturiști; aplecați peste biroul lor, scriau cu o râvnă religioasă articolele satirice de popularizare împotriva religiei.

O fată urâtă, cu părul roșcat, cu țigara între buze, mi-a arătat mândrele numere din revistă; am luat și am răsfoit unul: plin de caricaturi, călugări beți, sfinți care dansau în taverne, glume grosolane, anecdote scandaloase și știință bădărană.

— Îmi plac, i-am spus, mai mult decât orice fanatismul și credința dumneavoastră împotriva credinței. Oare nu reprezintă acestea o nouă religie?

Fata a scos pe nări fum de țigară.

— Așteptați-l pe director, a spus ea și a plecat.

Așteptam și mă uitam în jur: pereții tapetați cu caricaturi – preoți cu pântecul mare pe care-l susțin îngerași rotofei; Dumnezeu gras, prostit, cu vâluri pe piept; călugări și călugărițe călare pe țapi.

Nu după mult, a intrat directorul – subțire, ascetic, cu barbă roșcată. Îi ieșea parcă venin pe nări.

Mă înarmasem în gând cu o mulțime de întrebări, așa că mi-ar fi făcut plăcere ca, în centrul acesta al ateismului, să deschid disputa susținându-l pe Dumnezeu. Să fac un turnir de dragul feudalului scăpătat. Dar, îndată ce l-am zărit pe conducătorul ateismului, am înghețat. Știam deja toate argumentele lui „științifice“, îi ghiceam deja buzele șuierătoare și glasul sarcastic din gâtjelul lui uscat, otrăvit.

Iar el m-a privit ca și cum voia să mă-ntrebe ce poftesc.

— Nimic, i-am răspuns eu la întrebarea mută. Numai să vă văd. V-am văzut, și acum plec.

M-a condus până la ușa biroului său, frecându-și mâinile. În prag a dat să

zâmbească, dar, nedeprinse să rădă, buzele lui s-au încleștat ca ale unui câine care se pregătește să muște.

— Sunteți de-al nostru? m-a întrebat el.

— Adică?

— Împotriva lui Dumnezeu.

— Ce înseamnă Dumnezeu? am întrebat eu, enervat. Ce înseamnă diavol? Ce deosebire e între ei? Nu înțeleg.

M-a împins ușor și a închis ușa.

Mergeam pe stradă și râdeam de mânia lui neașteptată. Încet-încet, mintea mi se limpezea și pricepeam: toți acești folositori apostoli ai materialismului dau, cu o certitudine naivă, răspunsuri grosolane la întrebările eterne. Și se străduiesc, ca orice religie, ca răspunsurile astea să le transmită, făcându-le inteligibile, poporului. Există astăzi în Rusia Sovietică o religie fanatică, toată numai misticism și dogmatism: ateismul. Sălbatică, nemiloasă, înarmată cu o oaste de milioane, ținând în mâinile ei și educând cum vrea ea milioane de copii, atotputernică. Are și ea propria Evanghelie: *Capitalul* lui Karl Marx; are propriul mare profet, pe Lenin; are apostolii ei fanatizați care străbat neamurile și propovăduiesc noua Vestă Bună; are martirii și eroii ei; are dogmele ei, Părinții, Apologeții, comentatorii, predicatorii ei; are sinoadele ei, ereticii și anatemele ei; și, mai presus de toate, are credința că stăpânește Adevărul și că dă un răspuns definitiv problemelor vieții.

Trăim, și prin urmare e nevoie de cea mai adâncă strădanie rațională ca să simțim marea noastră clipă contemporană, aceasta în care se naște o nouă religie.

Fără clătănări bruște, vechea religie se ofilește; are încă preoții, odăjdiiile ei, bisericile, dulcile clopote cu graiuri adânci, psalmodiile; dar înăuntrul seva i-a secat, copacul se ofilește. În Rusia, vechea religie are încă și mănăstirile ei, iar între toate, mai ales faimoasa Troițko, aflată în afara Moscovei.

Într-o zi, directorul Muzeului de Icoane, simpaticul boier de altădată Ivan Alexandrovici Anisimov, mi-a spus bucurat:

— A ieșit puțin soarele. Facem o mică drumeție la mănăstirea Troițko? Iubiți icoanele. Acolo o să vedeți capodopera marelui nostru pictor de icoane Andrei Rubliov, *Sfânta Treime*.

În zilele acelea urmăream, plin de răbdare și de dragoste, munca pe care o întreprind bolșevicii: adună din toată Rusia icoanele și le curăță de toate straturile noi de vopsea pe care le-au întins peste ele stricându-le. Au înființat multe ateliere speciale unde, cu o grijă într-adevăr religioasă, se căznesc să răzuiască straturile succesive adăugate ulterior și să dea la iveală icoana originală.

Ceasuri multe urmărisem cu emoție munca aceasta. O icoană pe care au pictat-o des, în diferite epoci, fiind acum nevoie să se îndepărteze zece sau

chiar douăsprezece straturi, adică zece sau chiar douăsprezece picturi, ca să fie scoasă la iveală prima, cea mai veche și aproape întotdeauna cea mai frumoasă pictură. Deunăzi, când am mers la unul din atelierele acestea, lucrau asupra unei uriașe Sfinte Fecioare din secolul al XIX-lea, zugrăvită grosolan. Într-un colț îndepărtaseră deja treisprezece straturi de vopsea și apăruse un înger din secolul al XIII-lea, de o frumusețe indescritibilă; avea dulceața austeră a originalului bizantin și totodată năvalnicul și misteriosul patos al slavului. Trei artiști pricepuți, cu uneltele lor foarte fine, eliberau încet-încet icoana, și estimau ei că în șase luni va fi eliberată întreaga Sfântă Fecioară.

Prin metoda aceasta iubitorul de icoane Anisimov eliberase de straturile succesive de vopsea cea mai frumoasă Sfântă Fecioară care există pe lume; o adusese prințul Andrei Bogoliubski din Bizanț, în 1157, în cetatea Vladimir și de acolo, în 1355, a fost mutată la Moscova, într-o biserică din Kremlin. Cu veacurile, fusese îngreunată de fum, ceară și noi straturi de vopsea; acum, eliberată, strălucește, pisc al picturii sfinte, în muzeu; e toată numai durere, tandrețe și noblețe; ochii ei, mari, migdalați, deznădăjduiți, privesc în jos lumea cu o dragoste de negrăit și cu durere – de parcă lumea ar fi Fiul ei și tocmai ar fi răstignit.

Ceea ce fac pentru icoane bolșevicii fac și pentru vechile mănăstiri și palate istorice; îndepărtează cu grijă straturile cele mai noi, grelele ornamente inestetice, încât după aceea edificiul se înfățișează cu vechiul său stil. Deseori mănăstirile acestea sunt transformate în muzee și împodobite cu mobilier, icoane, tapete și cărți din aceeași epocă cu ele.

— Mergem? m-a întrebat din nou Ivan Alexandrovici Anisimov.

Și am pornit. Aplecați pe fereastra vagonului, priveam câmpia ninsă, scaldată în soare; treceam printr-o pădure deasă de brazi, înghețați, mândri copaci, stau nemișcați, plini de mister. Ochii mei, precum cei africani, n-au putut încă să se obișnuiască și să se sature de miracolul de la miazănoapte. Politicosul meu tovarăș zâmbeste mulțumit; îl ascult cum îmi vorbește despre pictorii de icoane ruși, și toate astea, în peisajul acesta de miazănoapte, ca de basm, îmi par un vis.

— Primul nostru mare pictor a venit din patria dumneavoastră, Teofan Cretanul, și s-au umplut bisericile din Novgorod datorită năvalnicei lui inspirații. Înflăcărați, mari inspirați, numai patos sunt profeții lui, Sfintele lui Fecioare sunt severe, lipsite de tandrețe, ca niște mari forțe ale naturii.

Din această rădăcină viguroasă a lui Teofan Cretanul a țâșnit zveltul lui vlăstar, Andrei Rubliov, mai om, mai blând, cu surzătorii lui îngeri robuști și cu Hristoșii lui liniștiți, tipic ruși, cu barbă bălaie.

Și apoi, în secolul al XVI-lea, a apărut Dionisie, tandru, dulce, plin de feminitate și de grație. S-a închis în mănăstirea Sfântul Terapont, aproape de străvechiul Novgorod, precum Giotto în Capela Arena din Padova, și a început să desfășoare pe pereții bisericii liniștita viziune în culori a sufletului

său...

Am sosit. Mănăstirea a apărut dintre zăpezi, cu turlele ei verzi. Am coborât din tren. Roșii, verzi, galbene se mișcau prin zăpadă țărâncile, iar în spate le urmau mujicii, greoi, înfășurați în blănuri de oaie. Era bazar astăzi în curtea mănăstirii, și mujicii din satele apropiate veniseră să facă schimb de mărfuri.

Am pășit peste pragul cel mare și am intrat în mănăstire. Am deschis ușa bisericii, în mijlocul curții, și am intrat. *Sfânta Treime* a lui Rubliov a strălucit deodată în fața noastră, pe catapeteasmă. Trei îngeri șezând la masă, liniștiți, cu părul lor cârlionțat, legat cu panglici late, întorși unul spre altul, de parcă ar fi discutat. Scena m-a tulburat pe dată; aveam iarăși dinaintea mea sufletul omului, adânc, simplu, fără podoabe inutile. Pentru prima dată Sfânta Treime mi s-a revelat atât de omenească – adică atât de dumnezeiască –, caldă, a noastră, sânge din sângele nostru, de-acum nu în cerul de neatins, ci pe acest umil pământ verde al nostru.

Ne plimbam încet, cu nesaț, printre toate comorile – icoane pline de strălucire și culoare, cum e pictura de la miazănoapte, însetată de lumină, țesături orientale, cruci prețioase, mantii regale înțesate de mărgăritare, manuscrise cu miniaturi săltărețe, cădelnițe, mitre grele, cristelnițe de argint... O lume îndepărtată, înecată, un continent care s-a scufundat și din care au rămas deasupra mării numai aceste micuțe vârfuri lucitoare.

Am intrat în chilia încălzită, plină de cărți, a eforului mănăstirii.

Eforul – un blând, înțelept ascet al Științei; toată viața lui a fost dragoste și muncă; s-a dedicat cu patos, încă din tinerețe, acestui ținut, mic și totuși nemărginit, al mănăstirii. A scris cărți despre Troițko, a supravegheat el singur și a salvat încântătoarea clădire din Renaștere de cârpelile inestetice, a răzuit aurul țarist cu care fusese presărată catapeteasma, și așa au apărut pe lemn florile multicolore inițiale; anii vin și trec peste vechile rămășițe ale credinței, el îi întrebă și notează. De aceea și chipul lui a devenit atât de palid și de liniștit, de aceea și râde atât de ușor, iar când ne-a primit în chilia lui a sărit ca un copil.

— Bine-ați venit, îmi spune strângându-mi mâna. Bine-ați venit din Grecia! Din țara iubitului meu înțelept!

— A cărui înțelept? zic eu râzând. Avem o producție bogată de asemenea inși.

— A marelui binefăcător al Rusiei, sfântul Maxim Grecul. S-a născut în 1480 la Arta, a studiat la Paris, la Veneția și la Florența și în cele din urmă a găsit adăpost la mănăstirea Vatopedi, în Sfântul Munte. Excepțională figură: învățat, îndrăzneț, sfânt. Marele duce al Moscovei i-a scris patriarhului ecumenic, la Constantinopol: „Trimite-mi un învățat grec ca să-mi lumineze poporul!“ Și patriarhul i l-a trimis pe Maxim. A venit aici, l-au primit cu mari

onoruri, a clasificat manuscrisele pe care ni le aduseseră refugiații bizantini, a început să traducă noi opere și să corecteze vechile traduceri. Un singur lucru propovăduia el: educația poate să izbăvească Rusia. Nu însă educația îngustă, care să priceapă numai litera, ci cea întinsă, care să priceapă și duhul Sfintei Scripturi. Acest mare învățat își spunea voinicește părerea, nu se temea, a aprins multe inimi, a luminat multe minți. Cei mai buni ruși ai epocii aceleia au fost învățăceii lui. Dumnezeu să ocrotească Grecia! Bine-ați venit!

Spune și întinde mâna spre impozantul samovar din colțul chiliei, care strălucea ca un altar. Ne era frig, ne era foame, ne era sete, și deodată, de cum văd samovarul rotofei, îmi amintesc de primitivii zei nordici, cei ciopliți în piatră – grosolani, pântecoși, stau ghemuiți, buni la inimă, și îi desfată pe oameni.

Ceai, unt, caviar, pește afumat – mâncăm, bem, gura ni se dezleagă, vorbim despre Sfântul Munte, despre Mystras, despre Dafnis, despre Sfântul Luca din Focida, și ochii celor doi tovarăși bătrâni ai mei se tulbură plini de nostalgie și se umplu de Grecia bizantină.

Era noapte de-acum, când ne-am întors în stația de cale ferată; un bărbat înalt, îmbrăcat ca un mujic, care lucra aici, în atelier, curățând icoanele, ne-a însoțit cu un felinar mare, ca să nu pierdem prin nămeți drumul.

Vorbea franceza fără greșală și mi-a spus:

— Am călătorit de trei ori în Grecia, dar pe vremea aceea mă interesa numai Grecia antică. Am mers la Sparta și nu am catadicsit să fac doi pași și să urc la Mystras. Acum aș vrea să merg din nou în patria dumneavoastră, dar ca să văd numai Grecia creștină. Însă nu pot. Cum să mai călătoresc? Pe drept sunt pedepsit.

Mi-a zâmbit cu amărăciune. În lumina vagă pe care o arunca felinarul, i-am deslușit chipul boieresc, barba lungă, blondă și mâinile delicate.

— Așa sunt pedepsiți mereu toți câți se desfășoară și înaintează, i-am răspuns eu. Dacă v-ați fi abătut de la vechile dumneavoastră idei și iubiri, nu ați fi avut mâhnirea de astăzi. Plătim întotdeauna scump orice lucru bun.

Iar el a răspuns:

— E drept. N-am dat în dar, n-o să primesc în dar.

Glasul său m-a tulburat o clipă. Dar ajunseserăm de-acum la tren, așa că mi-am luat rămas-bun de la el. Când am rămas singuri, Ivan Alexandrovici s-a întors și mi-a spus:

— Știți, este contele X, mare boier, care a chinuit multă lume la viața sa. A avut mari moșii în Ucraina. Acum...

Și a tăcut.

Literatura rusă

Supsesem și eu laptele – nu laptele, aceasta nu are lapte, ci flacăra – literaturii ruse. Mai adânc decât vestitele capodopere ale străbunilor îmi vrăjiseră sufletul atât de umanii, plini de suferință, patos și răzvrătire eroi din romanele rusești. Artă asta ademenitoare își are caracteristicile ei – cinci înainte de toate –, care o deosebesc de artele apusene; iar acestea îmi răscoleau, când eram tânăr, sângele:

1. Literatura rusă se luptă să atingă, dincolo de frumusețe, țelurile religioase, morale, metafizice. Scriitorul rus este tulburat întotdeauna de marile probleme ale vieții și morții, caută să afle care este țelul și care este noima pământului, pentru ce trăim, pentru ce muncim și suferim. Scopul rusului care scrie nu este liberul joc dezinteresat al artei, înalta bucurie impasibilă a creației poetice; scopul său este să găsească și să susțină cu căldură în cititor o nouă ierarhie a valorilor, care sunt drepturile, datoriile și speranțele omului. Artă devine căutare metafizică și luptă morală. Și propovăduire.

2. Literatura rusă este, în esența ei, revoluționară. Vrea să trezească, să lumineze poporul, să-i înalțe nivelul spiritual, să-l învețe drepturile lui și dragostea de libertate. Poporul rus este neînvățat, molatic, fatalist. Europeanizarea bruscă a Rusiei de către Petru cel Mare a deschis o prăpastie și mai adâncă între intelectualitate și popor. Așadar scriitorul care avea forța să-și exprime în scris gândurile a fost rareori o excepție și considera o datorie a lui să se folosească de această forță magică nu numai ca să creeze opere cu fast și frumusețe, ci și în scopuri de necesitate imediată: să lumineze poporul rămas în urmă.

Scriitorul rus a înțeles cel dintâi că tirania politică și economică este rădăcina răului; numai când aceasta va fi smulsă cu totul va fi izbăvit poporul. Și îndată ce a ajuns la certitudinea asta și-a asumat, cu curaj, toată responsabilitatea. Nu existau pe-atunci politicieni liberi, jurnaliști, sociologi, învățători; scriitorul îi înlocuia pe toți. El era singurul glas în nemărginita Rusie țaristă care se ridica să ceară libertate. Numai el îi apăra pe cei nedreptățiți, pe cei înfomețați, pe robi; pentru că numai el îndrăzneă, în

operele imaginației sale, să-și lase conștiința să strige. Era călăuzitorul și totodată duhovnicul spiritual al poporului său. Pe el îl întrebau cititorii lui cu neliniște: Ce să fac? Cum să mă luminez? Cum să ne izbăvim?

3. Literatura rusă are caracter eroic și martiric; toată istoria ei este un neîntrerupt martirologiu eroic. Avea de luptat cu dușmani atotputernici, întunecați: cu regimul despotic – țar, cenzură, poliție; cu societatea cea mai înaltă, educată – ușuratică, nepăsătoare, senzuală, lipsită de curaj; cu marea masă a poporului – agramată, greoaie, fatalistă.

De aceea, în nici o literatură a lumii nu există atâtea eroi intelectuali și martiri care să moară atât de tineri, să fie chinuiți, să fie surghiuniți, să fie omorâți, să înnebunească. Scriitorii ruși nu numai că propovăduiau necesitatea ca individul să se jertfească pentru izbăvirea comunității, ci dădeau ei înșiși cei dintâi exemplul sângeros.

4. Literatura rusă reunește într-un mod unic cea mai fină analiză psihologică cu observarea și descrierea cea mai exactă a vieții interioare. Niciodată literatura nu a coborât atât de adânc, deseori cu sensibilitate patologică, dar întotdeauna cu o caldă compasiune omenoasă, în subteranele întunecate ale sufletului omenesc; și totodată nicicând nu a fost descrisă cu atâta palpitantă exactitate lumea exterioară. Un pur idealism și un pur realism se unesc.

De aceea literatura rusă, înrădăcinată atât de adânc în pământul rusesc, a depășit atât de repede granițele locale și a ajuns a oamenilor de pretutindeni.

5. Literatura rusă este eliberată de o grea, îndelungată tradiție. Și astfel, cum este încă foarte tânără, nu e constrânsă să întoarcă înapoi capul și să dorească cele trecute; nu are mari strămoși pe care sau să-i imite servil, devenind ridicolă, sau să-i nege, pierzându-și astfel rădăcinile; privește înainte, este liberă, nu-i stă nimic piedică să găsească forme noi și să deschidă noi, îndrăznețe drumuri.

De aceea poate să se arunce neînduplecată în teorii radicale, să negligeze forma, să jertfească uneori conținutului simetria arhitectonică. Nu are încă experiență, echilibru și măsură; are toate virtuțile, dar este expusă și la toate abaterile tinereții.

Nici o literatură nu l-a influențat pe om atât de puternic, într-un interval de timp atât de scurt, atât de profund și de rodnic cât cea rusă. Aceasta ne-a ajutat să simțim mai adânc lumea, să ne aplecăm mai profund și cu mai multă groază în întunericul sufletului nostru. Ne-a eliberat de modelele romantice și clasice, de subiectele înăbușitoare ale eului sau ale adulterului și ne-a învățat să vedem cu ochi noi lumea din afara și dinlăuntru nostru.

Pornind spre Rusia, rechemam în toată călătoria mea, cu respect, sângeroasa dâră pe care a în crustat-o Cuvântul în împărăția martirică stăpânită de țari. În barbarie și tiranie, sub cnut, Cuvântul înainta însângerat și

nemuritor. Ca un misterios, nesecat înger din bîlina eroică a Kievului. Se întorceau pe caii lor cei șapte conducători victorioși, beți, și cântau: „Chiar și din cer de s-ar năpusti asupra noastră dușmanul, noi o să-l trîntim la pămînt!“ Nu-și isprăviseră încă vorba lăudăroasă, și iată că li se înfățișează un înger: „Haidem să ne luptăm, le spune el. Nu-i nimic că voi sunteți șapte, iară eu sunt unul“. Se năpustește asupra lui conducătorul Alioșa Popovici, îi despică trupul în două cu sabia, de sus până jos; dar într-o clipită vede dinaintea lui nu unul, ci doi îngeri; fiecare bucată se făcuse înger întreg. Se repede asupra lor Dobrînia³¹, îi despică pe cei doi îngeri, îi face patru bucăți; și iată că țâșnesc patru îngeri. Îi despică Ilia Murometș, se fac opt. Și minunea crește mereu, se înmulțește, cei 8 se fac 16, cei 16 se fac 32, 64, 128, mii...

Asemenea îngerului acestuia este și Cuvîntul.

Veacuri la rînd tirania îl lovea și-l îmbucătățea, dar el se înmulțea mereu și se întetea. În anii de pe urmă, de-acum, ai lui Petru cel Mare, precursorii spirituali au pornit înainte, mulți, numai flacăra, suflete bogate, nestatornice, poliedrice, cum se nasc marile suflete în orice Renaștere: Tatișcev³², bețivan, petrecăreț – inginer, naturalist, pictor, filozof –, a devenit primul istoric al Rusiei. Cantemir³³, aristocrat, admirator al literaturii franceze – primul poet. A încercat să scrie o mare epopee, „Patria“, dar n-a reușit și s-a ocupat cu satira. „Scriu satire – spunea el – ca să nu-mi fac cititorul să caște; așa o să alerg ca generalul spre victorie!“ Lovește cu îndrăzneală și inteligență în ignoranța și ticăloșia poporului rus, în cruzimea și mintea strîmtă a nobililor, în preoții lacomi, în judecătorii mituiți, în lingușitorii nerușinați.

Trediakovski, primul creator de limbă nouă; profesor la Academia din Petrograd, îi distra pe nobili la Curtea țarului, precum actorii comici. Într-o zi ministrul a poruncit să fie bătut cu vergile, să fie aruncat în temniță și a doua zi de dimineață să aibă gata un poem potrivit pentru o sărbătoare de la Curtea țarului. Martirul renașcentist, cu spinarea încă umflată de cnut, murind de foame și de teamă, a îmbrăcat a doua zi veșmântul de bufon și a recitat cântecul cel vesel pe care, noaptea, îl scrisese plîngând. Poet modest, dar mare creator de limbă nouă; limba rusă era până atunci un amestec dezordonat de elemente lipsite de mbinare: expresii populare, limbă veche, bisericească, o mulțime de cuvinte franțuzești, poloneze, germane, latinești. Trediakovski încearcă s-o curețe și să-i dea un caracter rusesc unitar. Totodată creează un vers nou, mai bine armonizat cu noua limbă vie; în sfârșit, studiază cu dragoste cântecele populare, disprețuite până atunci.

Renașcențiștii se înmulțesc. Iată-l pe Sumarokov, tatăl teatrului rus. Operele lui imită servil formele străine, eroii săi însă sunt ruși autentici. Vorbește cu emfază, dar propovăduiește idei liberale despre politică, morală, societate. Undeva descrie cu emoție pasărea călătoare care se întoarce din țări străine unde oamenii nu sunt vânduți precum boii, iar fiii nu-și pierd averea părintească la cărți; totuși, pasărea se întoarce cu bucurie și se aciuiază pe

ramurile bătrânului stejar rusc. Astfel erau pe-atunci scriitorii Rusiei.

În sfârșit, figura cea mai mare a Renașterii ruse, Lomonosov³⁴: naturalist, istoric, lingvist, chimist, „prima universitate a Rusiei“, cum l-a numit Pușkin. A descoperit, independent de Franklin, natura electrică a fulgerului, a descoperit primul esența vegetală a huilei și a chihlimbarului; în același timp, el cel dintâi a dat regulile noii limbi ruse și modele de discurs în versuri și în proză. Visul său era ca Rusia să se elibereze de jugul spiritual al Europei și să creeze ea opere identice rusești în știință și în artă; a avut o credință neclintită în sufletul rus, ardea de un patriotism înflăcărat și de o nesupusă mândrie. Avea un trup uriaș, athletic, a început să bea, și deseori lupta lui de idei cu adversarii a ajuns și la luptă corp la corp. A scris o mulțime de ode, însă fără mare suflu poetic; avea dreptate Pușkin spunând: „Lomonosov este prima universitate a Rusiei, dar în universitatea aceasta profesorul de poezie este bun funcționar, nu însă poet național“.

Minte ageră, puternic temperament polemic, foarte învățat, precursor îndrăzneț, Lomonosov este cea mai mare figură a Renașterii ruse. Aparține perioadei eroice a civilizației unei țări – epoca entuziasmelor nestăpânite, când sunt deschise drumuri, când izbucnesc patimi mari și mintea se revarsă nesătulă și îndrăzneată spre toate domeniile cunoașterii omenesci cu o copilărească ingenuitate optimistă și adesea cu presimțiri geniale.

Între aceste mari figuri renașcentiste merită așezată și o țarină: Ecaterina cea Mare³⁵. Just spune un lăudător al ei: „Petru³⁶ a dat Rusiei trupul, Ecaterina a suflat în trupul acesta sufletul“. Și într-adevăr, femeia aceasta uimitoare a avut ambiția să facă un pas dincolo de marele ei înaintaș: nu să aducă în Rusia doar civilizația tehnică și științifică, ci să civilizeze sufletul rusului prin filozofie, literatură și artele frumoase. Instruită filozofic și literar, elevă a enciclopediștilor din Franța, în corespondență regulată cu cei mai vestiți filologi și scriitori ai epocii sale, scria și ea tragedii, comedii cu subiecte rusești, povești, povestiri, studii filozofice și pedagogice. Intelectualii prind curaj, editează ziare și reviste, scriu cărți în care vestesc idealurile lor politice și sociale liberale. Dar a izbucnit Revoluția Franceză, s-a înspăimântat țarina, a devenit deodată antiliberală și autarhică și a început să chinuie și să surghiunească orice spirit liber. Și astfel a reînceput martirologiul Cuvântului rus.

Novikov³⁷, îndrăzneț luminător al poporului, este condamnat la cincisprezece ani de închisoare; Radișcev³⁸, care scrisese faimoasa *Călătorie de la Petersburg la Moscova*, descriind cu un adevăr cutremurător cele ce suferă poporul de la boierii moșieri, este condamnat la zece ani de surghiun la marginile Siberiei. Un alt renașcentist, Fonvizin³⁹, marele poet satiric, lovește nemilos în boieri în comedia sa *Moșierul*. Eroina comediei, răutăcioasa Prostakova, îi tratează pe iobagii săi mai rău decât pe animale, este agramată și cinică. Cândva a auzit cuvântul „geografie“ și întreabă la ce folosește

meșteșugul acesta. „Când călătorești în vreun loc, să știi ce loc e“, i se răspunde. Iar Prostakova răspunde cu dispreț: „Dar atunci de ce mai avem birjari? Asta e treaba lor. Nu! E o rușine să-nvețe nobilii asemenea meșteșuguri. Boierul n-are decât să spună: Birjar, du-mă ici, du-mă colo!“ Această comedie a avut mare succes, dar ibovnicul țarinei, Potemkin, i-a adus la cunoștință poetului: „Mori sau nu mai scrie!“ Poetul a înțeles, și de atunci n-a mai scris un cuvânt. S-a predat băuturii și femeilor, și în cele din urmă s-a pierdut în misticism religios.

Cuvântul este sufocat încă și mai nemilos de urmașul moștenitor al Ecaterinei, Pavel. Nimeni nu mai îndrăznește să ridice glasul și să-și spună durerea sau speranțele; orice conștiință liberă este înăbușită; poezia tace sau se înjosește lingușind; de-acum, numai funcționarii lingușitori scriu versuri sau proză, ca să-l preamărească pe țar.

Totuși, în taină, freamătul continuă; se înmulțește robia, dar în același timp și dorința unei libertăți viitoare. Haos. Aristocrații – tineri, instruiți, ușuratici, fără legături politice; bătrânii – neinstruiți, barbari, tiranici, legați în mod fanatic de cele străbune; poporul, cufundat în ignoranță și-n fatalism asiatic. Dar sămânța căzuse în pământul rusesc cel mănos; acolo, în întunericul umed, se hrănește și se pregătește să scoată primii germeni. Aceste câteva rândunici, renașcentiștii, nu aduseseră, desigur, primăvara; dar n-ar fi venit nici ele dacă nu s-ar fi apropiat primăvara.

Ca o adiere primăvărată a suflat asupra Rusiei vestea că liberalul, vișătorul și misticul Alexandru I⁴⁰ a urcat pe tronul țarist. Țarul acesta, stăpânit de credința în marele lui apostolat, avea ambiția să elibereze Rusia și toată Europa, întâi de Napoleon cel Mare și apoi de sclavia politică. Oare nu-și dăduse cuvântul, în salonul Doamnei de Staël, la Paris, că-i va emancipa repede pe iobagi și le va da ogoare tuturor celor care muncesc pământul rusesc?

Îndată ce a urcat pe tron a desființat cancelaria secretă, a interzis tortura, a întemeiat școli noi, a reorganizat administrația, a curățat domeniul judiciar, a dat libertăți presei, a ascultat cu înțelegere noile teorii economice ale lui Adam Smith.

Intellectualii liberali prind iarăși curaj, literatura se reînviorează, pseudoclasicismul francez dă înapoi, romantismul se răspândește din Germania și din Anglia și pune stăpânire pe Rusia. Noțiunile clasice abstracte: „Umanitate“, „Frumusețe“, „Libertate“, „Idee“, care deveniseră banalități fără vlagă, prind o nouă viață, ajung o caldă experiență a omului, plină de patos. Vechile reguli pseudoclasice, care împiedicau inima să vorbească la persoana întâi, sunt abolite, și acum poetul își mărturisește suferințele proprii, bucuriile și amărăciunile la persoana întâi, fără să le mai înfășoare în giulgiul moartelor alegorii mitologice; eroii lui au încetat să mai fie simboluri neînsuflețite; sunt oameni în carne și oase, sunt însuși poetul care strigă.

Împreună cu sufletul se eliberează și limba rusă. Până atunci se credea că recomandarea „Scrie cum vorbești” se poate aplica numai în comedie, dar iată că un tânăr scriitor și istoric, Karamzin⁴¹, demonstrează scriind că și în creația înaltă limba vorbită este capabilă să exprime sentimentele cele mai nobile și ideile cele mai înalte. Mulți s-au aruncat cu furie și au atacat aceste înnoiri ale limbii; dar toți tinerii au trecut de partea luminatului precursor și, cum se întâmplă întotdeauna, după lupte aprige, au învins.

Părintele romantismului rus este Jukovski⁴², fiul unui moșier bogat și al unei roabe turcoaise. Liniștit și tandru, tânjea după o lume suprapământeană nedefinită. Pământul acesta, propovăduia el, nu este decât un vestibul unde suntem închiși; să așteptăm cu răbdare și umilință moartea eliberatoare. El muta speranțele din viața aceasta în cealaltă și lăsa, fără să protesteze, tirania țaristă și ecleziastică să se bucure de lumea aceasta, cea zadarnică.

Și astfel, pătrunde în literatura rusă un nou ideal, amăgitor ca și neînsuflețitul clasicism: romantismul neînfrânat. Legende medievale, peripeții cavaleresti, iubiri anemice, trubaduri și castelane, închipuiri care nu au nici cea mai mică legătură cu istoria și cu sufletul rus. Literatura rusă nu s-a eliberat prin romantism; doar a schimbat jugul.

Dar cei mai vioi tineri intelectuali se înăbușă în această sclavie spirituală; și se îneacă într-o altă sclavie, cea politică. Țarul liberal, îndată ce l-a învins pe Napoleon, ajunsese și el apărător al tiraniei. Tinerii organizează societăți secrete, fierberea crește tot mereu; scriitorii, fiindcă nu mai pot izbucni deschis, recurg unii la conspirații politice, alții la cântece alegorice. O impresie teribilă a făcut o fabulă a lui Krîlov⁴³, *Motanul și privighetoarea*. În spatele simbolurilor transparente întrezărești tragica realitate rusească – pe poeții care au murit tineri în ghearele tiraniei înainte să apuce să cânte.

Un motan ține în ghearele lui privighetoarea și-i vorbește cu glas mios: „Am auzit că nimeni nu cântă atât de dulce ca tine. Nu vreau să te mănânc; dacă-mi cânti și sunt mulțumit, o să te las liberă. Pentru că, știi, și eu sunt nebun după muzică”. Dar biata privighetoare, fiind în ghearele motanului, nu poate să cânte, i se taie glasul și scoate doar câteva strigăte sfâșietoare. Motanul, dezamăgit, spune: „Așadar asta-i faimosul tău cântec? Atunci, până și pisicuțele mele cântă mai dulce. Să vedem acum cum ți-e și carnea, poate asta-i mai bună”. Și o mănâncă pe privighetoare.

Iar poetul adaugă cu amărăciune: „Îmi îngăduiți să vă încredințez de ceva, dar să rămână doar între noi? În ghearele motanului, oricine cântă foarte urât”.

Două asemenea minunate privighetori care au fost sugrumate în ghearele motanului au fost Pușkin și Lermontov.

„*Eta Bog!* (Acesta este Dumnezeu!)” – așa vorbesc despre Pușkin rușii, tineri și bătrâni, bolșevici sau imigranți. El a deschis cele două mari drumuri, al realismului și al idealismului rus, a depășit înguste, falsele modele clasice

și romantismul fanfaron, și a dat limbii și versului o grație fermecătoare neîntrecută. Se maturiza și înainta zi după zi; cu puține zile înainte de a fi omorât îi scria unui prieten de-al său: „Acum simt că sufletul mi s-a lărgit și că pot în sfârșit să creez“.

Dar n-a apucat; la 38 de ani e omorât într-un duel, iar un alt tânăr, Lermontov, sare îndată și, în câteva versuri amare, pline de indignare, își ia adio de la marele suflet care tocmai dispăruse:

„A murit poetul, supunându-se cinstei, / a căzut defăimat în fața oamenilor / și a ridicat mândru-i cap... / S-a ofilit cununa triumfătoare... / Iar voi, turmă nesătulă, care dați ocol tronului, / călăi ai libertății, ai geniului și slavei, / vă ascundeți sub umbra legii. Dar există dreptatea lui Dumnezeu, / există înfricoșătorul tribunal: așteaptă, / el nu se lasă mituit cu aur, / știe bine gândurile și faptele; / zadarnic veți începe iarăși atunci defăimările, / nu veți spăla niciodată, cu tot sângele vostru negru, necurat, / cinstitul sânge al poetului!“

La fel de tragică a fost și soarta lui Lermontov; a fost omorât și el, chiar mai tânăr, la 27 de ani; dar a apucat, în patetice cântece pline de satiră, durere și dragoste de libertate, să-și arate forța. L-au acuzat că era legat ca un rob la carul poetic al lui Byron. „Nu – răspundea el –, nu sunt Byron; sunt un altul, / un ales încă neștiut al Muzelor, / prigonit și eu de societate, / dar cu suflet rus. / Am început mai tânăr, voi sfârși mai tânăr, / n-o să fac opere mari; / în adâncurile sufletului meu, ca într-un ocean, / zac zdrobite speranțele mele. / Cine poate, întunecate ocean, / să străpungă tainele tale? / Cine poate să vestească mulțimilor gândul meu? / Eu sau Dumnezeu, nimeni altul!“

Note

31. Alioșa Popovici, Dobrînția Nichitici, Ilia Muromet – nume de bogatîri (eroi legendari, conducători militari sau eroi epici – cavaleri medievali din Rusia Kieveană, asemănători cavalerilor rățăcitori din Vestul Europei); cei trei sunt înfățișați împreună în faimoasa pictură din 1898 a lui Victor Vasnetov intitulată *Bogatîri*.

32. Vasili Tatișcev (1686–1750) – important om de stat și etnograf rus, autorul primei *Istorii a Rusiei începând din cele mai vechi timpuri*.

33. Antioh Cantemir (1708–1744) – fiul lui Dimitrie Cantemir, scriitor și diplomat rus. Ca scriitor este cunoscut mai ales pentru *Satirele* sale.

34. Mihail Vasilievici Lomonosov (1711–1765) – savant și scriitor rus, profesor mai întâi la Universitatea din Petrograd, apoi la cea din Moscova, pe care a și înființat-o și care azi îi poartă numele.

35. Ecaterina II, supranumită cea Mare (1729–1796) – prințesă germană căsătorită cu Petru III, ajunge împărăteasă a Rusiei (1762–1796) după o lovitură de palat în urma căreia este răsturnat de pe tron soțul ei.

36. Petru cel Mare (1672–1725) – țar al Rusiei (1682–1725), vestit pentru talentul său politic și militar. Este promotorul europenizării Rusiei, al culturalizării ei, dar și al expansiunii ei. În urma războiului cu Suedia obține ieșire la Marea Baltică. Întemeiază la gurile Nevei orașul Petersburg, care devine în 1712 capitala Rusiei.

37. Nikolai Ivanovici Novikov (1744–1818) – scriitor și filantrop rus iluminist.
38. Aleksandr Nikolaevici Radișcev (1749–1802) – scriitor și filozof materialist rus, precursor al decembriștilor și al democraților revoluționari. A fost influențat de ideile progresiste ale ilumiiniștilor francezi din secolul al XVIII-lea și ale Revoluției Franceze.
39. Denis Ivanovici Fonvizin (1745–1792) – cunoscut dramaturg satiric rus.
40. Alexandru I (1777–1825) – țar al Rusiei (1801–1825), în urma uciderii tatălui său, Pavel I, printr-un complot la care a fost părtaș.
41. Nikolai Karamzin (1766–1826) – scriitor, istoric și critic rus. Opera sa cea mai importantă – *Istoria statului rus* – este un tratat în 12 volume prezentând istoria națională, scris după modelul cunoscutului tratat alcătuit de istoricul englez Edward Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*.
42. Vasili Andreevici Jukovski (1783–1852) – poet rus, reprezentant al romantismului.
43. Ivan Andreevici Krîlov (1769–1844) – vestit fabulist rus.

Tolstoi – Dostoievski

Însă doi au fost zmeii ruși care ne-au răpit în anii mitici ai tinereții noastre: Tolstoi și Dostoievski. Aceștia doi au fost marii noștri Părinți.

Într-o zi, într-un hotel din Lucerna elvețiană, un cântăreț sărac s-a oprit dinaintea meselor la care mâncau doamne înveșmântate bogat și domni impozanți și a început să cânte cu mare dulceață; când a sfârșit, a întins mâna, dar nici unul nu i-a dat milostenie. Întâmplarea asta s-ar fi pierdut, dacă nu s-ar fi aflat acolo un ochi ager ca s-o vadă și s-o înhațe: ochiul lui Tolstoi.

Într-o clipită, sufletul acesta sălbatic a fost luminat cu o flacără respingătoare și a văzut adevărul: toată această faimoasă civilizație europeană, cu tot progresul ei științific și industrial, a rămas crudă și neomenoasă. Bogățiile sunt concentrate la câțiva, sărăcia și ignoranța chinuiesc poporul. Dragostea lipsește în om, în străfundurile civilizației noastre pândesc barbaria, egoismul, setea turbată de aur! Iar Tolstoi își pune, pentru prima oară, întrebarea: „Oare nu cumva această societate egoistă numită civilizație distruge năvalnica înclinație sufletească a omului de a-și ajuta semenii? Așadar, aceasta să fie dreptatea, de dragul căreia s-a vărsat atâta sânge și s-au comis atâtea crime?”

Adânc tulburat, Tolstoi se întoarce în Rusia. Încet-încet se naște în el ideea: „Dacă vrei să înalți poporul, trebuie să începi de la copiii poporului; să deschizi o școală, să-i educi“. Așadar deschide o școală, cu propriul său sistem pedagogic, dar repede începe iarăși să se tulbure și să șovăie: „Nu sunt împăcat, mi se pare că pervertesc candidul suflet al copiilor de țărani“. Îi obosește trupul, i se amărăște sufletul, părăsește totul și se refugiază în stepă, la bașkiri, să se hrănească cu cumas, lapte de iapă, și să trăiască simplu, o viață primitivă.

Se întoarce din stepă întărit, se însoară, se liniștește, douăzeci de ani trăiește la Iasnaia Poliana, fericit, și scrie cele mai admirabile opere ale sale. Poetul Fet⁴⁴ a văzut-o în perioada aceea pe soția lui Tolstoi și o descrie ca pe un ideal de femeie: „Este îmbrăcată în alb strălucitor, cu un șirag de chei la cingătoare, simplă, voioasă și încontinuu gravidă“.

Tolstoi este fericit. Îi scrie lui Fet: „Am devenit un alt om, sunt fericit

până la urechi; belșug și în casa mea, și pe ogoarele mele, și în toate strădaniile mele diverse, văzute și nevăzute! Am albine, oi, grădini cu pomi roditori“. Cumpără fără încetare noi ogoare, ia o sută de iepe și face cumas, crește porci, se înrădăcinează mereu mai adânc, mai întins, ca un patriarh legendar, în pământul rusesc.

Dar încet-încet cele două întrebări înfricoșătoare încep să izbucnească în el și să ridice capul: „De ce? Pentru ce?“ Ca și cum ar fi mers înainte ani la rând, precum singur mărturisește, iar acum, dintr-odată, s-ar pomeni pe buza abisului. Vrea să se sinucidă. Aruncă frânghia care se găsea în camera sa ca să nu se spânzure, nu mai merge la vânatoare, ca să nu întoarcă arma spre propria-i inimă și să se omoare.

De unde neliniștea aceasta a lui Tolstoi? Cum a căzut el din vârful unei atât de mari fericiri patriarhale într-o atât de mare deznădejde și tulburare? Tolstoi, pornind de-acum spre bătrânețe, a început să zărească în față rodul fatal al oricărei vieți – moartea. Simte cu groază cum îi slăbesc trupul și forța; povestește el însuși cum se privește în oglindă: brațele i s-au slăbănogit, părul i-a încărunțit, dinții au început să-i cadă.

Împreună cu trupul care-i îmbătrânește, a început și neliniștea sufletului său. Trup și suflet au fost pentru Tolstoi, întotdeauna, un întreg inseparabil. Incoerentă, dureroasă, fără noimă i se înfățișează acum viața. „Toate faptele noastre, toate grijile noastre intelectuale, artele noastre și științele mi s-au înfățișat într-o lumină cu desăvârșire nouă. Am văzut că toate acestea erau jocuri de sibiriți, fără noimă. Am început să mă dezgust de mine însumi și să ghicesc adevărul.“

Nu mai are puterea să înăbușe întunecatele glasuri care-i sfâșie măruntaiele; vrea să nege totul, să fugă. „Sunt un umil parazit, un vierme nemernic care roade copacul. O singură izbăvire există: să le părăsesc pe toate – familie, avuție, slavă – și să trăiesc de-acum liber cu neprihănitele porunci ale lui Hristos.“

De atunci, s-au tot înmulțit paradoxurile din viața lui; acum idealul său și singura sa datorie erau sărăcia, izolarea, absoluta libertate. Și totuși, din neputință, din lașitate, trăiește o viață cu desăvârșire opusă: în bogățiile casei patriarhale, într-o familie numeroasă și dușmănoasă care-l supraveghează și-l înrobește; iar din Rusia și de la marginile lumii vin, ca într-un pelerinaj, admiratorii săi.

Se ura acum, se disprețuia pe sine însuși, pentru că unele învăța și altele trăia. Se căznește să găsească o împăcare; a găsit-o, dar era lașă, prea confortabilă, și el știa asta: și-a abandonat avuția, dar a lăsat-o familiei; purta o bluză simplă, țărănească și muncea desculț pe ogoare, dar se întorcea seara la conacul său, iar admiratorii, orânduși în curte, stăteau ca la paradă. Nu consuma carne, dar servitorii lui îmbrăcați în frac îi serveau mâncăruri alese, gătite după cele mai delicate și mai diverse rețete cu legume.

Astfel se chinuia Tolstoi să împace vrerea lui Dumnezeu cu vrerea soției lui, contesa Sofia Andreevna; însă adânc înlăuntrul lui simțea lașitatea și imoralitatea: „Confortul – spunea el – unei familii onorabile și bine aranjate, care cheltuie pentru traiul ei bun cât ar putea să hrănească sute de oameni flămânzi din preajma ei, este mai imoral chiar și decât cele mai respingătoare orgii“.

Disprețuiește, urăște – pentru că mult a iubit și iubește – arta; se întoarce la oamenii simpli – mujicii, săracii și analfabeții, călugării – și din gura lor naivă așteaptă răspunsul la neliniștea dinăuntrul lui. Îl găsește: să ne întoarcem în urmă la primele comunități pure de creștini. Viața trebuie să fie simplă. Drumul idealului este dificil și trebuie să luptăm neîncetat, cu răbdare, să suferim. Ceea ce ne împiedică să ajungem la ideal – avuție, biserică, stat, războaie – trebuie să ocolim, să negăm, dar nu cu violență, ci cu o neclintită rezistență pasivă. Să nu te împotrivești cu violență răului – iată învățătura morală esențială a lui Tolstoi.

În zadar îi scria Turgheniev de pe patul de moarte: „O, prietene, întoarce-te la literatură. Oare darul acesta nu ne vine din același dumnezeiesc izvor? Ah, cât aș fi de fericit dacă aș afla că te-ai supus rugăminții mele! O, prietene al meu, o, mare scriitor al pământului rusesc, ascultă de rugămintea mea!“

Tolstoi însă nu ascultă; neliniștea lui morală crește mereu; oamenii care vin să i se închine îl consideră un sfânt, dar el strigă: „Am mâncat truda țăranilor, m-am arătat neomenos cu mujicii, am furat, am spus minciuni, am preacurvit, am omorât, nu există crimă pe care să n-o fi făcut“.

Nu se mai stăpânește; într-o noapte, pe 28 octombrie în anul 1910, ia hotărârea; pleacă din casa lui. Dar era foarte târziu: avea 82 de ani, nu putea să reziste ostenețelor unei asemenea fugi pe timp de iarnă; în mica stație din Astapovo cade bolnav – și pe 7 noiembrie se stinge „conștiința vie a Rusiei“.

Așa a murit cel mai mare scriitor, „elefantul pământului rusesc“. N-a putut să ajungă la cea mai înaltă armonie; s-a luptat până-n ultima clipă să biruie în el ceva întunecat și neîmplănit. Dorea cu înfocare să iubească și să se jertfească pentru oameni, și totuși toată viața lui a fost egoist, mândru, fără prieteni, singur-singurel. Dorea cu înfocare să găsească o credință, să se întărească, să învingă frica de moarte; dar niciodată n-a reușit să afle credința, care schimbă viața și transfigurează faptele și gândurile noastre într-o simplitate absolută. „Sunt o pasăre – spune el însuși – care a căzut din cuibul ei, zace pe spate și strigă în iarba înaltă.“

Alături de gigantica, epica figură a lui Tolstoi se înalță masca tragică a lui Dostoievski. Amândoi au căutat, dincolo de cele văzute, să-l găsească și să-l exprime pe Dumnezeu, dar pe căi complet diferite.

Tolstoi era un aristocrat bogat, sănătos tun, înrădăcinat în câmpia rusească precum un stejar; Dostoievski era un mic-burghez, toată viața a

suferit de sărăcie, a răbdad de foame, a fost bolnav, sistemul său nervos era rănit de orice adiere a sufletului, proletar nevropat al metropolei.

Ochiul lui Tolstoi vedea lumea exterioară cu o uimitoare limpezime, se bucura de trup cu o uimitoare dragoste și precizie; Dostoievski ura trupul, îi părea un obstacol întunecat, satanic, și intra dintr-o săritură în străfundurile omului.

La Tolstoi domina, suverană, rațiunea cumpătată; era realist, știa ce voia, se străduia să impună o arhitectonică austeră și în opera lui de artă, și în metoda lui de căutare a moralei, și în viața lui; viața, pentru Tolstoi, era o problemă pe care se străduia s-o dezlege cu rațiunea. La Dostoievski sunt suverane inima întunecată, tulburarea mistică, haosul. Este un vizionar mistic, operele lui sunt neorânduite, inegale, viața lui, cea interioară și cea exterioară, plină de străfulgerări și de întuneric. Pentru Dostoievski, viața și sufletul omului sunt o enigmă înfricoșătoare, întunecată, plină de mister, pe care rațiunea nu poate niciodată s-o dezlege; numai inima poate s-o simtă, iubind.

Pentru Tolstoi, suferința este drumul care ne călăuzește spre izbăvire, pentru Dostoievski, suferința și viața, suferința și dragostea sunt una, suferința este în același timp și izbăvirea.

Lupta interioară dramatică a moralistului cu artistul Tolstoi, în care atât de mult și-a sfâșiat ultimii ani din viață, nu există la Dostoievski; acesta nu a simțit nici o opoziție între misiunea lui artistică și cea morală; pentru el creația poetică, adică strădania de a se afunda în sufletul omenesc și de a-l exprima în opere de artă, a fost cea mai înaltă datorie.

Eroii lui Dostoievski nu se află în luptă cu regimurile din jurul lor, nu neagă statul, Biserica, patria; dimpotrivă, recunosc toate aceste puteri despotice și se străduiesc să găsească înțelesul lor mistic. Eroii lui Dostoievski nu se liniștesc când vin în contact cu pământul, cu mujicul, cu natura; singura atmosferă în care pot să se miște și să respire – atmosferă murdară, învolburată, plină de strigăte – este această întinsă, diabolică inovație, marele oraș, unde sufletele oamenilor sunt ispitite. Eroii lui Dostoievski nu sunt, ca ai lui Tolstoi, mari proprietari de pământ, sau prinți și prințese, sau mujici, ci proletari intelectuali, care umblă încolo și-ncoace pe trotuarele marelui oraș și se clatină până la limitele crimei, ale nebuniei și ale foamei. Haosul sufletului, iată atelierul spiritual în care Dostoievski se cufundă și lucrează.

Rar vorbește despre natură; totuși, din puținele descrieri ale naturii, răzbate un sentiment adânc, dragoste discretă și mistică pentru pământ, pentru vânt, pentru copac. Nu descrie, ca Tolstoi, „trupul de carne“ al Rusiei, cel plin de sânge, noroi și miasme; ci trupul mistic, pe care-l străbate, ca o flacără, din tălpi până-n creștet, sufletul.

Eroul central al întregii opere a lui Dostoievski este cel umil, cel disprețuit, cel aproape ieșit din minți, care-și trăiește suferința nu numai cu eroism, ci și cu entuziasm și recunoștință. Este o datorie a omului și în același

timp marea lui fericire: să-i iubească pe toți oamenii, să simtă suferința lor și să se jertfească. Dragostea aceasta îi dă eroului lui Dostoievski un al șaselea simț – să înțeleagă suferința celuilalt, s-o împartă cu el și astfel să-l aline; dorește cu ardoare, ca și Hristos, să fie răstignit, ca să ia asupra sa toate păcatele pământului și să-i mântuiască pe oameni.

Eroii lui Dostoievski sunt stăpâniți de un demon, de puteri întunecate, și toată viața luptă cu demonul lor. Atei, nihiliști, satiri, criminali, toți se cufundă în iadul lor cu plăcere, cu patos, cu o măreție luciferică. Simți că însuși sufletul lui Dostoievski luptă în eroii lui și este ispitit; însuși sufletul omului și al întregului Univers. Există rai, dar ca să ajungi la el trebuie să treci prin iad.

Pe cine mântuiește Dumnezeu? Numai pe cel care simte înlăuntrul său smerenie și dragoste; aceste două flăcări se pot aprinde chiar și în sufletul unui ateu sau al unui criminal. Să fii un suflet cald, un trup cald, iată de ce ai nevoie ca să fii mântuit. Cei reci, cei raționali, cei fericiți, câți au dezlegat problema și nu mai simt înlăuntrul lor tulburare, acestora le e cu neputință să se mântuiască.

Nimic nu disprețuiește Dostoievski mai mult decât pe sociologi, care, pe baza logicii, le promit oamenilor dreptate și fericire. Îi urăște pe socialiști și pe liberali, care caută să aducă egalitatea și amestecă poporul în politică. Apără Biserica, pentru că dă chip întunecatei presimțiri a lui Dumnezeu, este admirator al monarhiei, desigur – nu al lui Nicolae, ci al monarhiei vechi rusești, al celei dinainte de tătari, când monarhul era părinte al poporului.

Este un panslavist fanatic; vrea să rămână rus, adică, așa cum spune el, om. Rusul trăiește cu toate lucrurile și în toate. Este una cu tot ceea ce este omenesc, fără deosebire de rasă, naționalitate, țară. Rusul are sentimentul „omului de pretutindeni“.

Dostoievski crede neclintit că Rusia este predestinată „de sus“ să mântuiască lumea. Consideră Europa „un cimitir“, toate marile suflete au murit, și numai cei fără suflet, cei pragmatici, „băcanii“ interesați trăiesc. Din Rusia va țâșni primul strigăt al învierii. Dostoievski aseamănă uneori Rusia cu femeia din Apocalipsă, asupra căreia cade soarele, fecundând-o, și care naște un fiu; fiul pe care-l va naște Rusia este Logosul care va mântui lumea.

Păcatul, senzualitatea, patosul, „demonul“ este, în opera lui Tolstoi, ingenuu, trupesc și în fond neprimejdios; omul puternic poate să lupte cu el și să-l învingă. La Dostoievski însă, demonul acesta este o forță de neînvins, întunecată, plină de mister, confundându-se nu numai cu trupul nostru, ci și cu sufletul nostru – poate și cu Dumnezeu. Armonia este o necesitate a rațiunii omenesti, dar Dumnezeu este mai înalt decât rațiunea, mai înalt decât armonia. Poate că cea mai adâncă deosebire care se poate vădi între Tolstoi și Dostoievski este aceasta: Tolstoi a fost profetul unei asemenea armonii, Dostoievski – profetul unui asemenea Dumnezeu.

Notă

44. Afanasi Afanasievici Fet (mai târziu și-a schimbat numele în Șenșin; 1820–1892) – poet rus, de inspirație romantică.

Literatura roșie

În toată călătoria mea am avut în minte această dâră roșie pe care au încrustat-o în pământul rusesc eroii martiri ai Cuvântului. Și eram nerăbdător uneori să ajung și să fac cunoștință cu tinerii scriitori, fericiți și liberi de-acum, pe care i-a născut Revoluția. Cum văd ei acum lumea rusească, cum seceră bogatele roade hrănite cu sânge pe care le-au semănat înaintașii lor?

Când însă am călcat pe pământul sovietic și am trăit de aproape activitățile practice ostentive care-i farmecă acum pe niște tineri de un alt tip, n-am mai avut nici o poftă să fac cunoștință cu intelectualii.

Când vezi de-aproape tipul de rus contemporan – fie muncitor, fie învățător, fie om de știință, fie funcționar –, fără să vrei eviți să mai cunoști și oameni care luptă prin cuvinte.

Cu ceva vreme-n urmă, înainte de-a izbucni furtuna aceasta de energie, poezii și scriitorii care se străduiau să exprime în cuvinte dorința arzătoare de libertate a omului erau singurii conducători spirituali ce puteau exista. Pe-atunci cuvintele erau pline de înțeles și de faptă și izbucneau fără zgomot, încet, cu vremea, în inimile Rusiei înrobite. Cuvintele acestea erau singurele obuze pe care regimul țarist putea din când în când să le îngăduie, pentru că nu știa că erau obuze.

Dar când cuvintele au prins trup, s-au făcut revoluție, război, măcel, foame, libertate și realitate zilnică truditoare, misiunea oamenilor care scriau romane și poeme a luat sfârșit – și intelectualii au încetat, silit, să mai fie predecesori. S-au dat la o parte ca să treacă cuvintele pe care ei înșiși le semănaseră în pământul rusesc – soldații roșii, muncitorii fanatizați, mujicii treziți...

Mulți intelectuali s-au îngrozit și au fugit. Au tăgăduit, au anatemitizat recolta seminței lor. Își închipuiau, în sufletul lor bine intenționat, că eliberarea pe care o doreau cu ardoare avea să vină fără sânge, crime și violență. Își închipuiau Ideea ca pe „Preafrumoasa Doamnă” pe care a cântat-o Aleksandr Blok⁴⁵, în 1905, în *Versuri despre Preafrumoasa Doamnă*. Înainte de-a veni doamna aceasta, îndrăgostitul este copleșit de așteptarea ei; prin chichiura dimineții îi aude glasul, trage cu urechea la pasul ei „numai mister de

fecioară“, de „regină a neprihănirii“, de Preafrumoasă Doamnă care tot mereu devine mai palpabilă, iar astfel „fatalul ei sfârșit se apropie“. Și, pe neașteptate, iat-o, „a coborât pe pământ“. Preafrumoasa Doamnă ia chipul unei pământence, își schimbă fața, veșmântul, vorbește, se plimbă pe străzile marelui oraș, se dă, nerușinată, bărbaților...

Asemenea și Revoluția; iar poetul, naivul îndrăgostit, începe acum satira. În noul său cântec, „Neașteptata bucurie“, Blok se ironizează și se umilește pe el însuși, care a fost atât de candid, neprihănit și ridicol. Sângele său, pe care a voit să-l verse pentru Preafrumoasa Doamnă, nu era decât „limonadă“; coiful său – de carton, sabia sa – de lemn. Poetul umilește ceea ce altădată adorase, peisajele ideale devin acum niște străzi noroioase ale orașului, încăperi urât mirositoare, restaurante pline de oameni beți și de târfe. Preafrumoasa Doamnă nu era cereasca Dulcineea pe care o plăsmuise îndrăgostitul cu imaginația sa; era o femeiușcă negricioasă, cu mirosuri grele, vulgară și desfrânată. Glasul ei este răgușit, râde necuviincios, îl părăsește pe poetul care o iubise atât de mult și-l urmează pe unul „cu pălărie de antilopă pe cap“.

Obosit, dezgustat, poetul își acceptă de-acum soarta, lipsit de speranțe, nepăsător; tonul său devine tot mai uscat și mai cinic: „Noapte. Stradă. Felinar. Farmacie. / Lume neghioabă și decolorată. / Și-un sfert de veac să trăim încă, / nimic n-o să se schimbe. Mântuire nu-i; / iar dacă mori, toate o să-nceapă iar / și-or fi din nou ca și-nainte; / noaptea, fiorul rece al canalului, / farmacia, strada, felinarul“.

Asemenea lui Blok, mulți alți intelectuali ruși au văzut cum se întrupează Preafrumoasa Doamnă, Ideea lor, și s-au îngrozit; într-un fel o aveau în minte, și altfel a coborât ea pe pământ – ca Revoluție, numai sânge și noroi. Așadar, delicații ei îndrăgostiți s-au îngrozit și au fugit ori s-au veștejit de suferința lor și au murit.

Alții însă, mai tari, mai realiști, au putut să îndure; să dea la o parte amănuntele cele mai teribile – așa sunt toate amănuntele – și să vadă întregul ciclu. Au salutat cu strigăte voioase Ideea lor întrupată și scriu ditirambi pentru Revoluție și pentru Lenin, iar alții istorisesc cu cruzime, fără nici o dezamăgire romantică, martiriile sau eroismul din primii ani mocirloși și însângerați ai Revoluției.

Dar bucuria nu poate să fie, nici chiar această durere, izvor nesecat în artă, iar istorisirea anilor trecuți obosește; pare inutilă și încetează repede să-i mai intereseze pe oameni, care, cu nerăbdare și cu neliniște, privesc înaintea lor și se străduiesc să găsească o ieșire pentru acum și pentru mai târziu. Într-adevăr, în Rusia simți că tot Spiritul s-a retras din cuvinte și s-a concentrat în faptă.

Intelectualii sunt mobilizați de-acum și ei în marea cazarmă. Primesc de la oamenii de acțiune îndrumări sau ordine, ce să scrie, cum să scrie, le este încredințat, ca și batalioanelor de asalt, un obiectiv, și pe acesta au datoria să-l

atingă, cu prețul vieții lor și, ceea ce este mai rău, cu prețul artei lor. Sunt anii de tranziție, primejdioși ai dictaturii proletariatului, și libertatea Cuvântului trebuie să se supună Necesițății.

Astfel, datat altor griji mai actuale și mai presante, evitam să fac tovărășie cu intelectualii; într-o zi însă am primit o invitație și nu mai puteam să scap: soția lui Lunacearski⁴⁶ mă aștepta împreună cu mulți scriitori acasă la ea, în Kremlin.

Înaintează spre gardianul cel înalt, cu maxilare ca de tătar și-i explic că mă așteaptă Lunacearskaia; gardianul telefonează, primesc permisiunea, poarta cea grea, de fortăreață, a Kremlinului se deschide și intru în teribila fortăreață ninsă.

În curtea centrală gardienii stau neclintii, înfășurați în mantalele lor foarte lungi, ca niște statui grele făcute din zăpadă. În jur, vestitele biserici cu turlile lor în întregime de aur, la marginea curții – uriașul clopot, cel mai mare din lume, cu o înălțime de opt metri și o greutate de 200 de tone; a fost doborât și are o latură afundată în pământ. Prin ambrazuri privesc orașul sfânt cum se întinde acoperit în zăpezi; deasupra lui soarele atârna roșu ca jarul, fără raze, ca un glob de foc.

Intru în nemărginitul palat al țarului, în care astăzi sunt locuințele comisarilor poporului. O bătrână îmi iese-n cale de pe-un coridor și mă conduce. Străbatem încăperi mari, pustii, înghețate, iar dintr-odată se deschide o ușă mică și o femeie blondă, vioaie, cu părul tuns scurt, mă privește veselă și întreabă:

— Sunteți grecul?

— Da.

— Eu, soția lui Lunacearski. Anna Alexandrovna. Pofțiți.

O cameră caldă, mică, divanuri mari, un birou încărcat de cărți și hârtii, pe perete, deasupra, faimoasa pictură *Mama* a lui Whistler, iar în fața ei, *Gioconda*.

Cinci-șase intelectuali cu bluze muncitorești, cu încălțăminte înaltă, ca niște căpitani, cu părul tuns aproape chilug. Discuția s-a aprins. Deseori aici, după câteva clipe, te simți deja cu rușii în largul tău, într-o atmosferă caldă, cordială; rușii trăiesc adânc unitatea omenească de pretutindeni și pot, mult mai repede decât celelalte rase, să-și recunoască frații.

Eu, nesățios, întrebam, iar ei, cu răspunsul gata pregătit, fără artă, dar sigur, răspundeau.

Un poet tânăr, scund, grăsun, cu obrajii încă acoperiți de puf, vorbea mai tare decât toți:

— Karl Marx, striga el, Karl Marx este conducător și-n domeniul nostru literar! Vechile idealuri au decăzut. Pușkin, Tolstoi, Dostoievski nu mai puteau răspunde marilor noastre griji contemporane. Nu mai credea nimeni că prin

eliberarea iobagilor putea fi rezolvată problema rusească și nici că prin reînsuflețirea lui *mir*⁴⁷ și a lui *artel*⁴⁸ va fi izbăvită Rusia. Nici panslavismul, nici luminarea din Occident, nimic, toate idealurile au suferit un eșec.

Exista numai o speranță: să fie răsturnat regimul prin violență. Iar răsturnarea asta nu se putea face prin țărani. Ei sunt mereu conservatori, lipsiți de pământ. Numai muncitorii pot începe o revoluție. Și unul este profetul care vestește acest singur drum al eliberării: Karl Marx.

Karl Marx ne-a eliberat de bocetul zadarnic și de luptele utopice ale generației anterioare. Ne-a dat nu numai speranța, ci și științifică dovadă că lupta noastră, conform legilor istorice nescrise, va sfârși în victorie.

Suflarea asta optimistă care se avânta să zdrobească vechile forme – economice, sociale, politice – s-a abătut și peste literatura noastră. Scriitorii noștri au primit un suflu nou și au început să doboare și ei, în domeniul lor, vechile forme artistice, să înnouiască arta versului, să strivească academismul. Nu au reușit totuși să înțeleagă profund materialismul științific și să supună gândirea lor anumitor calapoade. Au vrut să-și păstreze întreagă libertatea de creație – și au suferit de pe urma ei.

Deviind de la drumul lui Marx, au ajuns la concluzii stranii: realitatea văzută, spuneau ei, este o închisoare; nu numai cea rusească, cum credea generația anterioară, ci și oricare altă realitate. Totuși putem să sfărâmăm porțile și să ne eliberăm: realitatea văzută, credeau ei, este o simplă reprezentare simbolică a unei realități mai înalte, nevăzute, și pe aceasta are scriitorul misiunea să le-o dezvăluie oamenilor. Și așa s-a născut și la noi, cu câțiva ani înainte de Revoluție, fructul acesta acru, fără sevă, fără sămânță: simbolismul.

Lumea asta, șuşoteau toți, este o pădure de simboluri, iar noi ne plimbăm prin ea și cântăm. Suntem liberi, nu depindem decât de „Veşnicie“. Dar ce este această faimoasă Veşnicie? Fiecare o găsea înăuntrul său, și astfel fiecare își venera eul, ca izvor și centru al Universului. „Sunt singur – strigă unul din ei, bolnav –, sunt singur în tăcerea nopții!“ Să-l lăsăm aşadar singur să strige în tăcerea nopții!

Tânărul a izbucnit în râs, și-a umplut cana cu ceai și a început să soarbă tare, ca un animal viguros, însetat.

— Ești nedrept, ești nedrept, Ivan Dimitrievici! a zis Lunacearskaia, râzând și ea. Uiți că marii noștri simboलिști și-au făcut și ei celebra datorie și au deschis mari porți spirituale în Rusia. Uiți de tandrul nostru poet Annenski⁴⁹, care a lucrat cât nimeni altcineva limba noastră și a îmbogățit fiecare corp material pe care l-a atins c-un veșmânt vaporos, plin de prezențe nevăzute. Ești nedrept cu Palmov⁵⁰, care a venerat, cât nimeni altcineva, frumusețea fiecărei clipe pe care o străbătea, stăpânit de un avânt dionisiac înflăcărat de a se uni cu stihiiile veșnice – marea, pământul, vântul. Ce magică era arta versului său, ce rime interioare, jocuri de sunete, ritm divin, culori! El

e cel care atât de cald cântă ceea ce iubim noi toți astăzi, iar tu cel dintâi, Ivan Dimitrievici: realitatea puternică, bogată, în care binele și răul lucrează cu forță egală, pentru că, dacă unul din cele două izvoare ale forței seacă – fie binele, fie răul –, sufletul sărăcește. Palmov divinizează fiecare clipă a vieții, îi dă întinderea veșniciei, o consideră unică și de neînlocuit și drept misiune a artei o stabilește pe aceasta: să mântuiască vremurile de-acum dându-le un chip desăvârșit. Uiți și de dificilul, adâncul, ermeticul Ivanov⁵¹, care vestește că Vechiul Testament al nostru nu este cel ebraic, ci religia dionisiacă a vechilor greci. Uiți de Briusov⁵², cel plin de voință și de disciplină, care consideră poezia nu inspirație, nu dar divin, ci muncă neîntreruptă și victorie omenească. „Înainte, vis, boul meu credincios!“ Poetul, propovăduiește acest mare înaintaș al nostru, trebuie să jertfească totul artei, să fie o ardere de tot a înaltei sale lucrări, să urce „numai sânge, în numele lirei și al versului“ – și astfel să poată să creeze „șapte sau opt rânduri“ și să se mântuiască. Briusov, nu uita asta, Ivan Dimitrievici, i-a chemat cu o forță profetică pe „hunii ce vor veni“, care-și vor înfige corturile pe ruinele civilizației noastre industriale de astăzi. Toți acești simboलिști, pe care-i disprețuiești, și-au împlinit eroic datoria, au sfărâmat porțile și ne-au ajutat pe noi, copiii și nepoții lor, să intrăm. Nu fi nedrept și nu-ți bate joc!

— Sunt nedrept, a răspuns liniștit Ivan Dimitrievici, pentru că sunt tânăr și nu am timp să cern și să migălesc. Mă grăbesc.

Lunacearskaia s-a întors și m-a privit zâmbind:

— Nu-i ascultați pe tineri, a spus ea. Sunt duri. Se grăbesc, privesc înainte, au dreptate. Dar simbolismul a fost binefăcător și în Rusia: a lărgit strâmtele granițe ale realismului, l-a silit pe poet să se-afunde în propriul suflet și să nu se mulțumească să copieze servil lumea din afară. A făcut vizibilă armonia interioară a lumii, găsind metafore și asemănări care până atunci rămăseseră ascunse. În același timp, a dat o admirabilă mlădiere limbii și o negrăită muzicalitate versului.

— Și literatura sovietică? am întrebat eu nerăbdător.

Lunacearskaia a râs, zicând.

— Vă grăbiți și dumneavoastră! De-acum deja literatură sovietică? Dar arta cere distanță temporală și sufletească, să se limpezească patimile, să se îndepărteze puțin evenimentele, să scăpăm de vârtej. Nu uitați că cei mai mulți dintre tinerii care scriu astăzi, înainte de a lua condeiul în mână, au ținut ani de zile în mâinile lor pușca, au suferit mult de foame și de frig, au văzut și au învățat, în trei-patru ani, cât n-ar fi putut învăța în toată viața lor în alte epoci. Orice tânăr care scrie astăzi în Rusia are o atât de bogată și de dureroasă experiență, încât sufletul său și producția lui creatoare nu pot avea nici o legătură cu ale celor de vârsta lui din restul lumii. Revoluția rusă și victoria proletariatului i-au silit pe poeți și pe prozatori să coboare din „turnul lor de fildeş“ și să se amestece cu poporul. Să nu mai exprime peripeții erotice

bogate, individuale, mizere sau monologuri nesfârșite, neclare, ci marile elanuri și nevoi ale maselor, lupta pentru o nouă orânduire socială, mai cinstită și mai dreaptă.

Trebuia să fi trăit aici la Revoluție, să vedeți și să suferiți câte am văzut și am suferit noi, ca să înțelegeți. În primii ani ai Revoluției nu aveau timp și nici hârtie și cerneală să scrie, nici tipografiile să tipărească. De aceea își recitau poemele în cazărmi, în tabere militare, în cluburi muncitorești, la mitinguri. Poemele astea, firește, aveau exclusiv conținut revoluționar: ură împotriva capitalismului mondial și a reacționarilor ruși, bucurie că a fost eliberată Rusia, credință că va fi eliberată întreaga lume. Mijloacele lor expresive erau simple și ascuțite, să le poată simți mulțimea. În săli înghețate, în piețe ninse și afară, în taberele militare, mii de oameni înfometati și zdrențuiți au ascultat cu entuziasm, cu ochi aprinși, versuri.

La Moscova domină futuriștii, care au ambiția să dărâme cele trecute și să creeze din temelii o lume nouă. Marele nostru poet Maiakovski⁵³ îi strigă Gărzii Roșii: „Pironiți-i pe albi de ziduri și omorâți-i, / dar de ce uitați de Rafael? Foc, foc în muzee! De ce nu vă aruncați asupra lui Pușkin?“

La Petrograd însă simțeau încă valoarea tradiției și a formei și iubeau echilibrul și măsura. Percepția aceasta a dominat îndată ce a scăzut febra revoluționară. Viață nouă: hârtie din belșug, organizare editorială nemaivăzută, mii de cărți în milioane de exemplare, ziare, reviste, arta, care fusese mobilizată să servească Revoluția, se retrage, își revin din năuceală toți scriitorii vechi care își pierduseră firea, începe să gângurească nou-născuta literatură postrevoluționară.

Scriitorii noștri se împart în trei categorii:

a) Tovarășii de drum ai dreptei. Aceștia nu sunt revoluționari. Sufletul lor a rămas în afara noii cosmogonii. Recunosc doar marea renaștere sufletească a Rusiei și călătoresc și ei împreună cu revoluționarii, la dreapta lor, pe margine. Iată cum își exprimă crezul unul dintre aceștia, Savinkov: „Nu sunt comunist, nu sunt socialist, nu sunt monarhist, sunt rus. Nu am program politic. Mulți m-au condamnat pentru asta. Ce inocență, spun ei, a avut omul acesta, după trei revoluții! Dar așa sunt eu, naiv, și asta îmi aduce bucurie. Nu urăsc pe nimeni; asta-i ideologia mea“.

La fel, tovarăș de drum al dreptei este marele poet Nikolai Alekseevici Kliuev⁵⁴. Aparține nu rușilor care fac săbii și tunuri, ci vânei subpământene de aur care face icoane și cântece sfinte. Kliuev iubește și cântă Sfânta Rusie cu o dragoste mistică, slăvește pe Dumnezeu și taina lumii și pământul rusesc, disprețuind marea cetate, „fiica pietrei și a fierului“. S-a bucurat la început cu entuziasm de Revoluție, pentru că aștepta de la ea eliberarea mujicului. Aspiră la „un ocean de spice“ de la lacul Baikal până la marea caldă a Crimeii și îl salută pe „țarul grâului“ cu stema făcută din spice. Îl aseamănă pe Lenin cu „renul cel roșu din povestea de nuntă“, c-un „paradis de cedri pe munte, unde

soarele-i tare ca un luptător“. Să se întindă, strigă, numele acesta însângerat, Lenin, pe tot pământul, precum coada de păun! Dar Kliuev nu rezistă noilor forme dure ale Revoluției, este dezamăgit repede și se adâncește din nou în viziunile lui mistice.

b) Tovarășii de drum ai stângii. Aceștia acceptă cu tot sufletul lor Revoluția, însă păstrează o oarecare independență, dau mare importanță formei, arta lor nu este supusă în întregime ideologiei proletare.

Stângiștii aceștia tovarăși de drum au luat foarte activ parte la război și la Revoluție, ca ostași, ofițeri, propagandiști, își primejduiau în fiecare zi viața, creau istorie. Babel⁵⁵ s-a războit în sud, pe frontul românesc, iar în nord, cu răzvrătitul Iudenici⁵⁶; a lucrat în CEKA⁵⁷ și în sovietul Odesei, a fost reporter la Petrograd și la Tbilisi. Un altul, Vsevolod Ivanov⁵⁸, pornind de la meseria de muncitor tipograf, a fost apoi fachir, saltimbanc, actor, a luptat cu vitejie ca ostaș în Siberia și a fost de două ori în primejdie să fie împușcat.

O mulțime de tineri care nu-și închipuiau că vor deveni scriitorii Rusiei noi au trăit ani de zile în război, în foame și în primejdie. Nu aveau timp – nici hârtie și cerneală – să scrie. Au făcut numai cântece revoluționare și le recitau oștirii. Primul, Pilniak, în proză, a avut curajul să arate Revoluția cum a fost în realitate, fără ideologii și romantisme. Descrie groaza anarhiei, întunecatele instincte care se trezesc – foamea, dragostea, nevoia de a trăi omorând. Tragice, cutremurătoare amănunte: într-un sat nu mai există alimente, nici haine, numai sicrie, și oamenii înoată prin noroi întrecându-se care să cumpere primul, pentru că și acestea vor dispărea repede.

În toate operele sale, Pilniak se străduiește, dincolo de chipurile rusești efemere – al mujicului, al bolșevicului, al țaristului, al intelectualului –, să descopere și să fixeze chipul etern al Rusiei.

Mai înalt, mai bogat decât Pilniak este Vsevolod Ivanov. A văzut și el, în Siberia și în Răsăritul cel mai îndepărtat, toate priveliștile îngrozitoare ale Revoluției: pe nesfârșitele drumuri, mii de trupuri înghețate, în sate – scene de groază și spaimă, și se căznește să le fixeze descriindu-le. Greu își stăpânește lirismul; stepa este „un animal albastru și trandafiri“, mujicii – „greoi, îmbibați de sudoare, și strălucesc în cămășile lor noi de duminică“. Descrie, cu forță, omul cu toate instinctele lui, cu pântecul lui, cu pasiunile lui vulgare, cu animalicul instinct de reproducere.

Lidia Seifulina ne vine din Siberia. Ea descrie Revoluția spasmodic, cu neacoperită cruzime, dintr-o bucată. Operele ei sunt pline de ocări obscene, de violuri cu amănunte respingătoare și grosolăunii naturaliste.

Babel, mai artist, a lăsat să se limpezească în el toate amintirile crude și a început târziu să scrie, sobru, impasibil și cu forță concentrată. Își alege cu atenție cuvintele, își simplifică bogăția, a aflat în război cât de simplă este viața, cât de simplă este moartea, și se străduiește să atingă și-n artă această foarte importantă caracteristică a realității.

Dar toate operele acestea sunt grăbite, îmbucătățite, fragmente, ai crede, dintr-o epopee nescrisă. „Viața este mare – scrie Seifulina. E nevoie de multe volume ca să fie descrisă. Toate se învârt în jurul nostru. Nu avem timp să scriem. Mai bine să dăm fragmente.“

Însă unii încep deja să întreprindă opere sintetice. Konstantin Fedin⁵⁹ se străduiește, în opera sa *Orașe și ani*, să descrie perioada critică a Rusiei și Germaniei revoluționare și postrevoluționare. Creează tipuri vii cu o imparțialitate unică în rândul tinerilor noștri scriitori ruși: muncitori, mușici, comuniști, reacționari, nobili germani... La fel, Leonid Leonov⁶⁰ încearcă să înfățișeze, sintetic, în romanele lui noua viață a Rusiei. Acesta urmează mai fidel tradiția rusă și descrie eroii cu o fină analiză psihologică. Personaje foarte numeroase, dezordine, neclaritate. Și totuși, deseori forța scriitorului se vădește mare.

c) Proletari. Aceștia au supus complet arta lor Ideii proletare. Nu le pasă de frumusețe și de formă, îi interesează numai conținutul. Arta lor stabilește un scop și numai unul: să răspândească ideologia proletariatului. Cei mai mulți scriitori de acest fel se întorseseră și ei de pe diverse fronturi de luptă și ochii le fuseseră inundați de sângeroase și întunecate tablouri. Amintirile lor dau pe dinafară, se grăbesc să se îmbrace în cuvinte, tonul devine, firește, sprinten, cinematografic, năvalnic. Peisajele lor nu au nici o legătură cu întâmplările simbolice și idilice sau cu monotonia vieții. Tinerii aceștia au văzut multe, au omorât, au fost în primejdia de-a fi omorâți, au răbdad de foame, au suferit dureri crunte, au avut parte de bucurii sălbatice, au trăit și au iubit viața. Au simțit că realitatea există, că nu este închipuire și simbol, ci un groaznic adevăr însângerat, și că trebuie să devină mai bună. Viața nu este monotonă și melancolică, precum în anii lui Cehov; este plină de diversitate, febră și înălțare. Neîncetată curgere și faptă. Abia apucă sufletul s-o prindă, că deja s-a și schimbat și merge mai departe. Așadar era firesc ca și tonul literar al acestor tineri să urmeze această neîncetată curgere și diversitate: devine sprinten, nervos, nerăbdător; aleargă în urma vieții gâfâind, s-o ajungă.

Desigur, nu trebuie să așteptăm de-acum capodopere în nou-născuta noastră literatură roșie. V-am spus, nu vă grăbiți, este încă foarte devreme. Își îndeplinește și arta noastră roșie încă stagiul propagandistic: comuniștii sunt înfățișați ca ideologi neprihăniți și ca eroi neînfricați, iar reacționarii – animalici și ticăloși. Printr-o asemenea denaturare a vieții într-o singură direcție, capodopere nu se fac. Dar va veni o zi când va scădea febra, se va limpezi mintea, se va ușura necesitatea, și atunci sufletul rus va crea iarăși mari opere de artă. Cerem numai un răgaz. Nimic altceva.

— Eu sunt de acord cu Troțki! a strigat atunci un tânăr cu fața ciupită de vărsat și a sărit ca ars. Nu trebuie, desigur, să cerem și artă proletară. Dictatura proletariatului este temporară. Cât o să dureze? Câteva decenii, niciodată veacuri. O să avem așadar timp să creăm în intervalul acesta artă proletară?

Măndoiesc. Deceniile acestea ale perioadei de tranziție de la dominația capitalismului la comunism sunt hotărâtoare, vor fi pline de lupte fatale, sălbatice, cea mai importantă preocupare a noastră va fi războiul. Cele mai bune forțe ale noastre vor fi duse în apărare și mai târziu în atac, până vom învinge definitiv, iar dictatura proletariatului îi va ceda complet locul comunismului. Fiindcă ce înseamnă victoria proletariatului? Dispariția dictaturii proletariatului și înlocuirea ei cu comunismul. Și câte opere de artă vor mai fi create după victorie nu vor fi proletare, vor fi comuniste. Asta e părerea mea și să mă iertați, acum nu facem artă, facem propagandă!

Proteste, strigăte. A izbucnit o discuție foarte vehementă. În atmosfera aceasta în care trăiește Lunacearski, Ideea comunistă nu este inflexibilă și dogmatică. Desigur, toți cred, și aici, neclintit ceea ce propovăduiește Marx, dar îi dau cel mai larg înțeles pe care ți l-ai putea imagina, și disputa nu e considerată trădare sau blasfemie.

Totuși, din mulțimea asta de păreri contradictorii, s-au limpezit în mine următoarele concluzii despre literatura rusă contemporană:

1. Noii scriitori ruși n-au ieșit din universități și nici din case mari. Au studiat la cele mai înalte școli ale foamei, primejdiei și revoluției; au trăit cu țărani, ostași și muncitori, nu ca oameni deosebiți, care se apleacă și studiază poporul, ci ca ostași și ei, ca țărani și muncitori, fără să știe că într-o zi aveau să scrie.

2. Realitatea rusă a căpătat un conținut mai adânc, mai bogat, pe care nici vechii realiști nu puteau să și-l imagineze vreodată; viața și moartea, ideea și foamea, visul și cele mai banale griji cotidiene s-au unit strâns, au devenit o realitate unitară și foarte diversă, care depășește în bogăție orice imaginație și simbol.

3. Cum era firesc, s-a schimbat și conținutul literaturii ruse. Vechile teme – măhnire, plânsete, nesfârșite analize psihologice, isterii și delicate senzualisme – au dispărut. Noi teme domină acum – tragice, în mică măsură legate de rațiune și pline de acțiune: război, vânătoare și omoruri, luptă nemiloasă a claselor sociale, strădanii de a exprima prin opere de artă noua viziune comunistă asupra lumii.

4. Și tehnica literară s-a schimbat. O mare influență din cinematograful scenele se succedă repede, spasmodic, textele au multe goluri și subînțelesuri, iar cititorul nu se mai mulțumește să citească și să primească pasiv, ci trebuie să colaboreze cu scriitorul și să-l completeze.

5. Influența literaturii străine este mai mică: a) fiindcă viața contemporană a Rusiei este infinit mai interesantă pentru literatură decât viața din orice alt colț al Europei; b) fiindcă cei mai mulți scriitori ruși noi luptau și nu aveau timp să învețe limbi străine; c) fiindcă se constituise deja o puternică tradiție literară rusească și pe aceasta se pot sprijini de-acum tinerii care scriu; d) fiindcă astăzi nu există nici un curent literar mare care să-i atragă pe

intelectualii ruși; dimpotrivă, orice idee nouă o așteaptă de-acum să izvorască din Rusia renăscută.

6. Literatura nu mai joacă, firește, în Rusia marele rol avangardist pe care-l juca în epoca țaristă. Atunci literatura era singura voce relativ liberă care putea să se ridice și să exprime cele mai înalte dorințe ale Rusiei. Scriitorul era singurul relativ liber – sociolog, om politic, jurnalist, învățător, predicator, îndrumător spiritual din Rusia.

Astăzi realitatea s-a schimbat: în prima, cea mai primejdioasă linie a luptei rusești, luptă astăzi oameni de acțiune: oameni politici, militari, economiști, ingineri, savanți în științe pozitive.

În această foarte aspră, foarte bogată realitate, literatura se luptă să deschidă noi drumuri, să găsească un ton nou, mai aspru, mai bogat, ca să poată să exprime fidel viața contemporană. Se luptă să dea un nou chip frumuseții, diferit, mult mai tragic, mai simplu și mai omenesc.

Noaptea târziu am plecat. În timp ce-și lua rămas-bun de la mine, Lunacearskaia mi-a spus, armonizând toate părerile contrare, cuvintele acestea ale iubitului ei poet Kliuev:

„Să ne unim, frați, la nunta înflăcărată / a inimii poporului și a vântului aspru din Octombrie / și să-l lăsăm pe Turgheniev pe etajeră / să plângă cu lacrimi de hârtie / palatele boierilor“.

Băusem în seara aceea dulcele vin al poeziei, iar când am ajuns acasă l-am deschis pe sălbaticul Maiakovski și am citit cu glas tare cuvintele lui de foc:

„Ascultați, ticăloșilor! / Pironiți de cuvintele acestea ale mele, amuțiți; / ascultați urletele acestea ale lupului, / care nu seamănă cu un cântec. // Loviți-l pe cel mai gras, / pe cel mai chel, / luați-l de guler / și îmbrânciți-l în noroi și în conturi! / «Comitet de ajutoare pentru cei înfometati!» / Uite, privește în urma acestor numere goale: // O rafală de vânt, / puternică și preadulce, / înfășoară în zăpezi / mii, / milioane de acoperișuri. // Și corbii încă îi fac să piară, / pentru că miros, / iată ajunge / dulce și grețos / mirosul fiului, al tatălui, / al mamei, / al fiicei, pe care-i frig. / Al cui este rândul acum? Nici un ajutor! / Pierduți în zăpezi, / da, nici un ajutor! // Nici un ajutor! / Și noroiul drumului încă / îl mâncăm. În zece ținuturi / numărați mormintele, / douăzeci de milioane, / douăzeci, / ați murit! / Și singur-singurel un glas răgușit, / cu blesteme, / cu părul lui nins, / pe care-l smulge vântul, / pământul bocește. // Pâine, / puțină pâine, / și altceva! / Orașul întinde mâna lui de muncitor. / Puțină pâine! Puțină pâine! / Aparatele de radio urlă la toate granițele / și răspund, / mulțimi neghioabe, / ziarele. // Londra; / un prânz oficial, / în prezența regelui și a reginei, / care iau peste picior tot ce nu-i de aur. // Blestemați să fiți! / Să cadă asupra capetelor voastre / din colonii / sălbaticii, / canibalii, / să vă aprindă regatul / focul revoltei, / să vă ardă capitalele, din

temelii! Succesorii moștenitori ai tronului, prințesele, să-și fiarbă mâncarea / în coroane, în loc de oale. // Paris; / se întrunește Parlamentul, / cuvântare despre foame / a lui Fridtjof Nansen⁶¹. // Toți ascultă zâmbind, / ca și când ar asculta o privighetoare, ca și când ar asculta un tenor, / cântecul modei. // Blestemați să fiți! / Să nu auziți / niciodată voi cei de-acum, glasul omului! / Proletariat al Franței, / ehe! / înhață în ștreang / mii de gâtlejuri! // Washington; / moșierii, / după ce s-au îmbuibat cu mâncare, / după ce au băut atâta încât e nevoie / de o macara / să le ridice burțile, / aruncă în mare ceea ce le-a prisosit din făina cea fină / și-n fabricile lor fac focul cu grâu. // Blestemați să fiți! / Străzile voastre să se umple / de sânge, / din America de Nord și de Sud, / să găsească ei ce aveți voi mai scump, / burțile voastre, / și să joace fotbal cu ele! // Berlin; imigranții sunt plini de viață, / bandele de hoți se bucură de ei. / În Berlin / își răsuțește mustața, / se plimbă și e mândru / ostașul rus! // Blestemați să fiți! / Afară, / Afară pe veci, / să vă scuipe lumea, / Iude! / Păduri din Rusia, / adunați-vă, alegeți cei mai înalți copaci ai voștri / să fie spânzurate acolo trupurile imigranților / și să se clatine, / vineții, / veșnic, / pe cer. // Blestemați să fiți! Fiecare îmbucătură pe care o mâncați / să vă ardă pântecele. / Biftetul în sânge / să se prefacă în pumnal, / să vă sfâșie măruntaiele! // Blestemați / în toate veacurile / toți câți și-au îndepărtat gura lor plină / de Volga!“

Note

45. Aleksandr Aleksandrovici Blok (1880–1921) – vestit poet liric rus. Dintre volumele sale de poeme: *Versuri despre Preafrumoasa Doamnă* (1904), *Necunoscuta* (1906), *Masca de zăpadă* (1907) etc.

46. Anatoli Vasilievici Lunacearski (1875–1933) – scriitor și om politic rus, comisar al poporului pentru învățământ între 1917 și 1929, deci și în anul în care Kazantzakis o vizitează pe soția acestuia la Kremlin.

47. „Obște“, cooperativă agricolă (în rusă, în original). Mai înseamnă și lume, pace.

48. Formă a cooperativei socialiste, mai ales în agricultură, bazată pe socializarea principalelor mijloace de producție. (În rusă, în original.)

49. Innokenti Annenski (1855–1909) – poet, critic literar și traducător, reprezentant al primului val de simbolism rus.

50. Victor Palmov (1888–1929) – pictor și artist rus avangardist (futurist și neoprimitivist).

51. Aleksandr Andreevici Ivanov (1806–1858) – pictor rus care a aderat la tradiția neoclasicismului târziu și care, de aceea, nu a fost deloc agreat de contemporanii săi.

52. Valeri Iakovlevici Briusov (1873–1924) – poet, prozator, dramaturg, traducător și critic literar, unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai curentului simbolist în literatura rusă.

53. Vladimir Vladimirovici Maiakovski (1893–1930) – poet rus de mare talent, a aderat înfocat la idealurile Revoluției bolșevice, dar s-a sinucis, dezamăgit de cursul pe care îl luaseră lucrurile în perioada postrevoluționară.

54. Nikolai Alekseevici Kliuev (1884–1937) – poet rus însemnat din generația lui Aleksandr Blok, Esenin și a altor mari scriitori de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul

secolului XX. A primit cu bunăvoință Revoluția și pe Lenin, dar n-a aderat niciodată la bolșevism. S-a izolat și a fost trecut sub tăcere de regimul instaurat de Revoluție. Esenin spune într-o scurtă biografie că l-a legat o mare prietenie de Kliuev. În 1922, la Berlin, tot Esenin mărturisește că a primit o scrisoare de la Kliuev, aflat la Vitegra, unde „trăiește cu pâine amestecată cu pleavă și bea zeamă goală, rugându-se lui Dumnezeu să-i dea o moarte de care să nu-i fie rușine“. A murit în Gulag.

55. Isaac Emmanuilovici Babel (1894–1940) – ziarist și scriitor rus.

56. Nikolai Iudenici (1862–1933) – unul dintre cei mai de succes generali (de infanterie) ai Imperiului Rus în Primul Război Mondial. În timpul Războiului Civil Rus a condus forțele care au luptat împotriva puterii sovietice.

57. CEKA (Comisia extraordinară pe întreaga Rusie pentru combaterea contrarevoluției și a sabotajului) – prima organizație a poliției secrete sovietice, creată, prin decret, de către Lenin pe 20 decembrie 1917.

58. Vsevolod Veaceslavovici Ivanov (1895–1963) – scriitor rus, membru al grupării literare Frăția Serapion.

59. Konstantin Aleksandrovici Fedin (1892–1977) – prozator rus sovietic.

60. Leonid Maximovici Leonov (1899–1994) – important prozator și dramaturg sovietic, numit de unii critici „un Dostoievski al secolului XX“.

61. Fridtjof Nansen (1861–1930) – explorator, om de știință, diplomat și umanitarist norvegian, laureat al Premiului Nobel pentru Pace.

Arta roșie

Ce loc ocupă arta în realitatea sovietică? În zona politică, socială, economică Revoluția a distrus cu înverșunare orice își avea originea în clasa burgheză – s-a purtat deci cu același fanatism nemilos și cu vechile opere de artă?

Și în general: care este percepția sovietică despre artă, care sunt noile orizonturi pe care noua concepție despre lume le deschide frumuseții și cum folosește arta pentru înnobilarea sufletească și educarea estetică a poporului?

În primele luni ale Revoluției arta a fost în primejdie. Nu numai pentru că mujici înfuriați jefuiau casele boierești cu colecțiile lor de artă adesea prețioase, ci și pentru că mulți muncitori fanatizați și inculți propovăduiau că trebuie distrusă vechea artă burgheză, ca să fie loc pentru civilizația proletară. „Mai bine o civilizație săracă a noastră decât una bogată străină.“

Însă guvernul sovietic s-a opus acestui avânt vandalic; a stabilit în programul lui să păstreze toate operele de artă pe care le-a lăsat civilizația burgheză; să adune toate colecțiile particulare și să le strângă în muzee ca să se bucure de ele poporul și în sfârșit să restabilească vechiul stil arhitectonic al mănăstirilor, bisericilor și palatelor boierești.

În același timp și-a asumat să-i ajute pe artiști să găsească și să înfăptuiască noile forme revoluționare ale frumuseții și să pună în contact zilnic nemijlocit arta cu masa poporului.

În asemenea clipe violente, era extrem de greu de aplicat un program atât de cumpătat și complicat. Bani nu existau, personal tehnic competent nu exista, toată grija și toată forța Rusiei noi erau dedicate problemelor de război și celor economice.

Și totuși, lucrarea de protejare a artei a fost admirabilă: în câteva luni au fost înregistrate, au fost adunate și au intrat sub protecția statului toate colecțiile particulare, bisericile, mănăstirile, obiectele de cult care aveau valoare istorică sau artistică, palatele particulare și palatele țarului, cu toate tezaururile lor. Vechile muzee au fost îmbogățite, au fost fondate sute de muzee noi, de la marginile Rusiei vin ca într-un pelerinaj masele populare să vadă și să simtă operele de artă, pe care, până acum, doar foarte puțini privilegiați

puteau să le vadă, bucurându-se de ele.

În același timp Rusia Sovietică se căznește să creeze o nouă artă. Sunt înființate școli de artă cu studenți, muncitori și țărani, unde sunt predate pictura, muzica, arta teatrală.

Bolșevicii urăsc vechea viziune burgheză asupra lumii și se străduiesc să exprime într-o formă nouă emoția lor proletară. Priveliști noi se înalță în mintea lor: scenele Revoluției, anii groaznici de foamete, Armata Roșie descultă, înfometată și învingătoare; apoi cele mai noi căutări îndrăznețe pentru ca epoca noastră, cu ritmul ei sprinten, spasmodic, să-și găsească mijloacele de exprimare.

Vechea și vestita breaslă a kustarilor⁶² prinde viață iar, își înnoiește temele; kustarii, femei și bărbați, lucrează în izbele lor faimoasele opere de artă țărănești ale manufacturii rusești: dantele, broderii, țesături, olărie, statuete, jucării pentru copii, păpuși, picturi, obiecte din lemn încrustat sau pictat. Acum domină noile motive comuniste: Revoluția, muncitorul, Armata Roșie, viața sovietelor, cercetașii, Lenin...

Adesea privesc cu mândrie miniatura făcută de vechiul pictor de icoane Golikov⁶³, pe care am cumpărat-o la un bâlci din Nijni Novgorod: pe o cutiuță mică, unsă cu lac negru, a pictat un muncitor care ară; calul este uriaș, mai presus de fire, roșu ca focul, coama lui este un șirag des de flăcări, capul lui – ca soarele care răsare. În urma lui, țăranul aplecat, roșu ca focul și el, ca și calul, afundă în pământ brăzdarul, cu o reculegere religioasă. Bătrânul pictor de icoane își păstrează încă sufletul mistic, însă dă un nou conținut dorinței lui: pictează, urmând stilul epocii și rasei sale, una din sfintele icoane ale religiei noi, cu trei motive terne: omul, animalul, pământul.

Toți noii meșteri ruși creează în jurul motivelor noi, comuniste; arta, susțin ei, nu trebuie doar să înfrumusețeze, ci și să organizeze viața. Frumusețea contemporană trebuie să exprime fidel viața contemporană, mașina și arta trebuie să se înfrățească. Idealul artistului sovietic este să exprime formele și nevoile epocii noastre contemporane industriale.

Greu este de înfăptuit idealul acesta; tehnica mașinii diferă esențial de inspirația creatoare a artistului. Totuși, guvernul sovietic, înființând școli noi și aplicând metode didactice noi, încearcă să creeze un tip nou de artist, care să unească abilitățile ingineresti cu creația artistică și să nu fie nici sclav, nici rebel față de industrie, ci colaborator și prieten.

Strădania aceasta de colaborare se vede clar în arhitectură. Înainte de Revoluție, arhitecții ruși imitau diferite stiluri – baroc, gotic, neoclasic, neoromantic. Spiritul Revoluției a măturat toate aceste ușuratică, nepotrivite abateri ale celei mai sterpe arte; rușii se adâncesc acum în sufletul lor, trăiesc intens clipa istorică prin care trecem, se căznesc să găsească cele mai fidele și mai desăvârșite combinații pentru o arhitectură care să corespundă nevoilor

lor economice, sociale și decorative de astăzi. De-acum, nici o podoabă de prisos, noua arhitectură trebuie să fie goală precum logica. Uzine, ministere, stații de cale ferată, blocuri muncitorești, școli, spitale, teatre, orașe noi trebuie să fie strâns adaptate noilor materiale contemporane: beton armat, fier, sticlă. Orice podoabă dispăre. Noile edificii din Rusia au aceste importante elemente de recunoaștere: lipsă de grație, adaptare rațională la scopul clădirii, soliditate.

Aceeași împăcare și sinteză a mașinii cu arta încearcă s-o reușească îndrăznețul regizor Meyerhold⁶⁴ în teatrul său din Moscova; regia lui este goală, rațională, ca o mașină desăvârșită. La fel și jocul actorilor lui: iute, spasmodic, sec, fără lirism.

Rușii sunt din firea lor dansatori și mimi; au bună dispoziție, forță de regenerare, sunt fermecați repede de beția dionisiacă și se unesc ușor cu celelalte suflete, ajung una cu ele. De aceea și teatrul rus este, cu siguranță, cel mai bun din lume.

— Mergem astă-seară la teatrul lui Meyerhold? Se joacă *K.E.*, mi-a propus un tânăr rus, prieten de-al meu.

— *K.E.*?

— *Catastrofă în Europa*, așa o numim noi prescurtat.

— Mergem, i-am răspuns, îmi place titlul.

Marele teatru e plin de lume. Afară ninge, plopii golași au înghețat de frig, săniile alunecă pe străzile înghețate și ele, iar dulcele, melancolicul lor clinchet de clopoței se oprește în fața teatrului îmbrăcat în zăpadă.

Doamnele sosesc în grabă – unele, amazoane scite mlădioase ca nuiielele, altele, matroane trupeșe, ca de la miazănoapte, cu șolduri late. Bărbații își scot mantalele din piei de oaie și căciulile de lână și rămân cu bluzele strâns încinse și capul ras. Nu vezi nici o femeie împodobită bogat; boieroaicele care aveau diamante și mărgăritare au plecat – altele au apucat să și le ia cu ele și le scot acum unul câte unul în străinătate ca să trăiască, altele n-au apucat, le-au lăsat în Rusia și împodobesc acum colecțiile din muzee. Fudulii au plecat și ei cu ghetrele, monoclurile și hainele lor din piele lăcuită.

Mă plimb cu prietenul meu pe coridoarele teatrului, așteptând să înceapă spectacolul. Studenți și studente, muncitori și muncitoare, funcționari cu bluzele lor tipice, cu cizme înalte, cu centură de piele. Toți tineri; rareori întâlnești o figură de bătrân.

— Ce s-a întâmplat cu bătrânii? Îl întreb pe prietenul meu.

— Au plecat, au murit. Stau în casele lor și bombăne, îmi răspunde el.

Și apoi, după puțin:

— Te impresionează publicul din teatre? Marea misiune engleză care a venit ca să studieze Rusia Sovietică a întrebato pe o faimoasă dansatoare țaristă, care nu a vrut să plece, ci a rămas și dansa pentru muncitorii bolșevici,

cum i se pare noul ei public. Și vestita dansatoare a răspuns: „Sigur, lipsesc mărgăritarele și toaletele scumpe, dar simt că muncitorii aceștia vin să vadă și să se bucure de arta mea. Chiar dacă am înaintat în vârstă de-acum, în fața acestui public nou simt o răspundere și mă străduiesc să dansez mai bine“.

Aerul miroase a cizme de piele și a tutun ieftin pe care bărbați și femei laolaltă îl fumează neîncetat; mulți scot din buzunar câte-un măr, îl freacă de sacou și-l mănâncă lacomi cu coajă cu tot; alții se uită nerăbdători la ceas și tot mestecă semințe de floarea-soarelui.

Tinerii se-nvârt încolo și-ncoace aprinși, iar ochii lor scânteietori și obrajii lor țuguiați licăresc sub candelabrele țariste. Nicăieri nu am văzut tineri atât de tăcuți și de înflăcărați ca slavii aceștia, care au început să coboare din stepele rusești. Și precum străbunii lor vânători și arcași, pun și ei mâna streășină la ochi și scrutează către Europa. Ochii le lucesc ca ai șarpelui, plini de farmec primejdios.

La fel și slavii, farmecă într-un mod periculos; ochii lor sunt adesea gri-verzi, bărbia lor, ascuțită și dură, iar șoldurile lor, foarte late, și-mi amintesc de o „Sfântă Fecioară“ gotică de lemn pe care am văzut-o în Ulmi; ședea și ținea în poală o grămadă de prunci înfășați.

Mirosul acesta din jur, vuietul, ninsoarea care arunca lumină sub ferestre, caii care nechezau în fața ușilor teatrului, femeile care se tot agitau aprinse și dure, bărbații cu centuri și cu încălțăminte înaltă – toate îmi dau deodată impresia că respir aerul unei sălbatice tabere militare ninse.

Bate gongul, toți aruncă țigara, înghit în grabă ultimele îmbucături de măr și vâă la loc în buzunare semințele de floarea-soarelui.

Cortina se ridică; nici un decor – nici picturi, nici cartoane. Scena este complet goală; numai câteva paravane mobile care reprezintă ziduri. Zidurile acestea se deschid, se închid, sunt mutate, creează camere, podeaua se tot rotește, apar brusc pe ea obiecte de mobilă și actori.

Arhitectură simplă, fără vreo concesie sentimentală. Altădată rolul pictorului era dominant în regia rusească. Pe vremea când teatrul rus a început să facă turnee în Europa, ochii apusenilor s-au încețoșat și s-au îmbătat de culorile barbare. Faimoșii regizori ruși, Bakst, Golovin, Korovin, inundau scena cu culori țipătoare, și astfel opera și actorii păleau în atâta strălucire.

Regia rusă contemporană alungă pictura. Teatrul, spun regizorii bolșevici, nu este făcut nici pentru scriitor, nici pentru regizor; este făcut pentru actor; actorul trebuie, într-un cadru arhitectonic foarte simplu, în trei dimensiuni simple, să se miște și să-și pună-n valoare calitățile. Toate celelalte sunt umpluturi romantice.

Meyerhold este cel mai fanatic dintre toți acești inovatori. Decorurile lui sunt alcătuite din suprafețe mobile, scări și frânghii, și și-a antrenat actorii să danseze, să se cațare și să sară ca niște acrobați la circ, iar opera teatrală o reinterpretează și o schimbă după bunul-plac, după cum servește regiei lui

simple și actorilor.

În *K.E.*, este de nedescris dinamismul care izbucnește pe scenă. Ceva zorit, nervos și meșteșugit, comicul amestecat cu tragicul într-o modalitate nouă, ca și cum omul ar fi o marionetă, un Fasoulis⁶⁵ care se antrenează și se obosește între două prăjini. Agitata și zorita viață contemporană, în care nu e timp de monologuri și nici de înșirat cuvinte frumoase de dragoste, ci este crudă, amară și sălbatică, numai pe o astfel de scenă și într-un asemenea ritm poate să încapă.

La început rămâi uimit. Unde e tragica măreție cu care ne-au obișnuit vechile capodopere? Încet-încet însă avântul, tulburarea, adevărul contemporan te atrag, și vezi că tot acest vârtej este ritmul adevărat al sufletului tău. Iar toată regia aceasta, mașinile, scările, fiarele, este singurul cadru al epocii noastre industriale nemiloase, fără frumusețe, poate, dar plin de o nouă măreție. Aceste fiare, lemnele și mașinile, pe care atât de îndrăzneț le folosește Meyerhold, sunt, vrem, nu vrem, fie că ne par frumoase, fie că nu, grațiile închisorii noastre.

Mă întorc acasă la miezul nopții. Străzile sunt ninse, femeile vând pe la colțuri țigarete, mere și sendvișuri cu caviar. În dosul unui geam, jos la subsol, deslușesc două chinezoaice palide, cum se apleacă și cum calcă albituri cu fierul; o chinezoaică bătrână șade pe o canapea și se despăduchează.

Doi copii vagabonzi, cu zdrențele lor pitorești, cu murdarele lor căciuli înalte din piele de oaie, caută încă prin fața restaurantului, se rostogolesc prin zăpadă, râd și dispar ca niște demoni shakespearieni, numai voie bună și mizerie. De nenumărate ori, i-am privit cu mândrie pe copiii vagabonzi ai Revoluției cum, la intrarea în restaurante, îmbrățișau caloriferul ca să se încălzească. În vespasienele subterane stau fericiți în jurul focului aprins. Când e frig năprasnic și aprind focuri pe străzi, sar de jur împrejur și dansează, și de sub zdrențele multicolore li se deslușesc șoldurile încovoiate. În zori dorm prin stațiile de cale ferată, prin lăzi, la intrarea acoperită a caselor mari, pe unde se nimerește. La mitinguri, la paradele militare, la înmormântările mari, la serbările roșii sunt primii și cei mai buni; iar la apusul soarelui, când funcționarii termină lucrul și aleargă în grabă să mănânce la marile restaurante, copiii vagabonzi stau la intrare și-i privesc sarcastic și furioși. Străzile centrale sunt luminate ca ziua, din când în când întâlnești câte-un paznic de noapte, care stă drept în mijlocul străzii, nemișcat, râul înghețat sclipește sub lună și mii de corbi dorm prin copacii încărcăți de zăpadă. La răstimpuri scot un sunet răgușit, de parc-ar visa.

Doi inși rotofei, cu ghetre, cu blănuri grele, trec în grabă, lipiți de zid, parfumați și agitați. Privesc în urma lor, dar nimeni nu-i hăituește, și totuși mersul le e neliniștit. Sunt ca năuciți, nu se simt bine; nu respiră lejer, ceva neliniștitor plutește-n aer. Rusia Sovietică, precum o pisică, se joacă cu

guzganii aceștia frumos mirositori, nu-i mănâncă, îi zgârie numai puțin câte puțin cu ghearele, și îndată apoi se preface iarăși indiferentă, mijind ochii, chipurile că doarme. Dar guzganii cei frumos mirositori nu se simt bine.

Aceeași călcătură, puțin mai moale, puțin mai înrobătă, are în Rusia și o altă tagmă, preoții. Uneori întâlnești câte unul pășind încovoiat, cu părul unsuros, revărsat pe umeri, cu mâinile uscate și atârânânde, cu privire părintească tulbure și speriată. Nu se simt bine nici aceștia. Unul îmi spunea deunăzi:

— Să plecăm? Să plecăm, ai spus? Unde să ne ducem? Aici o să rămânem!

Spunea „aici“ ca și cum ar fi spus „în capcană“.

Note

62. Artizani (în rusă, în original).

63. Ivan Ivanovici Golikov (1886–1937) – artist sovietic, specialist în miniaturile Palekh și în arta icoanelor.

64. Vsevolod Emilevici Meyerhold (1874–1940) – actor, teoretician, regizor și director de teatru din Rusia Sovietică.

65. Fasoulis – numele unui personaj comic (măscărici și saltimbanc) tradițional în teatrul de păpuși grec.

Teatrul

Pe străzi zăpada este până la genunchi, trotuarele sunt înghețate, sticlă, o femeie alunecă și cade, un câine o miroase și pleacă.

Mândrii *izvozcik*, birjarii, șed sus pe băncile lor, în linie, neclintiți, cu bărbile lor dese, țărănești, cu căciulile lor verzi de postav, garnisite cu blană, ca niște ștabi asiatici. Nu-și mai fac cruce când trec pe lângă biserici, dar înlăuntrul lor sigur vor fi blestemând furia de neînțeleș a oamenilor de a prigoni boierii și boieroaicele, care nu catadiccesc să calce cu piciorul pe pământ, ci umblă numai cu troicile și plătesc boierește. Acum s-a ieftinit, a decăzut lumea, și toți înoată prin noroi sau urcă și se îngheșuie în blestемatele de tramvaie...

Trec căruțe încărcate cu lemne și făină. Caii, greoi, neîmblânziți încă, nechează, își scutură capul sub jug și se vâă până la genunchi în zăpadă. Cărușii, înfășurați în blănuri de oaie, huiduie sălbatic, de parcă s-ar afla încă în stepele pustii. Calcă greu și ei, precum caii. Pe străzile unui oraș apusean, alaiul acesta barbar de căruțe încărcate cu lemne și făină ar fi o stridență; aici, sub turnurile roșii și sub ambrazurile Kremlinului, se armonizează desăvârșit cu sălbaticul, vârgatul, belicosul suflet al Moscovei.

Cârduri de corbi zboară croncânind din copac în copac, din acoperiș în acoperiș și prăvălesc de pe marginile țiglelor jos, peste trecători, mici bulgărași înghețați de zăpadă. Corbii, care se regăsesc atât de des în paginile literaturii ruse, sunt într-adevăr păsările stăpânitoare ale cerului rusesc. Mai întâi m-am bucurat de ei la Odessa, apoi pe deasupra nesfârșitelor ogoare negre ale Ucrainei, iar acum, la Moscova, mă bucur să-i văd cum dau târcoale în cârduri, cum se așază pe vulturii bicefali de bronz, care încă privesc, din vârful turnurilor Kremlinului sovietic, Răsăritul și Apusul.

Pe trotuare trec femeii trupeșe, puternice, dintr-o rasă primitivă; sălbatică și ea, ca și caii rusești, numai robustețe și rodnicie. Sunt femeile care încă nu s-au săturat să mănânce, să muncească și să nască; celelalte, delicatele boieroaice, pline de oboseală, plictis și duh, au plecat, au emigrat și, cum spune poetul rus, „Blestemate să fie!“.

Un om cu ținută nobilă stă la colțul străzii, cu blana lui roasă, cu căciula

lui jumulită; întinde discret mâna și cerșește. Nimeni nu-i dă atenție; figura lui e foarte plăcută, pielea, trandafirie, îi lucește încă – rămașițe de grăsime; îl salută pe orice trecător înclinându-se ușor, tăcut.

Mai încolo, un mujic bătrân, cu o desagă deschisă dinaintea lui, cântă cu jale, cu disperare, monoton, de-ai zice că strigă nesfârșita stepă înghețată a Rusiei. În policroma, însuflețita armonie a Moscovei toate aceste suspine tăcute, nechezaturile și cântecele sunt atât de potrivite și necesare, încât nu te gândești la durerea fiecăruia în parte, ci te bucuri de fiecare strigăt ca de o contribuție îndreptățită.

Pe un cer roșu-cenușiu stăteam, astăzi la amiază, și mă bucuram de vestita catedrală mitropolitană „Sfântul Vasile”; o înălțase Ivan cel Groaznic, și când a isprăvit i-a scos ochii arhitectului, ca să nu mai poată ridica vreo alta asemănătoare în lume.

Inima lui nu tresare dinaintea Parthenonului; numai mintea, după chinuitoare strădanii și savante combinații, înțelege și este atunci stăpânită de o admirație liniștită, rece, potrivită cu firea lui. Dar aici, dinaintea acestei biserici barbare, inima-mi tresare și se desfată. Ca un uriaș cactus stufos îmi pare catedrala aceasta mitropolitană, cu ramuri simple, înflorite. E plină de verde, roșu, galben, toată numai flori. Cu turlele ei orientale, răsucite ca niște turbane, multicolore, e ca o adunare de emiri. Nu se spune că bogăția asiatică, tandrețea și în același timp asaltul eroic al minții acesteia vor învinge logica?

Poporul care a dorit și apoi a și făcut, cu pietre, cu lemne și cu culori, catedrala asta mitropolitană, dar și groaznicul împărat care atât de mult a iubit-o aparțin unei rase ce nu are nici o legătură cu desăvârșirea geometrică, solară a Greciei și nici cu organizarea practică și cumpătată a Apusului. Cum ar putea căpeteniile de astăzi ale Rusiei, orbite de civilizația mașinii, să supună modelelor vestice sufletul acesta oriental sălbatic?

Un pluton de soldați roșii trece prin Piața Roșie; merg cu pași mari și mantalele lor lungi până-n pământ, gri, flutură în vântul rece, ca niște aripi. Iată răspunsul! Mintea șovăie, cumpănește veșnic între „da” și „nu”, socotește cu dramul, se străduiește să clasifice cu exactitate matematică toate posibilitățile, înainte de a lua o hotărâre. Veșnic stă și numără firele de nisip din mare. Dar fapta izbucnește, deschide drum, urmează întunecatul impuls suflesc, cel sigur, și lasă în urmă cu dispreț mintea lui Hamlet să-și recite celebrul monolog.

Vitrinele strălucesc. Câteva țesături, mai puține bijuterii de aur, foarte puține mărunțișuri. Dar două articole se găsesc din belșug și vitrinele sunt pline – alimente și cărți. Fenomenul care urmează după orice revoluție: foamea. Foame trupească și foame spirituală. Clasa care s-a ridicat la putere s-a ridicat pentru că a condus-o această atotputernică amazoană – Foamea. Trebuie să vedeți aici, în Rusia, muncitorul, muncitoarea, poporul cum

mânăncă și cu ce nesaț deschid cartea și citesc, dăruindu-se cu la fel de mare dorință acestor două nevoi egale. Pâinea și spiritul își regăsesc vechea unitate mistică.

Ideea că re trăiesc Bizanțul, marele creuzet al Răsăritului și al Apusului, îmi stăpânește iarăși mintea. Sângele impulsiv, amestecat fierbe ca mustul în paharul purpuriu al Moscovei. Un vânt se întetește în jurul tău plin de zarvă dionisiacă și de beție tulbure. Când oare, după câte generații așadar, se va limpezi mustul acesta în vin curat?

S-a înserat. La o intrare de cinematograf, firma luminoasă se răsucea ca un șarpe de foc; și dintr-odată mi-am amintit că directorul teatrului Kamerni, vestitul Tairov⁶⁶, mă aștepta astă-seară. Am iuțit pasul.

Un prieten de-al meu, când i-am spus că o să merg astă-seară să-i fac o vizită lui Tairov, a râs, zicând:

— Nu merită efortul. Tairov s-a îngrășat.

L-am găsit în biroul lui, cu puțin timp înainte să-nceapă noul spectacol de estradă *Giroflé-Girofla*. Într-adevăr era foarte gras, elegant și mulțumit.

— Am văzut *Salomeea* dumneavoastră la Berlin înainte de Revoluție, i-am zis. Deunăzi am văzut-o și aici. Aceeași. Nu v-a tentat ca după Revoluție să anulați și să reînnoiți toate reușitele dumneavoastră admirabile de până acum?

— Nu v-a plăcut?

— Nu prea mult. Dacă vă amintiți, când vă aplaudau cu entuziasm berlinezii, ați auzit câteva fluierături: eram eu și câțiva evrei polonezi și ruși. Să mă iertați.

Artistul acesta mulțumit, cu cărarea lui și cu obrajii rotofei, mă călca pe nervi.

Tairov a zâmbit cu finețe:

— Și veniți astă-seară în tabăra dușmanului ca să spionați care-i sunt acum forțele și cum le pune în linie de luptă?

— Vin în tabăra unui tovarăș ca să văd cum luptă și el în groaznică luptă, din domeniul său. Și aș vrea să aflu asta de la un războinic priceput: ce influență are în arta dumneavoastră evenimentul cosmogonic al Revoluției comuniste?

— Mare. Mă aflu la o cotitură hotărâtoare a artei mele. Caut ceva mai sprinten, mai adevărat, mai dinamic, care să se potrivească cu sufletul nostru de astăzi. Nu un realism îngust și nici un romantism cu vorbe-n vânt. Ceva nou, o sinteză, numiți-o cum vreți, neorealism poate. Nu resping romantismul, dar accept numai romantismul sănătos.

— Goethe a denumit romantism pasiunea. Dumneavoastră ce conținut dați cuvântului „romantism“? Oare nu cumva înțelegeți faptul că acceptați nu doar reprezentarea realistă a lumii celor cinci simțuri, ci și a neclarei lumi

interioare, nevăzute?

— Exact. Să exprim ființa.

— Dar același lucru acceptă și clasicismul. Dacă stabilim ca fapt clasic exprimarea foarte sobră a ființei, atunci ce deosebire este între clasicism și, așa cum spuneți, romantism? Oare nu cumva e nevoie să scăpăm de toate aceste cuvinte foarte uzate? Și poate atunci o să vedem că sinteza pe care o căutați nu este unirea diverselor definiții sofisticate încâlcite, ci o faptă simplă precum amorul, un contact nemijlocit?

Tairov s-a gândi puțin și a spus:

— Mi se pare că a bătut gongul și că o să pierdeți începutul, care e partea cea mai bună a operei.

Următoarea seară am mers la teatrul evreiesc; voiam, după atmosfera asta împietrită a omului care s-a îngrășat și obosește în discuție și nu mai poate să înainteze, să respir aerul evreiesc învolburat.

Spectacolul începuse. Decorurile erau simple, expresioniste, umbre bruște, lumini bruște, costume zdrențăroase, vărgate, ochii, buzele, toată masca personajului fardată grosolan, ca măștile de dansatori ale sălbaticilor. Nici o strădanie exterioară de a rămâne credincioși numitului realism; deși puteau, de exemplu, să aibă atârnată o lampă adevărată, au doar un carton tăiat la repezeală în formă de lampă, în loc să citească un ziar adevărat, țin în mână o bucată de hârtie de ambalaj, în loc să scrie cu creionul pe hârtie, fac o mișcare iute prin aer, în palmă...

Actorii se mișcă spasmodic, de parc-ar fi beți, ca niște marionete, simți că sufletul este o forță explozivă, care izbucnește violent și pocește trupurile. Aici, în teatrul evreiesc, intri ca într-un vârtej. Înțelegi de-acum că arta nu este o simplă reconstituire a vieții, ordonată, cumpătată; ci este o beție sfântă: un vârtej, o eroică ieșire din spațiu și timp.

Nu te interesează ce cuvinte spun și nici nu ești atent la intrigă; opera joacă un rol secund. Emoția țâșnește din ritmul care-i răpește pe toți acești actori cu zdrențele lor, cu strigătele, cu grimasele lor. Începi aici să ghicești care ar fi sufletul – dans și muzică – al tragediei antice. Un asemenea ritm ar sfârâma și ar zdrobi coaja cuvintelor, singurele care ne-au mai rămas de la tragicii antici.

În teatrul lui Meyerhold trăiești neînduplecarea rațională până la extrema ei urmare absurdă; în teatrul evreiesc, punctul de plecare este beția. O beție fanatică și ea, dar care de la marea ei urmare ajunge la o înaltă rațiune cumpătată.

Însă, dintre toate bucuriile pe care mi le-a adus teatrul în Rusia, cea mai nouă, cea mai neașteptată a fost bucuria mea vizitând teatrul „Bluze Albastre“. Pentru o clipă, mi s-a părut că trecea prin fața mea, plin de glume

grosolane, de bocete barbare și de forță primitivă, carul sacru dionisiac al lui Thespis⁶⁷.

Un zeu, Proletarul, este iarăși tăiat în bucăți și suferă, și tot poporul – mădularele lui –, jos, pe scaunele populare cele tari, jelește împreună cu el; zeul învie, prinde puteri și își omoară dușmanii; și tot poporul împreună cu el redevine puternic și simte că i se ușurează inima. Din suferințele de veacuri ale zeului, cu noua lor mască din zilele noastre, se naște, în acest umil teatru proletar, tragedia nouă.

„Bluze Albastre“ este un mic teatru proletar, simplu, primitiv, stângaci. Este cel mai legitim copil al Revoluției, dintre toate teatrele. Joacă muncitorii care învață în școlile sovietice de artă, decorurile sunt sărace și naive, ca în epoca lui Shakespeare: o sabie la mijloc înseamnă ofițer, o pușcă înseamnă soldat, un copac indică pădurea, un horn, uzina... Piese care se joacă sunt scrise de muncitori, cu scene dramatice, tipătoare și umor grosolan. Scenele se schimbă iute, dezordonat, nici măcar o mică legătură între ele, opera este cinematografică și alertă. Trec grăbite prin fața ta toate evenimentele politice, interne și externe, care au legătură cu Rusia Sovietică. Actorii teatrului „Bluze Albastre“ sunt în același timp cântăreți, dansatori și acrobați, cântă la acordeon; se căznesc în toate felurile să țină trează, încordată, atenția mulțimii.

Există astăzi mii de „Bluze Albastre“ în Rusia, trupe itinerante de muncitori care joacă în izbe necunoscute, în cluburi muncitorești, în închisori, în cazărmi, în restaurante populare, în bălciuri. Auditoriul urmărește spectacolul ca în epocile primitive: cu neliniște, cu injurii, cu râsete; cu greu se stăpânește să nu se repeadă pe scenă și să intervină omorându-l pe burghez și eliberându-i pe tovarăși.

Cele mai multe piese care se joacă nu au o valoare literară excepțională; scopul lor nu este frumusețea, ci propovăduirea revoluției sociale. Tinerii scriitori ai proletariatului nu pot, firește, să scape de grijile cotidiene și să se înalțe în seninul văzduh dezinteresat al artei. Și nici nu vor. Arta, propovăduiesc ei, este și ea o armă în mâinile proletariatului. Ei nu scriu artă pentru artă, nu sunt interesați de forma desăvârșită; trâmbețiază idei și au numai un scop: să trezească, să lumineze masele. Nici scriitorii, nici actorii, nici publicul nu se interesează de frumusețea pură. Cred într-o idee, luptă pentru o nouă concepție despre lume; primejdia externă și internă atârână îngrozitoare deasupra lor și nu-i lasă să se predea fără griji jocului curat. Iar acum, că sunt mulți, strânși frățește în teatru, uniți prin aceeași dorință, toți un suflet, se bucură că-și văd ideea cum urcă pe scenă, ca să se lupte cu dușmanii și să triumfe.

Există o nouă credință; și, cum s-a întâmplat totdeauna, arta, precum și toate celelalte dezvăluiri ale vieții individuale și sociale slujesc, cu oarbă, bucuroasă supunere, noua himeră a omului.

De aceea, în Rusia Sovietică nimănui încă nu-i stârnește atenția arta curată, dezinteresată. În anii prerevoluționari ai robiei și ai dorinței, toate sufletele care aveau forță creatoare scriau, se ușurau prin cuvinte și simboluri, căutau scăparea în opera de artă; astăzi a sosit clipa împlinirii; toate sufletele puternice ale Rusiei, care altădată ar fi izbucnit, ca să învie din robie, în teorie și în artă izbucnesc astăzi în faptă – ajung comisari, generali, economiști, oameni de știință, căpitani de aviație, învățători... De-acum nu mai visează, își clădesc palatul propriei libertăți.

Mai târziu, când groaznicul vârtej se va limpezi, când se va întări noua realitate și va trece primejdia, atunci multe suflete creatoare vor putea iarăși să se îndepărteze de activitatea practică imediată și să creeze noile opere de artă dezinteresate; atunci vor avea răgazul necesar pentru creație și totodată dreptul de a lua arta drept cel mai înalt joc.

Tânăra civilizație creată în atâta sânge își va găsi noua artă numai când își va dobândi și păstra echilibrul.

Note

66. Aleksandr Iakovlevici Tairov (1885–1950) – regizor rus, unul dintre cei mai de seamă inovatori ai artei teatrale și unul dintre cei mai longevivi directori de teatru din Rusia, inclusiv în epoca sovietică.

67. Thespis – primul dramaturg grec antic (sec. al VI-lea î.Hr.). Fragmentele și titlurile de piese atribuite lui nu-i aparțin cu adevărat.

Presa roșie

Un prețios, eficace mijloc de luminare a fost în mâinile bolșevicilor presa. Și aici, ca și în celelalte forme ale vieții politice și sociale, cel mai înalt reglator a fost interesul comunității. Așadar, o forță teribilă, cum este presa, nu putea rămâne fără frâu; trebuia să se supună cu o disciplină militară și să contribuie și ea la victoria finală. Dezbaterile interminabile dacă Revoluția a fost bună sau rea, dacă până la urmă comunismul va salva sau va distruge Rusia au fost considerate primejdioase și zadarnice. Să înainteze cu credință, cu prudență și cu o colaborare intensivă și disciplinată pe drumul care a fost deschis – numai așa vor înfăptui salvarea Rusiei, care va deveni model și pentru salvarea lumii.

Iată de ce, îndată ce au luat puterea, bolșevicii au interzis toate tipăriturile reacționare și au oprit toate ziarele reacționare. Guvernul revoluționar a început imediat să tipărească și să împartă gratis ziare și reviste care în fiecare zi, pe toate tonurile, repetând neobosit, vesteau războiul împotriva oricărei idei burgheze, demontau orice superstiție și proslăveau marile foloase ale comunismului.

Poporul, după atâta robie țaristă, era incult, mujicul, animal întunecat și puternic, care nu înțelegea limpede ce se petrecea în jurul său, așa încât era nevoie ca, în cuvinte simple, cu stăruință și claritate, cu asigurări formulate simplu, să i se spună și să i se repete zi de zi același tropar, ca să poată în sfârșit să știe, cândva, lucrul acesta pe de rost. Și astfel, încet-încet, să creadă în noua stare de lucruri și să vrea să devină și el, în mod conștient de-acum și în mod liber, colaborator.

„Chiar dacă n-am avea nimic altceva decât ziarele – spunea Lenin –, tot am putea să deșrădăcinăm din popor toate superstițiile.“ Și adăuga foarte just: „Dacă am aștepta ca mai întâi, prin evoluție, să fie educată majoritatea electorală a poporului și abia apoi să facem revoluție, nu am ajunge la această realizare nici în cinci sute de ani“.

De aceea, încă de la început, a dat extrem de multă importanță organizării și răspândirii presei cotidiene. De-acum, misiunea ziarului nu mai este doar să spună noutățile zilei sau să servească interesele particulare, financiare ori

politice; un scop al lui este și să alerge de la o margine la alta a nesfârșitei țări, să propovăduiască noua Evanghelie și să lumineze suflete.

În milioane de exemplare sunt tipărite cotidiene pentru toate profesiile și pentru toate naționalitățile Rusiei; și toate sunt scrise cu o dibăcie unică, pe baza celor trei principii ale psihologiei maselor: fraze simple, percutante; să spui și să repeți neîncetat aceleași și aceleași lucruri; să-i asiguri pe cititorii tăi și să crezi tu însuși că ideea comunistă este singura adevărată și că în curând va stăpâni lumea.

Toți, cât pot, colaborează cu râvnă apostolică la această atotputernică propagandă prin presa luminătoare. Comisari ai poporului, conducători politici, funcționari superiori și inferiori, muncitori și țărani, bărbați și femei, toți devin ziariști, toți se străduiesc, cât pot, fiecare în domeniul pe care-l stăpânește, să lumineze masele. Sunt analizate în detaliu, cu stăruință adesea didactică și cu migală, toate chestiunile politice, sociale, economice. Și astfel, cotidienele rusești au ceva greoi, monoton, scolastic, sunt cu totul diferite de obișnuitele cotidiene burgheze; pentru că nu au ca scop să-i amuze pe cititorii lor sau să-i exploateze, ci să-i lumineze.

Cotidianul sovietic reunește și îndeplinește funcții de învățător, de carte, de cuvântare, de cateheză. Scandaluri sociale, crime înfiorătoare, în toate amănunțele lor, foiletoane erotice ispititoare nu există în presa sovietică; totul este supus unui scop superior, monoton, luminător.

Este creată o strânsă comunicare între cotidian și publicul lui cititor. Muncitorii și țăranii din toată Rusia își trimit părerile despre toate chestiunile generale sau le judecă pe ale lor, locale, cu multă libertate. Astfel, cotidianul devine un organism viu care primește neîncetat și asimilează noi elemente; și scade astfel și pericolul de a ajunge, în limitele disciplinei comuniste, neînsuflețit și scolastic.

Una dintre cele mai originale izbucniri ale necesității ziaristice a Rusiei noi sunt așa-numitele „gazete de perete“. În fiecare uzină ori școală muncitorească, în închisori, în cazărmi, în școli, există lipite pe zid cotidiene redactate de personalul fiecărui grup. Sunt când cotidiene, când săptămânale, când lunare; sunt când tipărite, când bătute la mașină, când scrise de mână. Apar mereu pe o singură foaie, cel mai adesea ilustrată cu caricaturi, și sunt lipite la intrare sau în sala mare comună.

În fiecare fundație este aleasă o comisie, care se schimbă la fiecare trei sau șase luni, și aceasta adună orice știre importantă pentru comunitate, redactează articolele și se îngrijește de ediție. Gazeta de perete întoarce problemele pe toate părțile, pune întrebări, deschide o dezbatere, ajunge la concluzii, luminează.

Simplă este și metoda foarte naturală pe care a născut-o gazeta de perete: la începutul Revoluției, fiindcă nu exista destulă hârtie, agenția telegrafică

oficială tipărea pe petice de hârtie cele mai importante telegrame și le trimitea diferitelor uzine; muncitorii le lipeau pe zid, își scriau și ei pe resturi de hârtie sau pe pachetele de țigări propriile păreri sau noi informații pe care le știau, iar apoi le ținutau pe perete; sau luau un cărbune ori un creion și mângăleau pereții. Și astfel, cu timpul, obișnuința asta a ajuns necesitate și a fost creată, în mod organizat de-acum, gazeta de perete.

Toți țăranii sau muncitorii care arată capacități excepționale în redactarea acestui cotidian sunt trimiși să studieze, pe cheltuiala comunității lor, la școli superioare de jurnalism; prin selecția asta cotidiană, din rândurile poporului și din toate profesiile, personalul cotidienei este reînnoit numai din elementele proletare deosebite. Nu-l voi uita niciodată pe micuțul redactor al gazetei de perete dintr-un azil de copii ai străzii.

— Avem, îmi spunea directorul azilului, o comisie de copii care supraveghează igiena. Înainte să mănânce, copiii stau în linie, iar micii supraveghetori ai igienei inspectează dacă mâinile lor sunt curate. Dimineața îi supraveghează să se îmbăieze toți, să se pieptene, să se spele pe dinți. Avem supraveghetori speciali, tot dintre copii, și pentru sala de lectură, pentru gimnastică, pentru muzică și pentru gazeta de perete. Dacă vrei, vi-l prezint pe micuțul dumneavoastră confrate, un copil de zece ani din Harkov, care scrie singur în fiecare lună aproape întreg cotidianul.

Și l-a strigat pe-un copil să-l cheme pe micul confrate să vină.

Peste puțin, a apărut în fața noastră un copilăș mic, rumen la față, cu cravată roșie, cu năsul în vânt și ochii albaștri, foarte strălucitori. Ne-am salutat cu seriozitate și am început discuția.

— Care e scopul cotidianului tău, iubite confrate? l-am întrebat.

— Să-i lumineze pe toți tovarășii din școala noastră.

— Ce înseamnă „să-i lumineze“?

— Să fie curați, să spună adevărul, să-l iubească pe Lenin.

Răspundea în puține cuvinte, sincer. Mintea lui lucra simplu și sigur. Ochii lui erau plini de curiozitate; și a început, fără ca eu să-mi dau seama de asta, să-mi ia un interviu. M-a întrebat dacă avem și noi în Grecia gazete de perete și pionieri și un Lenin; și dacă în țara noastră mai există încă preoți și regi. Scosese un caietel și nota; i-am făcut și o schiță cu un soldat în fustanelă, i-am pictat și o opincă tradițională. Apoi m-a salutat în grabă și a plecat.

Directorul râdea:

— Aleargă să scrie un articol pentru gazeta de perete, mi-a zis el: „Copiii greci“.

În aceeași seară am vorbit cu un jurnalist despre libertatea presei. Mi-a răspuns cu fanatism și cu limpezime:

— Trebuia să se întâmple una din două: sau să începem o discuție – și știți, discuțiile rusești sunt nesfârșite –, sau să începem să lucrăm. Să se întâmple amândouă deodată e imposibil. Știm toate frazele din Crestomație:

„Libertatea individului“, „Din discuție reiese adevărul“ etc., dar noi avem o învățătură nouă și porunci noi. „Dacă seamănul tău nu vrea să fie mântuit cu binele, mântuiește-l cu forța“, „Dacă libertatea individului pune piedici libertății comunității, înăbuș-o“, „Din practică, din lupta zilnică cu greutățile, din îndelungata acomodare pe bâjbâite este creat adevărul“.

Adevărul nu este, pentru noi, o noțiune abstractă, pe care s-o putem pătrunde cu mintea, discutând, nu este ceva de-a gata, terminat, din afara noastră, care ne așteaptă să-l descoperim. Adevărul este o înțelegere la care ajungem prin lupta noastră cotidiană cu realitatea. Nu e revelat, ci inventat și creat.

De aceea, nu prin polemici și acrobații judiciare ale minții ne-am așezat să găsim adevărul, ci prin faptă. Am preferat să fim scutiți de certurile interminabile ale presei fără frâu și să mergem disciplinat până la capăt, pe drumul pe care am pornit. Timpurile sunt grele, dușmanii sunt mulți și bine organizați, e nevoie să fie mobilizate toate forțele noastre și să fie concentrate, fără întârzieri și discuții, în jurul Ideii celei noi. Am deschis un drum, ne-am luat o răspundere. Războiul vine, cum o să învingem? Există o singură modalitate: să lucrăm toți împreună în aceeași direcție. Nici la dreapta, nici la stânga, ci drept înainte. La capătul oricărui drum stă întotdeauna Victoria.

Îmi vorbea și îl priveam cu admirație, dar nu tandru. Oameni dintr-o bucată, fiindcă cred; lipsiți de libertate, fiindcă creează o nouă libertate; imorali, fiindcă creează o nouă morală. Duri. Îmi vin în minte două versuri ale lui Nikolai Tihonov⁶⁸:

„Ar trebui să facem cuie din asemenea bărbați.

Cuie mai dure n-ar exista pe lume“.

Notă

⁶⁸. Nikolai Semionovici Tihonov (1896–1979) – cunoscut scriitor sovietic, membru al grupării literare Frăția Serapion.

7 noiembrie. Stalin – Troțki

Una dintre cele mai frumoase zile din viața mea. Poate cea mai frumoasă. De mulți ani mă căzneau să pricep anumite înțelesuri fundamentale, și numai astăzi, într-o clipită, fără nici o strădanie, toate aceste înțelesuri au strălucit înlăuntrul meu. Un înțeles mai presus de toate este acesta: cine vine din civilizația apuseană cu străvechile lui întrebări metafizice și cu prejudecățile lui nu poate înțelege absolut nimic din cosmogonia clocotitoare – detestată sau iubită, indiferent – a Rusiei de astăzi.

Multe lucruri din concepția sovietică despre lume le par delicaților burghezi filozofii grosolane, multe teorii bune de-ale lor le par simple reguli de organizare a activității, naive lozinci pentru mulțime; un intelectual cuminte, ordonat s-ar îngrozi pricepând în ce întâmplări sângeroase poate să ne arunce strigătul Rusiei.

Dar din fericire viața nu ascultă niciodată de cei cuminiți și ordonați; de aceea și merge înainte. De aceea s-a trecut de la plantă la animal și de la animal la om; iar acum, de la omul cel rob la cel liber. O lume nouă se naște iarăși, prin toate chinurile și-n tot sângele facerii.

Astăzi este ajunul mării zile: Revoluția rusă sărbătorește sângeroasa ei zi de naștere. Încă este o fetiță mică, îndrăzneată, emancipată, se joacă pe trotuare, își supără vecinii. Au venit închinători de la marginile pământului s-o vadă și să-i aducă daruri; cu aceeași neliniște și dorință vor fi sosit, în alte epoci, la Mecca negricioasele rase orientale, la fel se vor fi adunat, tăcute furnicare, la Benares, oamenii galbeni. Se tot mută centrul pământului. Astăzi, dușmani și prieteni, plini de teamă sau de speranță, stau cu ochii pironiți pe leagănul acesta roșu din Kremlin.

Un poet spaniol îmi spunea chiar ieri, când am mers în Piața Roșie, urmărind pregătirile înfrigurate pentru sărbătoare: „Scăpasem, lăsasem în urmă vechile sirene atât de fermecătoare: religia, patria, arta – eram liber. Aveam o colibă pe înălțimi, în Andaluzia, și priveam, jos de tot, câmpia și oamenii. Deodată mi-a ajuns la urechi un cântec nou. M-am întors către miazănoapte, nu mai încăpeam în libertatea mea, și am venit aici, urmând cel mai potrivit cântec al abisului. Sirena stă acum la miazănoapte, în zăpezi, cu

ochii verzi, cu glas slav plin de patimă, cu pieptul însângerat“.

Vedeam pe străzi femei trupeșe cum țin în mână stele roșii de pânză ca să-și împodobească porțile; copiii lipeau pe ziduri panglici roșii, late, cu litere negre: „Proletari din toate țările, uniți-vă!“ De la colțul străzii, grăbite, au apărut dintr-odată plutoane de soldați roșii, trecătorii se dădeau la o parte alergând, o bătrânică c-un coș de mere a țipat îngrozită, iar merele s-au rostogolit și s-au împrăștiat în zăpadă, roșii ca purpura; un fior vesel m-a trecut pe șira spinării; văzând merele în zăpadă, nu știu de ce mi-a străfulgerat prin minte vedenia cum că rușii tocmai prădaseră un mare oraș, Berlinul, New Yorkul sau Parisul.

Peste tot în jurul nostru atărnă muncitori care lipesc reclame colorate. În flăcările trandafirii ale zorilor răsar, de un roșu-închis, o seceră și un ciocan; în altă parte, Lenin, în picioare, ridică mâna și țâșnesc din pământ – ca la a Doua Venire a Arhanghelului Mihail – muncitori și țărani care întind, încă negri ca întunericul, plini de noroi, mâinile lor spre lumină; altundeva, soldatul roșu, cu steaua roșie pe frunte, pune mâna streășină la ochi și scrutează dincolo, departe, cu o privire sălbatică, pătrunzătoare, orizontul.

Și peste tot, la fiecare colț de stradă, manifestul „Pentru toți muncitorii, țărani, soldații roșii ai Uniunii Sovietice, pentru toți proletarii oproșiți ai pământului“. Rusia Sovietică oficială oferă o dare de seamă despre ce s-a făcut până acum și câte, mari și grele, lucruri rămân încă de făcut:

„Trebuie să creăm o nouă industrie puternică, să schimbăm țara noastră agricolă prin electricitate și cooperative, să scăpăm de negustor și de chiabur, să învingem birocrăția, analfabetismul, alcoolismul, lipsa de cultură.

Ne aflăm, tovarăși, încă la început“.

Ne aflăm la început. Dar deja – atât de sigură și cu pași mari înaintează credința în ei –, în mintea și în inima lor, au ajuns la capătul călătoriei, la victorie.

„Victoria – cântă sălbaticul poet cu viață scurtă, Nikolai Gumiliov⁶⁹ –, victoria, gloria, eroismul, cuvinte palide pe care oamenii le uitaseră de-acum, răsună în suflet ca un trăsnet de bronz, ca glasul Domnului în pustiu.“

Revărsatul zorilor. Mă aplec pe fereastră. Felinarele sunt aprinse, ciocane și seceri sclipesc în zorii închețoși, inscripții roșii scrijelesc întunericul, încerc să deslușesc literele; lumina crește mereu, se răspândește lumina zilei, așa că silabisesc: „Proletari... de șapte ore... Lenin... revoluție mondială...“

Mă îmbrac în grabă. Pe holurile hotelului și pe scări întâlnesc, coborând de la diverse etaje, toate neamurile. Invitați din toată lumea: muncitori cu mintea și cu brațele. Întâlnesc arhitecți japonezi și pe poetul lor proletar Akita, trimiși ai Persiei și ai Afganistanului, doi hogi din Arabia, trei studenți indieni și două muncitoare siameze cu șaluri portocalii. La etajele de sus, sprintenii apuseni blonzi, italienii galbeni-negricioși, spaniolii urâți la chip, purtând

beretă; la etajul întâi, doi uriași mongoli și trei generali chinezi osoși, cu ochi foarte șireți. Ne salutăm la repezeală, toate fețele strălucesc, văd în ochii lor clocotul primejdios al pământului.

Alergăm toți să prindem începutul ceremoniei. Frig aprig, cerul gri, nările, gurile, paltoanele oamenilor scot aburi. Piața Roșie, inundată de lume; în dreapta, la Mausoleul lui Lenin, oficialii; alături, pe o estradă, invitații. Mii de oameni, vuiet înăbușit, s-au deschis străzile și se revarsă ca niște râuri, masele dau năvală, sub picioarele tale, ca un cutremur. În capătul pieței, catedrala mitropolitană „Sfântul Vasile din Vlaherne“, cea iubită de Ivan cel Groaznic, cu multe turle, multicoloră, incredibilă, învăluită ca o fantasmă în ceața încă deasă.

De jur împrejur, pe zidurile roșii ale Kremlinului, inscripții care îndeamnă la înfrățirea între popoare, noi lozinci de viață, numere, statistici, diagrame – așa a fost până acum, așa va fi în anii care urmează, iată câți analfabeți au fost luminați, iată cum se dezvoltă intens producția și crește speranța.

În Rusia Sovietică ritmul este năvalnic, timpul a căpătat adevăratul său înțeles adânc: este materie prețioasă, densă, de neînlocuit, de a cărei folosire bună sau rea atârână izbăvirea sau pieirea. Rușii simt că nu au timp de pierdut; dacă nu apucă să se organizeze repede, să-și ajungă și să-și depășească dușmanii, sunt pierduți. Simți aici deseori gâfâitul Ideii, nerăbdarea fierbinte, graba de a construi fabrici, școli, case, de a-l lumina pe țăran, de a transforma forțele naturale în energie, de a uni râurile, de a fora noi puțuri de petrol – progresul industrial în Rusia Sovietică nu este lăcomie sau lux, este o chestiune de viață și de moarte. De intensitatea producției, de exigenta supraveghere a consumului, de sistematica strădanie încăpățânată atârână izbăvirea.

Priveam în penumbra zorilor turlele de aur ale Kremlinului, zidurile roșii, sălbaticile inscripții, imensele mase de oameni înfierbântați, iar în fața Mausoleului lui Lenin, în picioare, bine făcut, blajin, cu mustața dreaptă, cu capul ca de mongol, pe Stalin – și încet-încet înțelegeam. Aceasta este o mare pregătire de război, întreaga Rusie este o tabără militară, nu mai sunt nedreptățiți pământului și cei mai neputincioși, puterea se mută, merge acum cu cei nedreptățiți – lumea își schimbă stăpânii...

Răsună dintr-odată trompetele, începe nu defilarea, ci atacul Armatei Roșii. Valuri de soldați se reped unele după altele, pornesc deodată prin fața Mausoleului lui Lenin, se răspândesc și se pierd, iar altele vin în urma lor cu avânt – infanteria, artileria, marinarii de la Marea Baltică și de la Marea Neagră, aviatorii, parașutiștii, garda Moscovei, G.R.U., muncitori cu bluze de piele și puști scurte, muncitoare cu basmale roșii, cu pușca pe umăr și ele. Năvălesc călăreții, cerchezii, cazacii, caucazienii, mongolii; se năpustește înainte conducătorul cu sabia scoasă; urmează călăreții în galop, cu veșmintele lor tradiționale, cu baionetele și steagurile lor multicolore; și

primul se repede regimentul de onoare al bătrânilor, călăreții veterani cu barbă albă.

Apoi începe uimitoarea, nesfârșita defilare a popoarelor prin fața lui Lenin; din trei laturi ale imensei piețe se revarsă trei râuri roșii, lungi. Trec copiii octombriști, pionierii, comsomoliștii, trec, trimiși de diverse uzine, muncitori și muncitoare, trec mișcându-se greoi mujici cu bărbi pline de tină, toate rasele Rusiei, toate naționalitățile pământului – negri din Africa Centrală, asiatici în veșminte multicolore călare pe cămile, chinezi ținând pe cap un uriaș șarpe din carton și pânză verde-închis, tot clămpănind din gură. Într-un camion mare, un gigantic glob pământesc strâns legat, de jur împrejur, cu lanțuri pe care un pionier le lovește cu ciocanul ca să le zdrobească. Într-o mulțime de camioane trec îngrămădiți invalizi de război și aclamă ținând triumfător în aer cârjele.

Pe neașteptate, soarele străpunge ceața și mulțimea de chipuri strălucesc, iar ochii aruncă scântei. Piața se cutremură de urale și de pașii grei ai oamenilor. Cele două siameze din fața mea își ridică șalurile portocalii și le flutură în aer ca pe două flăcări.

Orele se duc, drumurile revarsă neîncetat noi mulțimi de oameni în piață. Muncitorii cară pe umeri, cu evlavie religioasă, ca pe un Epitaf, din scânduri, fiare și sticlă, macheta în miniatură a fabricii în care lucrează. Țăranii înaintază scuturând deasupra capetelor secerile lucitoare. Mai în spate, alții ridică mâinile, în care țin caricaturi de hârtie și de lemn satirizându-i pe burghezi; totemuri naive, cu vopsea și cu sfori, ca niște măști africane primitive.

Dar ceea ce făcea impresie adâncă nu erau caricaturile, ci oamenii care țineau în mână caricaturile. Fețe de țărani extaziate și posomorâte, ca și cum ar fi fost frământate din lutul rusesc cel greu, noroios, robi care se luptă cu groază să se elibereze și nu pot încă să se dezmoștească. Un mujic înalt, sfrijit, cu barbă roșcată ținea în mână un totem foarte hazliu de lemn, care-l ridiculiza pe vechiul boier; îl vezi și nu poți să-ți stăpânești râsul; însă mujicul care-l ținea în mână îl râsucea în dreapta și-n stânga, ca să-l vadă toți, și se înclina foarte serios, ca și cum ar fi ținut vreun grav, sfânt heruvim. Sau chiar ca și cum ar fi ținut în brațe un leu mort, de care încă nu era sigur că murise, și tremura... Și totuși, el însuși crease totemul acesta, îl sculptase în izba lui, îl vopsise în negru, roșu, verde și-l purta înfășurat în cuverturi, din satul lui – ca să-l vadă, chipurile, Lenin și să râdă. Dar trupul său nu poate încă să se sincronizeze cu sufletul și, în timp ce sufletul râde și-l ironizează pe vechiul stăpân, trupul încă îl privește și tremură.

Ochii mei sorb nesățioși înfricoșătoarea vedenie. Din când în când nu mai văd nimic, se încețoșează lumea; fără să vreau, mă podidesc lacrimi ca de copil.

Până târziu în noapte, trei râuri roșii nesecate trec și i se închină lui

Lenin. În jurul Kremlinului călăreții au descălecat, caii nechează, cazacii și caucazienii încep dansul și cântecul. Lângă mine, un norvegian cu barbă roșie plânge, alții râd, doi țărani bătrâni stau cu gura căscată, privesc și ochii lor sunt plini de oaste, muncitori și necuvântătoare.

Balalaici și fluiere de alamă, țigani dansează afundându-se în noroaie, germani îmbujorați se căznesc să se înțeleagă cu călăreții arși de soare din Azerbaidjan. Îi întreb cât primesc, ce mănâncă, dacă își amintesc de țar. Și zvelții orientali, cu ochii aprinși, nu înțeleg, privesc neclintii chipurile apusene rase, râd și-și răsucesc mustața.

Un glas se ridică deodată și tulbură marile serbări; dintr-un balcon al opoziției, un suflet năvalnic sare de la locul lui și vorbește. Toate aceste serbări triumfătoare îi par sufletului aceuia nerăbdător o mască roșie înșelătoare care acoperă negrul adevăr.

Era Troțki, erupția în flăcări, care încă nu s-a răcit, nu s-a făcut scoarță de pământ bun de locuit. Încă fierbe cu clocot revoluționar nepotolit, nu poate să suporte realitatea, care, închegându-se, se adună și se strâmtează, vrea să arunce în aer crusta făcută din chiaburi, negustori și birocrați, care în fiecare zi se întărește și înăbușă zguduitorul flacără nesupusă a Revoluției.

Astăzi, în toată Rusia, două personalități puternice stau față-n față: Stalin și Troțki. Amândoi, un scop și numai unul și-au statornicit în viață: triumful Ideii comuniste. Dar îi desparte tactica pe care fiecare din ei o urmează ca să ajungă la scop; mai simplu: îi desparte temperamentul.

Care este temperamentul lui Stalin? În faimosul său testament, Lenin judecă aspru caracterul următorului dictator al Rusiei: „Stalin este brutal, și defectul acesta al lui îl face insuportabil, câtă vreme e secretarul general al partidului. De aceea le propun tovarășilor să-l înlocuiască pe Stalin cu o altă persoană, mai nobilă, mai tolerantă, mai mlădiaoasă, care să-i trateze mai bine pe tovarăși și să aibă mai puține capricii“.

Și uneori, vorbind în adunarea generală a partidului, Stalin răspunde: „Da, tovarăși, sunt brutal, dar numai cu cei care aduc pagube grave partidului, o mărturisesc. De multe ori am cerut să demisionez; ei înșiși, Troțki, Kamenev⁷⁰, Zinoviev⁷¹, au stăruit să rămân. Care era datoria mea? Niciodată nu mi-am părăsit postul în luptă, odată ce m-am alăturat. Nu-mi stă în caracter, nu fug niciodată“.

Un negustor grec, care-l cunoscuse pe Stalin la Tbilisi, când încă era doar un muncitor, mi-a povestit o întâmplare din viața puternicului conducător, cu adevărat revelatoare:

Poliția țaristă îi prinsese pe Stalin împreună cu numeroși tovarăși de-ai lui drept complotiști și i-a condamnat pe toți la cnut. Soldații țarului s-au așezat în linie și fiecare ținea în mână cnutul cu cuie de fier; tovarășii treceau unul câte unul, iar soldații îi biciuiau la rând, cu toată puterea. Cei mai mulți au

căzut leșinați în mijlocul drumului, alții au murit înainte de a ajunge la capăt. A venit rândul lui Stalin; s-a aplecat, a rupt un smoc de iarbă din pământ, și l-a îndesat între dinți și a început să treacă încet, în liniște, pe dinaintea fiecăruia dintre soldații așezați în linie și să primească loviturile de bici. Sângele îi șiroia pe tot trupul, dar înainta neclintit, cu pasul său greoi de țăran. La ultimul soldat s-a oprit, a scos dintre dinți smocul verde de iarbă și i l-a arătat: „Ia-l, i-a spus, să-ți amintești de mine. Privește, nu l-am mușcat“.

Acesta este Stalin. Numele lui înseamnă „oțel“.

La fel de încet, de liniștit ca un mujic înaintează și ca să-și îndeplinească scopul. Nu strigă, nu se grăbește, nu se enervează. Înaintează sigur și nemilos, ca o forță a naturii. Are răbdarea țăranului și a pământului. Pentru că știe acest lucru străvechi, foarte simplu: cel care suportă c-un sfert mai mult decât adversarul său, acela învinge.

Însă temperamentul vulcanic și nesupus al lui Troțki nu poate suporta un asemenea ritm. Se grăbește. El este flacăra. Stalin este pământul.

— Unde mergem? întreba Troțki în ziua aceea de la balcon, cu sălbatica lui voce răgușită. Stalin ne împinge cu toată viteza spre dreapta: de la proletar la burghezi, de la simplii muncitori la muncitorii fruntași specializați, de la simplul comunist la comunistul de carieră, de la țăranul sărac la chiaburul bogat. Stalin trădează Ideea!

Glasul lui Troțki a fost înăbușit în ziua aceea de întreruperi violente, de ocări, de râsete; dar glasul răgușit al marelui comunist reușea să domine la răstimpuri; se auzeau frazele lui incoerente în mijlocul clocotului: „Regimul de astăzi pune piedică avangardei proletariatului mondial... birocrația este atotputernică... tirani umili... proprietari nou-îmbogățiți... intelectuali privilegiați... Trădare! Trădare!“

Cine are dreptate în această titanică monomahie, care va avea, încet sau repede, răsunet în toată lumea? Stalin, sau Troțki?

Amândoi luptătorii sunt mari; Stalin, încăpățânat, viclean, numai patos georgian, își înșfacă adversarul cu cleștii lui de fier. Troțki, sprinten, evreu cu patimi aprige, sălbatic suflet învolburat care învelește și luminează trupul puternic, plin de sănătate și echilibru al lui Stalin.

În ultimele zile de viață, pe 25 decembrie 1922, Lenin scria în testamentul său politic: „Ceea ce mă interesează este să nu se scindeze partidul; acest fapt depinde înainte de toate de Stalin și de Troțki. De aceștia doi atarnă coeziunea ori dezbinarea în partid. Tovarășul Stalin, îndată ce a devenit secretar general, a adunat în mâinile lui puterea cea mai mare și nu sunt încredințat că va putea s-o folosească totdeauna cu ceruta cumpătare. Tovarășul Troțki, la rândul-i, se distinge prin capacitățile sale excepționale. Are însă încredere exagerată în sine și este atras în chip exagerat de latura administrativă în orice chestiune. Trăsăturile acestea deosebite ale celor mai importanți doi membri ai Comitetului Central pot, fără voia lor, dacă partidul

nu ia măsuri la timp, să ajungă o cauză de scindare a partidului“.

Totuși, cum se întâmplă întotdeauna în organisme vii, opoziția Troțki–Stalin se poate dovedi benefică. Dacă ar domina în chip absolut ritmul lui Troțki, ar apărea marele pericol ca elementul țărănesc să se înfurie brusc, și atunci acesta va recurge iarăși la atât de eficienta și dezastruoasa rezistență pasivă; în același timp, s-ar așăta primejdios în toate statele burgheze nucleeele revoluționare, și astfel e posibil ca Rusia Sovietică să se arunce singură, nu cu desăvârșire pregătită, într-o peripeție războinică mondială mai presus de puterile ei de astăzi. În schimb, dacă ar domina în chip absolut ritmul lui Stalin, atunci ar apărea celălalt pericol: să capete răgaz chiaburii, să se întărească, să pună stăpânire pe zonele rurale, iar intelectualii, pe orașe, moment în care, dacă însuși Stalin va vrea să-i supună înțeleșului Ideii comuniste, va fi, poate, prea târziu.

Acum, prin opoziția lor și prin vehementa lor critică reciprocă, cei doi conducători la vârf colaborează și împing realitatea spre un deznodământ deopotrivă cuminte și îndrăzneț. Violența ritmului lui Troțki se transmite doar de departe și în chip neprimejdios – de fapt în chip nu numai neprimejdios, ci și folositor – mersului sovietic oficial, încetinit de intelectuali, birocrați și chiaburi.

Note

69. Nikolai Stepanovici Gumiliov (1886–1921) – unul dintre cei mai importanți poeți din Rusia, fondator al curentului artistic numit acmeism.

70. Lev Kamenev, pe numele adevărat Lev Borisovici Rosenfeld (1883–1936) – lider comunist. În 1922, când Lenin se îmbolnăvește, formează cu Stalin și Zinoviev un triumvirat de conducere. Căzut în dizgrație încă din 1926, în procesul de epurare din 1936 este executat.

71. Grigori Evseevici Zinoviev, pe numele adevărat Ovsel Gershon Aronov Radomîlski (1883–1936) – revoluționar bolșevic și politician comunist, apropiat al lui Lenin. În 1926 cade în dizgrație, iar în procesul de epurare din 1936 are aceeași soartă cu Kamenev, fiind executat din ordinul lui Stalin.

Lenin

Mausoleul lui Lenin se înalță în marea Piață Roșie simplu, liniștit, echilibrat în chip desăvârșit, acoperit cu zăpadă. De la intrarea lui joasă, întunecoasă până la marginea pieței, multe grupuri de câte patru persoane, bărbați, femei și copii, în picioare, neclintiți, stau încă din zori și așteaptă; au venit din toate cartierele Moscovei, din toate ținuturile Rusiei, din toate țările pământului, să vadă și să se închine țarului roșu care stă întins sub pământ, plin de viață.

Mă apropii, iau loc în mulțime și aștept. În lumina slabă deslușesc chipurile foarte diverse, răbdătoare și extaziate: tătari care miros ca niște bivoli, țărănci cu pântece umflate, americani cu proteze dentare, chinezi bolnăvicioși, adolescenți germani înalți, caucazieni cu căciuli de miel pe cap ca niște turnulețe.

Nimeni nu scoate un sunet. Din zori tot așteaptă în zăpadă și în ger, cu o tainică fericire, cu ochii pironiți pe „sfântul mormânt“ din fața lor. Recapitulez în minte toată viața noului „tătuc“ al Rusiei, murmur agale cuvintele poetului iubit, Nikolai Kliuev: „Lenin, paradis tainic al cedrilor, / unde și soarele este luptător dur! / De-ar fi numele acesta o stalactită de sânge, / să se întindă ca o coadă de păun!“

Deodată, o siluetă informă, înaltă, care stătuse până acum neclintită ca o statuie ninsă, se mișcă în fața intrării în mausoleu; gardianul roșu deschide. Și într-o clipită mulțimea se vâlurește ușor, se înalță capetele, iar primele grupuri de patru persoane ajung la intrarea cea întunecoasă și apoi se pierd din vedere. Câțiva oameni mă împing ușor, îi împing și eu pe alții, iar când vine rândul meu dispar și eu pe coridorul cel întunecat. Picioarele înaintează pe bâjbâite, coboară trepte, trec prin subsoluri, coboară din nou un rând de scări. Căldură, zidurile roșii aruncă lumină, tragi în piept respirația oamenilor, auzi zarva monotonă a tălpilor pe lespezi.

Deodată, întunecatele chipuri posomorâte ale celor doi mujici care mergeau înaintea mea se luminează, de parcă asupra lor căzuse un misterios soare subpământean; întind gâtul: jos, jos de tot în inima pământului, strălucea marele cristal care acoperea trupul îmbălsămat al noului Mesia, și deodată

deslușesc cum sclipește palid ca ceara, pleșuv, capul lui Lenin.

Stă întins, parcă plin de viață, cu bluza lui gri muncitorească, acoperit, de la mijloc în jos, cu steagul roșu, cu mâna dreaptă strânsă, iar cea stângă întinsă pe piept. Fața trandafirie, zâmbitoare, bărbuța scurtă, blondă ca mierea, mult calm și satisfacție așternute pe chipul lui aspru și în același timp foarte plăcut.

Mulțimile ruse privesc extaziate, cu aceeași privire mistică cu care, în urmă cu doar câțiva ani, înainte să vină acest nou mântuitor, priveau chipul blond, trandafiriu al lui Iisus pe catapeteasmă. Ochiul mujicului, în clipa în care l-a privit pe „Hristos cel roșu“, mi-a vădit mai adânc decât toate închipuirile minții indestructibilul ritm al eternului om luptător; ființa rămâne mereu aceeași; s-au schimbat doar numele.

Câți cred că este firesc să simtă ceea ce simt de veacuri toți credincioșii, indiferent ce venerază: sufletul lor se înnoiește, lumea întreagă se înnoiește, năzuința lor ajunge la țintă și devine „împlinire“, forța devine uriașă. Aceasta este înfricoșătoarea taină a oricărei credințe – și astăzi, a celei comuniste.

Privesc și eu fermecat, ca și mujicul, capul acesta lucitor, foarte curat, și într-o clipită toată viața lui îmi străfulgeră prin minte.

„Țarul roșu“ a luptat, a suferit de înstrăinare, de sărăcie, de trădări și calomnii, cei mai sinceri prieteni ai lui s-au îngrozit de credința și încăpățânarea sa, mulți l-au părăsit; în capul acesta prelung, boltit, și în dosul ochilor mici, stinși acum, Rusia toată, cu satele și orașele ei, cu munții, cu stepele ninse și cu râurile mari, striga și cerea izbăvire.

Credea – pentru că era cel mai puternic și prin urmare cel mai responsabil suflet al Rusiei – că patria îl chema pe el și-i încredința lui datoria de-a o izbăvi. Pentru ce îl plâsmuise, cu luptele și speranțele ei, cu sufletul cel mai puternic, dacă nu ca să-i încredințeze, în ceasul hotărâtor, isprava cea mai grea?

A pornit așadar Lenin, ca eroii din poveste, el singur, lăsând în urmă umila casă muncitorească din Zürich unde, exilat de ani buni, trăia în sărăcie. Naivul elvețian, proprietarul casei, cârpaciul, îi spunea:

— Unde te duci, Ilici? E începutul lunii, ai plătit înainte toată chiria. Dacă pleci, să nu crezi că o să-ți dau restul!

— Nu face nimic, nu face nimic, răspundea Lenin zâmbind. Ține-l tu!

— Dar unde te duci, Ilici? Întreba din nou blândul cârpaci. Crezi că în Rusia o să găsești cameră să te așezi?

Și Lenin răspundea:

— Știi și eu dacă găsesc? Nu știu. Totuși, trebuie să mă duc!

A străbătut Elveția, Germania, a ajuns la granițele Rusiei, a intrat în nemărginita patrie țaristă, înarmată până-n dinți. Purta caschetă muncitorească, haine ponosite, s-a oprit o clipă și a privit dinaintea lui câmpul nesfârșit. Ce scop avea călătorul acesta scund, scump la vorbă, îmbrăcat sărăcăcios, cu ochi mici, pătrunzători?

Să răstoarne marea împărăție, să pună stăpânire pe toate casele, pe toate uzinele, pe tot pământul Rusiei, să alunge țarii, țarinele, fiii țarului, militariștii, birocrații, boierii, burghezii, preoții și să dea puterea dictatorială proletariatului istovit, înfometat.

„Megalomanie! Nebunie!“ strigau cei cumiți, care cred că logica, săraca, virtuoasa fată bătrână, guvernează lumea. Dar în câteva luni plebeul acesta îmbrăcat sărăcăcios pune stăpânire pe Rusia, intra în palatul dansatoarei Cesinskaia, ibovnica țarului, ieșea în balconul ei și le striga miilor de mulțimi proletare: „Istoria, aflați, a ales drept atelier al ei palatul dansatoarei Cesinskaia, și din camerele acestea, care simbolizează vechea Rusie imorală, istoria se avântă să-i extermine pe tirani. La palatul acesta al desfrânatei împărătești aleargă muncitorii murdăriți de fumul fabricii, aleargă pedestri soldații din tranșee, încovoiați, plini de păduchi, ca să vestească noua Evanghelie!“

Este desființată proprietatea privată, sunt desființate comerțul și banul. Băncile, uzinele, minele, toate proprietățile burgheze, tot pământul sunt stăpânite, aparțin de-acum comunității. Monarhia, aristocrația, burghezia, inegalitatea juridică și socială dintre bărbat și femeie, religia, clerul, oprimarea naționalităților străine, armata țaristă, polițiile, tribunalele, sistemele de învățământ dispar toate în doar zece săptămâni.

O flacăra nemiloasă și naivă, o rodnică încredere în atotputernicia Ideii caracterizează mereu primele zile înflăcărate ale oricărei revoluții. Noul vânt suflă neorganizat, nestăvilit, megaloman, nu cunoaște încă limitele elasticității și rezistenței omului. Nu are încă experiență, nu-l îngreunează nimic, nici măcar prudența, și în exaltarea primului avânt crede că poate să dărâme și să clădească la loc lumea în trei zile.

Lenin avea în cap o Idee; iar lumea trebuia să meargă potrivit acestei Idei.

Poți să nu fii de acord cu mijloacele pe care le-a folosit sau cu punctul final în care vrea să ajungă; însă nimeni nu poate să nege forța sufletului, neprihănirea ca de ascet, îndrăzneala neclintită și ascuțimea minții. Unii îl comparau pe Lenin cu Genghis-Han sau cu Petru cel Mare; comparațiile sunt întotdeauna superficiale, iar în cazul acesta, cu totul premature. Nu avem încă distanța temporală necesară ca să vedem întregul și să judecăm pomul după roadele lui. Totuși, un lucru va rămâne de-acum, cu siguranță, neclintit în istorie:

Plebeul acesta sărac care acum, după ziua lui de muncă, își doarme în fața noastră somnul liniștit al celui drept a venit pe pământ și și-a făcut datoria.

Când am ieșit, sub zidurile ninse ale Kremlinului, unde încep mormintele în cerc ale marilor tovarăși de luptă ai lui Lenin, m-am plimbat ore-n șir cu un prieten de-al meu rus și ore-n șir l-am ascultat vorbind, cu căldura tinereții lui, despre acest mare suflet al rasei sale:

— Lenin este o lozincă. Și-a pierdut deja chipul de om, a intrat în legendă. Copiii care s-au născut în anii Revoluției se numesc „copiii lui Lenin“, misteriosul musafir care vine la Anul Nou încărcat de daruri și le împarte copiilor nu mai este Sfântul Nicolae sau Sfântul Vasile, ci este Lenin. Orice femeiușcă din popor care, adânc înlăuntrul ei, simte nevoia unei forțe supraumane căreia să i se roage și să-i ceară ocrotire înlocuiește încet-încet, în inima ei naivă și-n imaginația ei fierbinte, vechile chipuri iubite ale sfinților de la iconostas cu legendarul de-acum, sfințitul chip al lui Lenin. Și îi aprinde în fiecare seară candela.

În cel mai îndepărtat ținut al Rusiei, de la malurile înghețate ale Mării Nordului până în satele tropicale din Asia Centrală, oamenii simpli, cum s-a întâmplat întotdeauna, țărani, pescarii, femeile, plăsmuiesc, în munca lor de noapte, vorbind, plângând, râzând, chipul lui Lenin. Femeile îl brodează cu fire de mătase multicolore, bărbații îl cioplesc în lemn seara, copiii îl clădesc din zăpadă în mijlocul satului, iar deunăzi musulmanii din Turkestan au adus la Moscova un Lenin lucrat în mozaic, bob cu bob, din grâu. Toată Rusia, aplecată, cu calda ei suflare atotputernică, îl readuce la viață din pământ.

Pentru noi toți, cultivați și necultivați, Lenin a devenit o lozincă. Mari forțe care dormeau în noi, inactive, s-au trezit. Modelul rusului a început deja să se schimbe. Ce înseamnă să se schimbe? Să elibereze forțele pe care țarismul le ținea înrobite în sufletul nostru. Sigur, Lenin nu a creat noi forțe, ci doar le-a trezit pe cele adormite, le-a eliberat pe cele legate în lanțuri. Pentru noi, marxiștii, omul mare nu este o personalitate independentă, nouă, mai presus de poporul care a născut-o, ci doar cel care exprimă în mod conștient forțele și năzuințele poporului și ale epocii sale. Ceea ce poporul strigă în chip nearticulat el exprimă cu un cuvânt desăvârșit, și îndată ce un fapt este exprimat, el nu se mai poate pierde, devine lozincă.

Am dat un nou tip de conviețuire socială în lume, am creat un model nou, superior, de colaborare umană. Acum, fie noi, fie orânduirea burgheză va dispărea de pe lume. Două astfel de realități nu pot niciodată să conviețuiască mult timp. O să se încaiere ca două regine în stup, una o s-o mănânce pe cealaltă.

— Care o s-o mănânce pe care?

— Ai văzut copiii mici ai Rusiei, copiii octombriști ai lui Lenin. Ai văzut pionierii și comsomoliștii, ce flăcăi, ce viață, ce credință când trec ei în paradă pe străzi, sau când se joacă, sau când muncesc, sau când întrebi și-ți răspund.

Toată generația asta are-n ea o flăcăi care cu siguranță o să stârnească groaza în burghezi. Și nu-i o simplă flăcăi, ci știe, și asta-i cel mai important, încotro să se-ntoarcă și ce să ardă.

Prietenul meu a tăcut puțin. S-a uitat, împrejurul digurilor, la mormintele primilor martiri, apoi s-a uitat la alaiul de noi și noi pelerini care coborau în

pământ ca să-l vadă pe Lenin. Chipul i s-a înmuiat, o clipă, de concentrare și de dragoste. Iar buzele i-au slăbit iarăși din strânsoare și a continuat:

— Pojghiță curată de gheață, nescrijelită, era mintea lui. Știa acel unde, acel când, acel cum, fără greșală. Vedea cu o limpezime de neînchipuit evenimentele așa cum au fost, nici mai rele, nici mai bune, ci exact așa cum au fost. Le combina pe toate și găsea cu o precizie matematică unica clipă potrivită pentru acțiune. Cu puține zile înainte să se dezlănțuie Revoluția, le spunea tovarășilor care nu mai aveau răbdare și se grăbeau, precum și acelora care șovăiau și cereau o amânare: „Pe 6 noiembrie să dăm semnalul Revoluției este prea devreme. Pe 8, e prea târziu. Trebuie să-l dăm pe 7 noiembrie!”

Așa era Lenin. Troțki e flacăra, Stalin – pământ, Lenin – lumină.

Îl ascultam pe tânărul acesta rus și eram numai ochi și urechi, ca și cum aș fi ascultat cu atenție cum suflă deasupra mea năvalnica răsuflare a stepei. Un vânt de răsărit bătea și-mi aprindea tâmpilele.

Și auzeam cum trec grele, ritmice, ca niște armate roșii, aceste înfricoșătoare cuvinte ale lui Aleksandr Blok:

„Sunteți milioane; suntem nenumărați copii ai stepei. Ia încercați să vă puneți cu noi!

Da, suntem sciți. Da, suntem asiatici, cu ochi deschiși, nesățioși, tăiați pieziș. Vouă vă aparțin veacurile, nouă, ceasul acesta!

Ah! bătrână Europă! Storce-ți mintea și caută, ca un nou Oedip, să dezlegi ghicitoarea Sfinxului!

Rusia este Sfinxul; prea chinuită, afundată în sânge, se repede, plină de sânge și de ură, la lumea cea veche!”

Dialoguri

a) Și mâine?

Leningrad. Trec în grabă cu sania pe străzi. Cade o lapoviță groasă, din Neva se ridică ceață. Aproape de un pod deslușesc neclar o statuie mare.

— Tovarășe vizitiu, strig eu, a cui este statuia?

Vizitiul, cu haina lui grea din piele de vacă, cu căciula verde și părul roșcat, întinde mâna lui mare către statuie:

— Ieri era Ecaterina cea Mare, zice el. Astăzi este Lassalle, cred.

— Și mâine? întreb eu.

Ridică din umeri:

— *Ciort znaiet!*⁷² răspunde el. Naiba știe!

b) Tată și fiu

Tatăl era negustoraș de mărunțișuri. Trăia în sărăcie, în afara marilor asociații. Dar, ca negustor, nu avea drept de vot, de fapt nu avea nici un drept, iar fiul său, un puștan de zece ani, pionier cu cravată roșie, îl disprețuia.

Prăvălioara lui era aproape de hotelul meu din Moscova. Din când în când cumpăram de la el unt, pește afumat, caviar. Într-o zi l-am găsit plângând.

— Ce ai, Ilya Ivanovici? l-am întrebat.

— Nu mai pot, *gaspadin*⁷³, nu mai pot. O să plec, o să mă omor. Asta nu mai e viață în casa mea. La fiecare prânz și în fiecare seară, certuri. De fiecare dată când ne așezăm la masă, fiul meu se ridică de pe scaun și, în loc să-și facă și el cruce ca omul, știți ce zice? Cu ură în ochi mă privește și strigă: „*Daloi spekuliația!*”⁷⁴ Jos specula! Zilele vă sunt numărate! *Daloi spekuliația!*” Nu mai pot, *gaspadin*, nu mai pot!

c) Preotul

Este unul dintre cei mai cultivați clerici din Sfânta Rusie cea veche. Hrănit bine, gras, obrații lui păstrează încă strălucirea vechii bucătărie. Camera lui, pereții, mesele, perdelele, pernele sunt pline de Hristoși – icoane, litografii, broderii –, bine vopsiți, bine pieptănați, parcă amețiți de foame.

Preasfinte Fecioare plâng, deasupra patului lui, și două blănuri foarte grele stau agățate-n cui pe ușă. Căldură, aerul miroase a unt, a supă de varză și a tămâie, samovarul fierbe și aburii înțeptoșează dormitorul preotului, plin ochi de sfinți.

— Biserica a trecut prin prigoane mult mai aprige, îmi spune, ridicând spre samovar mâinile lui grăسune și păroase. Dar întotdeauna a ieșit biruitoare.

— Nu încercați deloc să faceți în așa fel încât Biserica să se adapteze la realitatea de astăzi. Vremurile s-au schimbat, părinte.

— Cum nu facem! Ba lucrăm, cu râvnă apostolică. Am înființat o asociație formată din doamnele cele mai nobile. Le tălmăcesc Evanghelia și găsim de muncă – broderii, lenjerie intimă, dantele – pentru femeiuștile sărace. În fiecare duminică bem ceai toți împreună.

— Eu vorbeam de o strădanie pentru ca Biserica să renască dinăuntru, să se dea o interpretare nouă dogmelor, potrivită pentru acum. Religia să ia o formă nouă, pe care s-o poată înțelege și iubi omul chinuit de astăzi.

S-a supărat, s-a simțit jignit. A respirat adânc, a tras aer pe nări, a pufnit de două-trei ori ca o balenă și a spus:

— Biserica nu are nevoie să evolueze și să se schimbe, ea nu urmează modele oamenilor, nu! Oamenii au datoria să se adapteze Bisericii, nu Biserica oamenilor. Cele ce spuneți dumneavoastră, și să mă iertați, sunt teoriile lui Marx, antihristul.

A luat capacul de la ceainic și imediat aburii parfumați s-au răspândit ca o mireasmă de tămâie dinaintea Hristoșilor cei împliniți. Preotul s-a liniștit, și-a lins buzele pline și, întorcând cu solemnitate capul spre ușă:

— Aniușka, fetița mea, adu cești, a zis el cu glas dulce, grav. Și pâine, și unt, și pește afumat. Și puțin caviar, rogu-te...

d) Boier vechi

M-a invitat acasă la el, unde încă păstra o colecție mică de farfurii de porțelan. Îl cunoscusem în Muzeul Farfora⁷⁵ de aici; boier vechi, roșii i-au luat palatul, l-au înghesuit într-un coridor cu două cămăruțe, împreună cu bătrâna lui soră nemăritată, iar restul palatului l-au luat familii de muncitori cu o droaie de copii, i-au stricat podeaua, i-au zgâriat pereții, iar când trecea pe coridor copiii îl trăgeau de redingota lui boierească, veche, și-i strigau: „Moș Muzeu! Moș Muzeu!“ Dar vechiul boier le îndura pe toate în liniște, împăcat, își ținea cu mâna poalele redingotei și se strecura ca un hoț din curtea casei lui. Uneori, ca să nu-l mai batjocorească și să se pună bine cu ei, scotea din buzunarul de la spate al redingotei semințe de floarea-soarelui și le împărțea copiilor.

Mi-a istorisit povestea lui, cu calm, simplu, ca pe o poveste oarecare, și m-a invitat să mă duc la amiază acasă la el ca să-mi arate farfuriile de porțelan care-i mai rămăseseră.

Coridorul era plin de mobile, claie peste grămadă, pentru că nu mai avea unde să le pună. Le vindea una câte una, pe ascuns. Ne-am așezat pe niște scaune înalte, strămoșești, am băut ceai în cești de porțelan desperecheate și am vorbit. Sora lui, tăcută, ca o fantomă, a trecut o clipă și apoi a dispărut. Îl priveam cu respect, cu milă și în același timp cu mare atenție, ca pe o veche pictură a unui artist celebru, pe boierul scăpătat; pielea lui fină, hainele lui, curate și ponosite, glasul lui, molcom, catifelat, numai mângâiere.

A coborât vocea și mai mult și a întins gâtul, încât respirația lui aproape că mă atingea:

— Scrieți că aici este iadul, că ne-au luat casele și colecțiile noastre prețioase și că nu mai există libertate! Strigați! Spuneți lumii adevărul! Priviți unde-am ajuns! Ne cârmuiesc hamalii, muncitorii, mujicii... Oameni incuți, care nu-s în stare să deosebească o vază din dinastia Ming de o vază din dinastia Song!

— De ce nu sunteți drept? i-am răspuns. Dumneavoastră v-ați bucurat mult, ați stat atâtea veacuri la masă, ați mâncat, ați băut, ați vomitat, ați mâncat iarăși. Lăsați-i de-acum și pe ceilalți să mănânce! Să se schimbe la fiecare câteva secole felul mesenilor, iată marea lege! Întoarceți capul înapoi, priviți ritmul istoriei: o clasă urcă, se îmbogățește, mănâncă, bea, creează – iar după ce se îndoapă prea tare obosește, decade, și o altă clasă, mereu nedreptățită, înfometată, ia avânt, și ritmul natural își reia cursul – luptă, victorie, creație, decădere.

Eu, în locul dumneavoastră, mi-aș lua pălăria, fără suferință, fără plânsete lipsite de demnitate, și, cu noblețe, dacă vreți și cu o ușoară ironie (fiindcă aş vedea mai departe, fiindcă aş ști că și pentru stăpânii cei noi o să vină ziua când vor fi doborâți), m-aș bucura de noul fel de meseni flămânzi și aş pleca din sufragerie.

Sufragerie, așa numesc eu puterea.

Boierul m-a privit îngrozit. S-a ridicat puțin pe vechiul său scaun boieresc și apoi s-a așezat la loc, a înghițit de două-trei ori și, întorcând gâtul, a încercat să se descheie la gulerul tare care-l înăbușea.

— Credeam că sunteți cu noi, a murmurat el.

— Sunt cu omul, i-am răspuns. Și cu acela care se repede să se așeze la masă, și cu acela care a mâncat prea mult deja, care s-a înjosit și pleacă. Mi-e milă de orice om. Îi privesc tot drumul, și urcușul, și coborâșul, cu respect. Și sunt foarte atent să nu las interesul meu individual să-mi întunece judecata.

— Poate pentru că nu aveți tradiție strămoșească, nu aveți palate, nu aveți privilegii de care să vă întristați părăsindu-le, a răspuns boierul, cu buzele strânse ironic.

— Exact. Pentru că nu am lanțuri. Dacă aş avea aceste delicate porțelanuri pe care mi le-ați arătat astă-seară, cum aş putea să înțeleg o Idee?

e) Zâmbetul

Un tânăr profesor la Facultatea de Sociologie de la Universitatea Comunistă din Moscova analizează, cu precizie și claritate, factorii economici din Antichitatea greacă și demonstrează că zâmbetul pe care-l au Korele de pe Acropola Atenei se datorează unor cauze economice.

Ascultătorii, marxiști ortodocși, acceptă fără ezitare savanta explicație și izbucnesc în aplauze.

Eu zâmbesc. Iar tânărul profesor se întoarce către mine enervat.

— De ce zâmbiți?

— Vă asigur, tovarășe profesor, zâmbetul meu nu se datorează unor cauze economice, îi răspund eu.

f) Discuție cu un conducător

Ieri s-a întâmplat să mă întâlnesc cu unul din conducătorii bolșevici intelectuali; discuția a început brusc. Transcriu, pe cât îmi amintesc, dialogul.

Acela spunea:

— Așa cum în lumea materială reușim, formulând cu precizie principiul de bază recurent, să aflăm legile care guvernează fenomenele, tot astfel cercetăm astăzi și fenomenele sociale și le subordonăm încet-încet unor legi. Și orice om, dacă nu este dezechilibrat, le acceptă fără obiecții, cum acceptă și legile naturale.

— Am o obiecție, i-am răspuns. Recunoașteți că există limite ale gândirii omenești? Prin urmare și limite ale științei? Sau cumva știința poate să judece cu autoritate infailibilă nu numai legăturile dintre fenomene, ci și dacă dincolo de fenomene există ceea ce filozofii numesc „ființă adevărată”⁷⁶?

— Limite în știință nu există, știința poate, cu absolută autoritate – doar ea –, să judece toate lucrurile. Stabilește legi sigure.

— Așadar legile naturale și cele sociale au aceeași precizie?

— Aceeși.

— Putem prezice o eclipsă de soare cu precizie de secundă. Dar oare putem prezice cu aceeași precizie și că va mai exista realitatea rusească vreme de trei ani de-acum încolo?

— Nu încă. Sociologia, sau mai bine zis fizica socială, e încă în fașă. Abia am scăpat de teologie și de metafizică și am intrat în cercetarea pozitivă a vieții. Acum abia am început să aplicăm și în sociologie metodele empirice pe care le folosim și în celelalte științe pozitive: observația, analiza, comparația, inducția. Și astfel, încet-încet, precum mecanica și astronomia, va descoperi și știința societății legile infailibile care guvernează fenomenele sociale.

— Nu sunt de acord. Fenomenele vieții nu se desfășoară, precum cele fizice, într-un timp unitar, pe care să poți să-l comprimi, ca întindere, cât vrei și să-l rezumi într-o formulă matematică. Fenomenele vieții se desfășoară și se

maturizează într-un timp psihologic neunitar. Și timpul acesta psihologic, numai calitativ, nu poate fi socotit fără denaturare, nici nu poate fi exprimat prin numere, ca și cum ar fi numai cantitativ, fără culoare, fără miros, întindere uniformă, identică.

Timpul e o forță creatoare imprevizibilă, maturizare neîncetată – asta este substanța lui. Nu e o sinteză de elemente care preexistă și care, simplu, odată cu trecerea vremii, se unesc mecanic în noi combinații, pe care să le putem prevedea. Timpul e un clocot neîncetat de elemente constitutive neașteptate, într-un cuvânt: creație.

Cum deci prevezi, aici nu pot exista legi, pentru că legea înseamnă repetare, aceleași cauze să nască aceleași rezultate. Iar substanța vieții, deosebirea ei specifică față de materie, este exact creația. Iar creația înseamnă: se naște ceva nou, care nu este cuprins în cele date. Însă niciodată în viață, în nici o situație, nu putem readuce cauze identice, pentru ca, prin urmare, să putem prevedea aceleași rezultate. Și fiindcă fenomenele vieții nu pot fi supuse unor legi, e imposibil să existe, în privința fenomenelor sociale, o știință, adică un sistem de legi.

— Admit, a răspuns rusul, că științele sociale nu sunt exacte precum cele naturale. Nu putem prevedea o revoluție cu precizia cu care prevedem o eclipsă de soare. Totuși, științele sociale explică cele trecute, găsesc un ritm central în fiecare epocă, urmează, în piezișul, întunecat al labirint al istoriei, un fir luminos și nu se pierd. Iar astfel, studiind în profunzime evoluția poporului, unii reușesc, mai sigur decât orice altă metodă a minții omenești, să ghicească și să formuleze ceea ce urmează să se întâmple.

— Accept acest fapt, am răspuns eu. Numai privind înapoi la cele trecute are sociologia valoare de cercetare. Și de ce asta? Pentru că exact cele trecute, evenimentele deja încheiate, au încetat să mai trăiască, nu mai curg, nu se mai desfășoară creator. În clipele în care erau create, din numeroșii lor factori posibili au intrat în acțiune doar zece, să spunem, și aceștia zece au creat ceea ce numim un eveniment istoric. Sociologia încearcă să afle cei zece factori, iar când îi află – desigur, mereu cu aproximație – strigă triumfătoare: „Ceea ce s-a întâmplat era necesar să se întâmple! Numai ca rezultat al acestor zece factori se putea petrece acest fapt!“

Și, sigur – consecință obligatorie –, din cei zece factori trebuia să apară un asemenea eveniment, nimic altceva. Când, dintre toate posibilitățile, unele domină, e normal să se prezinte evenimentul ca și când numai acești factori ar fi fost posibili. Dar problema nu este deloc asta. Problema care ne interesează și ne face să avem păreri diferite este aceasta: poate sociologia să afle care dintre numeroșii factori vor domina și, prin urmare, vor crea evenimentul istoric?

Pe un lac înghețat doi copii patinau. Deodată, unul s-a plictisit și a spus: „Nu merg mai departe, m-am plictisit!“ și s-a întors. Celălalt a înaintat, dar nu

a mai făcut nici zece metri, că gheața s-a crăpat și copilul s-a înecat. Au trecut niște ani, a izbucnit Revoluția Franceză; care ar fi desfășurarea ei? Infinite – nu infinite, ci multe posibilități. Deodată, copilul care s-a salvat la patinaj – era Napoleon cel Mare – intervine, răstoarnă cele mai raționale previziuni, aduce neprevăzutul, stăpânește popoare, întemeiază un regat, ajunge rege.

Cine poate să susțină că Napoleon cel Mare a determinat singura desfășurare posibilă a Revoluției Franceze? Ori că, dacă el se îneca în lacul înghețat, în mod necesar – fiindcă aceleași cauze antrenează mereu aceleași rezultate – un alt conducător, identic cu acela care s-ar fi înecat, ar fi salvat Franța și lumea? Care sociologie ar putea să-i stabilească legi vieții?

Acum, desigur, privind evenimentele deja încheiate, adică deja fără suflet, putem să analizăm, să extragem legi care însă au valoare doar retroactiv, și să identificăm trupul deja neclintit al unei epoci cu gigantica suflare care o revigorează, mai înainte să se oprească, nemișcate, și să devină evenimente unele dintre posibilitățile pe care le închidea în ea. Așadar, știința societății numai un lucru poate să facă: anatomie.

Și nu puteți, chiar dacă vreți, să susțineți că cercetarea celor petrecute deja poate să devină lecție pentru cele ce urmează să se petreacă, iar sociologia să devină astfel călăuză prețioasă în gândirea noastră și în faptă. Nu doar că niciodată cauzele nu pot să se întoarcă identice și să antreneze, prin urmare, aceleași rezultate – acest lucru nici în lumea naturală nu se întâmplă cu absolută exactitate –, dar până și o coincidență mică, o întâmplare neînsemnată, care a depins de amănunte neînchipuit de încâlcite, poate să dea istoriei o nouă, neprevăzută întorsătură.

Și astfel, prezentându-le celor naivi speranța previziunii, sociologia poate să ajungă și primejdioasă. Viața este atât de incomparabil mai înaltă, mai bogată decât logica și imaginația omenească, încât putem susține, fără ca asta să fie o afirmație ciudată, că sociologia are, în ceea ce privește previziunea, numai următoarea valoare: niciodată nu se întâmplă acel lucru pe care-l prevede. Desigur, o valoare mică, pentru că ceea ce excludem astfel este doar una din numeroasele posibilități care se luptă să creeze ceea ce urmează să se întâmple.

— Știți prea bine, mi-a răspuns iritat rusul, știți prea bine că, cu toate imperfecțiunile, cu toată încâlceala pe care accept și eu că o au fenomenele vieții, sociologia a reușit să afle legea de fier care guvernează societățile omenești: cauzele economice.

Aceasta este baza solidă. Modul de producție al vieții materiale hotărăște funcționarea vieții sociale, politice și spirituale a oamenilor. Toate, sisteme politice, ideologii, religii, drept, artă, morală, se bazează pe aceste puternice temelii, cele economice; așadar este sigur că, deoarece elementele umane constitutive nu se schimbă, și în ceea ce urmează să se întâmple factorii economici vor juca cel dintâi rol. Astfel, deținând acum această lege

fundamentală, putem, fiind în mai mare măsură siguri de succes, să intervenim în lupta socială. Știm acum unde trebuie să ne concentrăm cel mai mult atenția, care clasă socială și-a îndeplinit menirea și trebuie să cadă și care, împinsă de această lege socială, trebuie să se organizeze, să se pregătească și să cucerească puterea. Astfel, intervenția noastră, călăuzită de acum de această lege socială fundamentală, este sigură și rodnică.

— În toate cele ce spuneți, am răspuns eu, există o mare doză de adevăr, și eu îl respect. Dar atât de mult l-ați generalizat, l-ați încărcat cu atâtea pretenții, încât există pericolul să ajungă mincinos. Mincinos sau primejdios. O să mă străduiesc împreună cu dumneavoastră să lămuresc și să-mi argumentez concepția:

Întâi și-ntâi, „legea” pe care o formulați nu este absolută. Cauzele economice nu sunt totdeauna forțele primordiale care pun în mișcare popoarele. Sigur, ele joacă totdeauna unul din rolurile dominante, pentru că servesc nevoile de bază ale omului. Dar uneori alți factori – religia, rasa, întâmplările istorice, apariția unei mari personalități – domină și determină evoluția unui popor.

Cum puteți explica prin necesitățile exclusiv economice neașteptatul triumf, în secolul al VII-lea, al unei rase neînsemnate din Arabia, care până atunci își ducea viața în anonimat și mizerie? Înseși circumstanțele economice au îngreunat viața acestei rase vreme de multe veacuri. Veacuri la rând au trăit săraci, din prădăciuni, veacuri la rând, leneși, au trândăvit, săraci, alcoolici, sângeroși, idolatri. Însă, pe neașteptate, un om, o mare personalitate se naște în mijlocul acestei rase și propovăduiește, în mijlocul batjocurilor și al primejdiei, că există un singur Dumnezeu, că sufletul omului este nemuritor, că lumea aceasta și cealaltă, raiul, le aparțin celor credincioși.

Propovăduiește, nimeni nu-l ascultă; șapte ani trec și Mahomed izbutește să adune doar unsprezece credincioși. Îl huiduiesc, îl alungă, viața îi este în primejdie în fiecare clipă; apoi adepții se înmulțesc și încep luptele. Puțină și fără arme e armata lui Mahomed, ba învinge, ba este învinsă, în orice clipă lucrarea lui atârna de un fir subțire de ață. Neprevăzutul este gata în orice clipă să deschidă un drum diferit în istorie.

Și iată, au mai trecut doar câțiva ani și pustiul se umple de geamii, credincioșii se revarsă călări din Arabia și pun stăpânire pe lume. În alți câțiva ani apoi supun și revigorează, cu o nouă, neașteptată civilizație, pe de o parte Egiptul, Tripoli, Tunisul, Algerul, Marocul, Spania, pe de altă parte Siria, Mesopotamia, Persia, Indiile. Ce forță neașteptată, imbatabilă îi împingea? Sigur, nu numai cauzele economice, ci o forță mai adâncă, mai bogată și exaltată – credința. Inspirația lui Mahomed.

Care a fost substanța creștinismului? Să-i organizeze pe sclavi, să le dea pâine celor înfometați, să facă să dispară inegalitatea socială și economică pe pământ? Deloc. Hristos nu s-a îngrijit de problemele economice. „Nu vă

îngrijii de ce veți mânca și veți bea și cu ce vă veți îmbrăca; priviți la păsările cerului; numai un singur lucru căutați: împărția cerurilor!”⁷⁷

Desigur, sclavii și cei înfometați l-au denaturat pe Hristos, potrivit cu nevoile și năzuințele lor, și l-au vestit drept conducător al celor nedreptățiți, care-i va doborî pe stăpânii cei sătui și va călăuzi mulțimile chinuite spre egalitate socială și trai bun. Iată de ce creștinismul s-a răspândit mai repede, a fost legat de imediate necesități sociale de schimbare, a devenit patimă omenească dorind răzbunare și împărție pământească. Așadar, cum era firesc, cum a fost dintotdeauna, împărția cerurilor a fost mutată pe pământ, pentru că o idee, îndată ce atinge mulțimea, sau mai bine zis: o idee, ca să atingă mulțimea și s-o tulbure, trebuie să devină patimă personală și speranță de răsplată imediată.

Desigur, în toate epocile și la toate popoarele cauzele economice sunt dintre cele mai puternice imbolduri ale vieții omenești, pentru că omul are întotdeauna nevoie să mănânce. Iar un istoric poate foarte ușor, când vrea să împingă evenimentele istorice în jurul unei idei centrale, pe unele să le lase în întuneric, iar pe altele să le aducă la lumină, și astfel să demonstreze ceea ce vrea, anume că istoria este guvernată de cauze economice sau de degetul Proniei sau de eroi sau de calități ale rasei sau de soarta cea oarbă.

Dar cine studiază istoria omenirii cu atâta nepărtinire câtă poate să îngăduie firea omului ce vede? Că toate aceste cauze împreună acționează asupra mulțimilor de oameni, și domină când una, când alta, când multe sau chiar toate împreună, în proporții greu de lămurit. În perioadele normale, când însă mulțimile de oameni sunt fermecate de o credință, rolul primordial îl joacă, cred eu, cauzele economice.

— Deja ceea ce-mi mărturișiți acum e foarte important.

— Nu este nimic, de fapt. Pentru că cine poate să vă garanteze că din turma socială, care se îngrijește numai de viața ei materială, nu va țâșni, din clipă-n clipă, vârtejul neprevăzut care va muta cu violență în plan secund nevoile materiale ale omului?

Dar și în perioadele cu desăvârșire normale, în care vârtejul acesta nu se manifestă, poți, examinând mai adânc, să îngustezi și mai mult legea dumneavoastră sociologică fundamentală.

Cauzele economice nu sunt decât niște rezultate ale unui grup de factori într-un anumit loc și timp și la un anumit popor. Nu trebuie să spunem: „Deoarece condițiile economice sunt de acest fel, de acest fel este și evoluția unui popor“. Rasa, destinul, clima, războaiele, o invenție, multe alte cauze concură și ele la apariția acestor condiții economice anume. Iar formele astea economice sunt doar cea mai vizibilă înfățișare a unor forțe mai adânci și mai întunecate. Chiar dacă aceste cauze economice reușesc să devină lozinci rodnice, asta o datorează următorului fapt: dincolo de aceste stindarde economice simțim că luptă niște impulsuri adânci, care sau nu au nume, sau

au un nume nesigur, curgător, neputând deci, așa cum este, să devină lozincă pentru mulțimi.

Vorbesc despre perioadele istorice normale, fiindcă în celelalte impulsurile acestea își găsesc un nume ferm, care-i fascinează pe oameni, și atunci grijile economice se retrag și luptă în linia a doua a bătăliei omenești.

— Dar recunoașteți că o schimbare economică pricinuieste cu siguranță și o mulțime de alte schimbări morale și spirituale, încât iată că cele economice nu sunt numai rezultate, ci și cauze.

— Pricinuieste? Nu cumva aceste schimbări morale și spirituale sunt rezultate care preexistă, cu mult înainte de schimbarea economică, și se văd treptat – întâi schimbarea economică și apoi cele mai complicate: morala, arta, gândirea? Și, fiindcă în mod firesc schimbarea economică devine vizibilă prima, acest fapt ne determină ca adesea s-o luăm drept cauză și să considerăm rezultate ale ei toate schimbările care urmează.

Aș vrea să mai fac o observație: chiar și cei mai fanatici marxiști acceptă că izbăvirea economică a omului nu este scop, ci mijloc. Ce înseamnă asta? Că există o altă nevoie în om, mai puternică, mai adâncă; pentru aceasta se luptă, fie c-o știe sau nu; pentru aceasta vrea să mănânce mai bine și să aibă mai mult răgaz după truda zilei. Când vă vor întreba unii: „Care este această nevoie?“, răspundeți: „Să-și ducă traiul ca omul: să aibă timp să se instruiască, să-și educe copiii, să se bucure de viață...“

Însă toate răspunsurile astea sunt unilaterale, parțiale. Sunt desigur juste, cuminți, practice, însă incapabile să farmece masele de oameni. Mulțimile, ca să se miște și să se agite și să creeze epoci mari, au nevoie din când în când de o sfântă nebunie, de o credință. De aceea și teoriile dumneavoastră sociologice le socotesc nu doar nesatisfăcătoare în plan rațional, ci și incapabile în practică să creeze ceea ce vreți dumneavoastră: o nouă civilizație.

— Ce le lipsește?

— Mitul.

Rusul s-a încruntat.

— Dacă rămâneți în Rusia, a spus el, străduindu-se să râdă, și veți vrea să răspândiți ideile astea, o să ordon să fiți spânzurat.

— Acesta era singurul răspuns pe care mi-l puteați da ca să mă reduceți la tăcere, i-am răspuns eu, tot râzând.

Am răspuns râzând, dar, în adâncul sufletului, discuția asta mă umpluse de amărăciune. Cu ce împleticeli, cu câte lupte, cu cât de strâmți la minte conducători fanatizați înaintează popoarele pe pământul acesta! Toate astea, sisteme economice, legislații, schimbări politice, cât sunt de nevrednice să înnoiască fața pământului!

Numai dacă inima omului se preschimbă, toată această realitate de astăzi, atât de încâlcită, cu problemele ei nerezolvate, va deveni neașteptat de simplă.

Dar pentru ca izbăvirea să înainteze a trebuit întotdeauna ca popoarele să se afunde în sânge, în nefericire, în foamete. Așa a fost mereu, îngrozitor, drumul mântuirii. Numai măruntaiele însângerate, înfometate pot naște Cuvântul izbăvitor.

Și de aceea nimeni nu poate să neghe că acești conducători fanatici, fără să vadă clar întregul ciclu, își îndeplinesc totuși, cu credință, dificila lor datorie premergătoare: organizează măruntaiele omului.

Note

72. În rusă, în original.

73. Domnule (în rusă, în original).

74. În rusă, în original.

75. *Farfor* înseamnă, în limba rusă, porțelan. E vorba de Muzeul Fabricii Imperiale de Porțelan, inaugurat în 1844. Fabrica (cu numele original Imperatorskii Farforovîi Zavod) a fost naționalizată după Revoluția din Octombrie (1917) și redenumită, în primii ani ai Uniunii Sovietice, Fabrica de Stat de Porțelan (GFZ – Gossudarstvennîi Farforovîi Zavod), însă în anul 2005 și-a recăpătat numele original, din epoca presovietică.

76. În original, *to óntos on* – „ceea ce există cu adevărat, în realitate, ceea ce ființează cu adevărat“, concept filozofic aparținând școlii eleate.

77. Vezi Evanghelia după Matei, 6, 25–34. Scriitorul nu citează textul evanghelic exact, ci-l parafrazează.

Propaganda din Orient

Astă-seară am plecat de la teatru emoționat și neliniștit. Se juca o piesă nouă: *Urlă, China!* – tot zbuciumul muncitorimii galbene izbucnise pe scenă și toată exploatarea ei inumană de către capitaliștii albi.

O micuță chinezoaică, eroina tragică a piesei, cutreiera ca o conștiință, singura luminoasă, prin grămezile mizere de proletariat galben și cânta un cântec monoton, murmurat, deznădăjduit; iar apoi, luând o sfoară subțire, s-a spânzurat.

Teatrul era plin de chinezi pe care îi invitaseră astă-seară să vadă chinurile patriei lor; în față de tot stăteau un tânăr general chinez împreună cu statul lui major, care se refugiaseră, prizoniți de fasciștii din patria lor, la Moscova.

Un vânt de groază și mânie învolbura teatrul; furnicarul asiatic de culii⁷⁸ care munceau, jeleau și mureau ca să-i îmbogățească pe americani și pe englezi urla astă-seară, și strigătul se auzea până în măruntaiele noastre. O muncitoare rusoică de lângă mine plângea, iar când s-a lăsat cortina, un muncitor, cunoscut de-al meu, s-a întors brusc și m-a întrebat:

— Sufletul tău poate să mai îndure nedreptățile astea?

N-am răspuns nimic. Mă uitam la chinezii care se ridicau toți împreună, tăcuți, cu fețele posace, misterioase. În mijloc mergeau generalul galben cel scund și ofițerii lui, cu mare ținută; erau pământii la față, se aplecau și se atingeau unul pe altul, nu le vedeam buzele mișcându-se, dar auzeam, când treceau prin fața mea, murmurul lor monoton și un vuiet de parcă ar fi trecut niște păsări. Ne priveau pe noi toți, albi, cu ochiul lor mongol, aspru, neomenos, și treceau mai departe. Iar după aceea s-au pierdut, toți laolaltă, pe străzile ninse.

Dură este rasa asta extrem de numeroasă, și jocul bolșevicilor le pare a fi ceva primejdios; se căznesc să se trezească, își ațâță în ei răzbunarea și ura. Întreaga Asie este tulburată de propaganda comunistă: China, Indiile, Persia, Afganistanul; scânteia trece apoi în Arabia, în Egipt, și atinge țărmurile nordice ale Africii.

Firea oricărei Idei noi, neîmblânzite încă este imperialistă. Caută să

îndepărteze toate celelalte idei, opoziția, și înainte de toate pe cele înrudite cu ea, să treacă granițele, să stăpânească lumea. Folosește fără ezitare toate mijloacele: forța, blândețea, viclenia, virtutea, crima, ura – tot ce-i este de folos; știe că toate mijloacele devin sfinte, chiar de nu sunt, dacă duc la victorie.

Ordinea mondială s-a dovedit încă organizată riguros, înarmată până-n dinți, gata să se arunce în aprige lupte deznădăjduite ca să-și păstreze poziția ei privilegiată și să continue să se îngrașe prin foamea celorlalți. Noua Idee dă piept cu o mare rezistență. „Da – strigă Zinoviev –, dușmanul a câștigat multe poziții în Apus, dar mai rămâne un front, și acesta va da lovitura finală și va decide toată lupta: frontul de Răsărit.“

Bolșevicii s-au orientat așadar către Răsărit; abili, neobosiți, îndrăzneți, urcă până și în cele mai îndepărtate sate barbare din Asia. Ce propovăduiesc acești noi apostoli ai neamurilor? Lucruri foarte simple, pe care fără nici un efort le înțeleg și le acceptă chiar și cei mai neinstruiți orientali grei de cap: „Capitaliștii europeni și americani vă mănâncă truda, tâlhăresc bogățiile patriei voastre, vă calcă în picioare religia, cinstea, libertatea, vă folosesc ca pe niște vite de povară. Treziți-vă, ridicați-vă, alungați-i! Orientul pentru orientali! Rusia nu cere nimic, nu vrea nimic, doar îi luminează și îi trezește pe frații ei orientali. Ascultați, tovarăși, glasul ei!“

Întreaga Asie ascultă cu atenție, cu tulburare, noua predică. Apostolii bolșevici, preschimbați când în muncitori, când în negustori ambulanți și în medici, străbat țări și sate și trezesc nenumăratele mase de oameni. Numele lui Lenin răsună acum în inimile musulmane ale Asiei poruncitor, plin de speranțe, precum numele Profetului. Poetul persan Mirza Ali Mojuz cântă: „Lenin nu a murit, nemuritor trăiește și domnește între noi. Generațiile viitoare i se vor închina lui Lenin, pentru că inima lui a suferit pentru Persia!“

Când Lenin era bolnav, tătari, mongoli, chinezi au plecat zile-n șir din satele lor, au ajuns până la granițele Siberiei și întrebau: „Cum o mai duce Lenin?“ Și stăteau zile-ntregi ca să audă un cuvânt, o veste, să afle o vorbă bună și s-o ducă fiecare-n satul lui.

La Moscova funcționează o universitate specială pentru popoarele orientale. Studenți și studențe vin din tot Orientul și învață pe cheltuiala Rusiei Sovietice. M-am dus acolo deunăzi. Toate rasele asiatice și africane, galbene, mulatre, negre, își trimiteau aici cei mai isteți tineri ai lor, fete și băieți, să studieze. Ce studiază? Apostoli. Toți acești tineri de culori diferite un scop și numai unul au: să se întoarcă în patrie, să-și trezească fiecare propriul popor, să le organizeze speranțele și ura.

O fată din Coreea, până-n 14 ani, cu chipul plat, cu ochi pieziși, cu păr negru, lucios și drept, îmi spunea:

— Îmi place Rusia, însă mă grăbesc să mă-ntorc în patria mea.

— E frumoasă patria dumneavoastră – munții, râurile, copacii?

Masca galbenă mi-a zâmbit cu dispreț, murmurând:

— Parc-ai fi burghez!

Și apoi, cu înflăcărare apostolică, de parcă ar fi început deja propaganda:

— Frumusețea pământului, a strigat ea, este luxul care-i interesează numai pe cei ce au răgaz s-o vadă și s-o înțeleagă! Cei înfometați, cei care se întorc în fiecare seară istoviți, secătuiți de fabrica sau de ogoarele stăpânului, nu au timp, nu au ochi și nici chef să vadă dacă sunt frumoși munții despre care stai aici și întrebi ori râurile și copacii... Să ne eliberăm întâi de sclavie și apoi o să vedem și frumusețile orientale și pe cele apusene!

O ascultam, și mi-a venit în minte poetul indian cel gras, Tagore, care, trecând acum câțiva ani prin Germania, a vrut să le predice muncitorilor religia lui calmă, iubitoare de frumos. I-a invitat într-o sală mare și a apărut la tribună chipeș, foarte curat, cu mâinile lui aristocratice cu degete lungi, cu tunică lui indiană, albă ca neaua. A spus: „Când la asfințitul soarelui vă întoarceți de la munca voastră de-o zi, ca să vi se ușureze sufletul și să uitați ostenele e de ajuns să priviți cu atenție asfințitul și să ascultați ciripitul de seară al păsărelelor!“

Însă muncitorii au pufnit imediat, au strâns pumnul și l-au alungat cu huiduieli: „Jos! Jos!“

Iar Tagore și-a adunat fustanelele și a plecat.

În aceeași universitate, o altă studentă, armeană, mi-a răspuns când am întrebat-o pe cine iubește mai mult, pe Tolstoi sau pe Gorki:

— Pe Gorki, celălalt ce mă interesează pe mine? Gorki descrie viața.

Iar un student indian micuț, cocoșat a corectat-o:

— Viața noastră!

Toate chipurile strălucesc concentrate și fanatice. În atelierul acesta arzător, Orientul se trezește și strigă. Pe zid este lipit Manifestul pe care l-au semnat la un congres din Baku reprezentanții din toată Asia:

„Ridicați-vă, indieni, istoviți de foame și de sclavie!

Ridicați-vă, țărani din Orient, o, bărbați din Arabia și Afganistan, pierduți în pustiurile voastre pe care le mătură vântul și le desparte de restul lumii Anglia!

Ridicați-vă, luptați cu dușmanul neamului omenesc: Anglia imperialistă!“

Imperialismul noii Idei acuză imperialismul englez; amândouă luptă să cucerească nesecata Asie, plină de comori și de oameni. Dar imperialismul noii Idei vrea să se răspândească în toată lumea ca s-o elibereze; nu cere nimic de la asiatici; însă exact pentru acest fapt le cere și le ia totul. Pentru că, de-a dreptul, ceea ce se străduiește să obțină prin propaganda ei – ca orientalii să se elibereze de capitalismul burghez – este răsplata cea mai bogată, cea mai imperialist-comunistă.

Mi-l amintesc, de la un congres de la Moscova la care am fost deunăzi, pe un negru cu obraji ca de gorilă care s-a ridicat să vorbească. Gesturile lui erau violente, sălbătice, ochii lui galbeni fulgerau; rostea și el și repeta cuvintele rostite deja de mii de ori: „...Proletariat... libertate... dreptate...“, cu atâta patos, încât le dădea un înțeles neînchipuit de amenințător. Europeanii albi aplaudau, jos în sală, crezând că vorbele acestea ale negrului aveau același conținut pe care li-l dădeau și ei. Dar când negrul urla „dreptate!“, eu vedeam în ochii lui măcel, tras în țeapă, chiolhan și pustiu, în vreme ce, când apusenii spuneau „dreptate!“, ochii lor se umpleau de muncitori bine hrăniți și de orașe mari...

Dificilele teorii filozofice și economice au fost rezumate, cum era firesc, pentru masele de oameni în niște lozinci ușor de înțeles: „Lupta de clasă. Dictatura proletariatului. Pământul pentru țărani, uzinele pentru muncitori. Religia este opiul popoarelor. Proletari din toate țările, uniți-vă!“ Periculoase fraze explozive, care, fiindcă sunt simple și sunt repetate neîncetat, au forța să organizeze neliniștile și năzuințele maselor și să determine ieșirea la acțiune, unitară și bine pusă la punct.

Lozincile acestea pot trezi în rasele sălbătice, necivilizate încă, mari forțe întunecate; va ajunge oare comunismul să le lumineze?

La același congres, un chinez urcase la tribună; era foarte tânăr, aprig și în același timp parcă nemișcat, încordat ca un arc; ținea mâinile la spate și țipa cu gâtul întins și capul în sus, ca o găină. Istorisera chinurile îndurate de culii chinezi care lucrează la capitaliștii albi șaisprezece, optsprezece ore din zi și din noapte, cum dorm, clăie peste grămadă, ghemuiți ca niște omizi în bordeie mizerabile, cum mor pe capete de oftică și de foame...

Ca un bocet străbăteau sala aceea imensă strigătele monosilabice ale chinezului. Un bocet sălbatic, sfâșietor, monoton. Și deodată, un profesor american de lângă mine s-a întors și mi-a spus îngrozit:

— Astăzi, vă spun și să nu uitați, astăzi nu există în toată lumea eveniment mai mare decât acesta: bolșevicii răvășesc China prin propaganda lor. Cinci sute de milioane de suflete se trezesc...

Când am ieșit de la congres un jurnalist italian exilat s-a apropiat de mine:

— Ce ziceți? m-a întrebat, și ochii lui erau plini de teamă. Ați auzit? Ați văzut? Cum vi se par toate pregătirile astea teribile?

— Vechiul cronicar al Sfintei Rusii, i-am răspuns eu, bătrânul Nestor, avea dreptate: „Fiecare țară își are îngerul ei păzitor. Îngerul păzitor al Rusiei are aripi gigantice“.

Notă

78. Culi (< fr., engl. *coolie*, cf. hind. *kuli*) – muncitor asiatic sau african necalificat, care lucrează pentru o remunerație mică, prețul traiului de zi cu zi.

Panait Istrati

În aerul acesta războinic de tabără militară pe care îl respiram în Moscova împodobită cu steaguri, l-am întâlnit pe Panait Istrati. Era și el unul dintre invitații Rusiei la marile serbări cu ocazia unui deceniu de la Revoluție. Nu-l văzusem niciodată cu ochii mei. Citisem numai poveștile lui pline de flacără, de sânge și de strigăt omenesc și știam eroica lui viață plină de peripeții.

Gheorghe Valsamis, contrabandist din Cefalonia, neliniștit, îndrăzneț, stăpânit de nepieritorul spirit hoinar chefalonit, a cunoscut-o la Brăila pe Joița Istrati, româncă robustă, frumoasă, cumpătată, și a avut cu ea un fiu pe care, firește, l-au botezat Gherasim. Mai târziu însă, i-au pus și un alt nume: Panaiotaki, Panait.

Tatăl a murit când Panaiotaki era încă prunc, iar mama – sfântă, tandră, harnică – spăla și muncea cu ziua ca să-și crească băiatul. Visa să învețe carte, să-l însoare cu o femeie bună, să ajungă, dac-o vrea Dumnezeu, un bun gospodar român.

Dar vinele micuțului fierbeau de demonicul sânge chefalonit. Încă de la doisprezece ani, și-a părăsit mama și a-nceput hoinăreala; a răbdat de foame, s-a îmbolnăvit, a dormit pe drumuri, a străbătut, ca un contrabandist, ascuns în cală, înapoia carelor, sub vagoane, toate drumurile Egiptului, Palestinei, Siriei, Turciei, Greciei, Italiei, Elveției. Îl ardea setea nepotolită să trăiască, să vadă, să aibă parte de toate bucuriile și amărăciunile pe care i le poate da omului pământul acesta.

A citit, în călătoriile lui de hoinar, literatură rusă, iar prin cafenelele orientale a ascultat istorii și povești din Halima. A trudit ca să-și câștige pâinea de zi cu zi, a fost ospătar în tavernă, ajutor la un bragagiu, muncitor, zidar, fierar, hamal în porturi, tencuitor și, în sfârșit, la Nisa, în Franța, fotograf ambulant.

Într-o zi, în ianuarie 1921, s-a săturat să mai rabde de foame și să se chinuie și a hotărât să-și curme viața; și-a luat așadar briciul și a intrat într-o grădină publică din Nisa să se sinucidă. Înainte cu doi ani îi scrisese lui Romain Rolland o scrisoare de douăzeci de pagini, în care îi povestea viața lui, amărăciunea vieții lui și dorința arzătoare de a asculta un glas prietenesc și

de a strânge mâna unui om adevărat.

Marea pasiune a lui Istrati a fost, toată viața, aceasta: să găsească un prieten. Peste dragostea pentru femeie, peste bogății și glorie, prietenia joacă în viața și în opera lui Istrati rolul cel mai însemnat, de o importanță supremă. Să se dăruiască unui prieten, să i se dăruiască un prieten, să străbată împreună marea aventură a vieții, nedespărțiți. De multe ori căzuse în dulcea capcană, dar prietenii l-au trădat; și iarăși a rămas Panait singur-singurel în pustii neomenos. Îi scria așadar, deznădăjduit, părintelui său spiritual, singurul care rămăsese statornic, neprihănit, în mijlocul patimilor ce sfâșiau în bucățele și înjoseau Europa. Istrati îi mărturisește toată viața sa și îi cere un cuvânt bun drept ajutor. Dar Romain Rolland nu răspunde; deznădăjduit de-acum, Istrati ia hotărârea să se sinucidă.

Își taie beregata, se adună lume, îl duc la spital, se luptă cu moartea, este salvat și, după cincisprezece zile, pe jumătate mort, pe jumătate însănătoșit, îl aruncă afară în drum. Îi găsiseră în buzunar o scrisoare către ziarul comunist *L'Humanité*, unde saluta, cu puține ore înainte să se sinucidă, Revoluția rusă și noua lume care avea să se nască din chinurile de azi ale Rusiei. Îndată ce a găsit scrisoarea, poliția franceză a dat ordin ca răzvrătitul acela să fie alungat din spital.

Iarăși pe drumuri, Panait, dar fericit de-acum; pentru că, în sfârșit, primise răspuns de la Romain Rolland: „Nu mă interesează de ce ești nefericit – scria acest ideolog neprihănit –, nu mă interesează de ce ești nefericit, pentru că strălucește în tine flacăra dumnezeiască a sufletului. De-acum nu-mi mai scrie scrisori, scrie cărți“.

Panait a prins astfel curaj, l-a adăpostit la Paris un compatriot cizmar, Ionescu, l-a găzduit jos, la subsolul prăvăliei lui, i-a dat hârtie și cerneală și o farfurie de mâncare, și Panait a început să scrie. După câteva luni s-a născut *Chira Chiralina*. Numai patimă, nepăsare, dragoste neînfrănată de viață. Sfânta cea desfrânată care se supune zeului ei petrecând, care își împlinește datoria sărutând. Carte fierbinte, palpitantă, plină de chef și de moliciune, ca un trup omenesc. Dintre atâtea idile franțuzești de hârtie, *Chira Chiralina* a țâșnit ca un strigăt dintr-un gâtlej fierbinte; Romain Rolland l-a salutat pe Istrati ca pe un „Gorki al Balcanilor“: „Am citit și am rămas uluit de izbucnirea geniului. Vânt arzător care suflă pe câmpie. Mărturisirea unui Gorki al Balcanilor“.

Când am bătut la ușa camerei lui din hotelul Pasaj din Moscova, eram într-adevăr bucuros că aveam să văd un „om“. Biruisem neîncrederea care mă stăpânește ori de câte ori e vorba să-mi fac o nouă cunoștință și mergeam plin de încredere aici, la acest Istrati. Zăcea bolnav, întins pe pat, dar, de cum m-a văzut, s-a ridicat în capul oaselor, a sărit de la locul lui și a strigat bucuros în grecește:

— Măi, bine-ai venit! Bine-ai venit, măi!

Primul contact, cel hotărâtor, fusese deci afectuos. Ne priveam unul pe altul, ca și cum am fi încercat să ghicim; ca două furnici care se ating cu micile lor antene. Fața lui Panait era slabă, era roasă, adânc brăzdată, mult încercată; părul său drept, gri-lucitor, îi cădea dezordonat pe frunte, ca al unui copil, ochii îi străluceau plini de aventură, berbantlâc și dulceață, iar mâinile îi atârnavă, ca de țăp, senzuale. Figură de comitagi⁷⁹ macedonean chinuit și înflăcărat.

— Am citit, mi-a spus el, discursul pe care l-ai rostit deunăzi la congres. Mi-a plăcut. Bine le-ai mai zis. Neghiobii de apuseni! Cred că tot întorcând-o pașnic din condei o să oprească războiul sau, chiar dacă o să izbucnească războiul, că muncitorii, luminați, chipurile, de propaganda lor, o să fie de acord să arunce armele! Proștii! Proștii! Muncitorii, îi știu bine! O să fie târați iarăși în măcel și o să omoare. Bine le spui: vrem, nu vrem, o să izbucnească un nou război mondial. Să fim pregătiți!

M-a privit drept în ochi, a întins mâna lui osoasă și mi-a strâns genunchiul. A râs.

— Îmi spusese că ești, chipurile, mistic. Dar văd că de fapt ești tare și nu te mai sature cu aer proaspăt. Asta înseamnă mistic? Știi și eu? Vorbe! Vorbe! La naiba cu tine! Dă-mi mâna!

Ne-am strâns mâna râzând, și dintr-o mișcare a sărit jos din pat. Omul acesta are ceva de pisică sălbatică, în mișcările lui sprintene, bruște, în ochiul ager, în grația lui neîmblânzită. A aprins imediat lampa cu spirt și a pus deasupra un ibric.

— Una mijlocie fierbinte! a strigat melodios ca un ospătar.

Și-a amintit de Grecia, sângele lui chefalonic i-a clocotit în vine, și a nceput Istrati să cânte niște cântecele străvechi pe care le auzise în mahalaua grecească a Brăilei, în taverna lui kir Leonidas. „Un fluture de-aș fi / aș zbura aproape să-mi vii“.

Grecia urca din străfundurile măruntaielor lui la lumină, tatăl se trezea la viață înăuntrul lui, și acum fiul, nepotolit, dorea aprig să se întoarcă în Grecia. Și dintr-odată, cu avânt chefalonic, ia hotărârea:

— Măi, dă-mi mâna iar! Ia ascultă: o să mă-ntorc cu tine în Grecia!

A obosit, tușește, se întinde iarăși pe pat și își soarbe ultimele picături de cafea.

Vorbim despre opera lui. Eroul din toate cărțile sale, Adrian Zografi, este însuși Istrati. Aude, în viața lui de hoinar, istorii de dragoste și libertate și le povestește; își amintește de copilărie, răcolește aventurile adolescente și le povestește. Se lasă pradă prieteniei care îl înșală, femeii care îl va trăda în dragoste, se bucură când întâlnește un suflet care, în lașitatea și în josnicia vieții de azi, nu se dă bătut, ci se revoltă, pune foc tuturor speranțelor și își pârjolește soarta toată. Dar în cele din urmă Adrian este învins, pentru că

patimile lui sunt neînfrânate și nu reușește să le supună unui ritm de viață. Dorințele lui sunt dezordonate, nedisciplinate, inima, rebelă, mintea incapabilă să pună ordine-n haos.

— Ești Adrian leit! i-am spus eu râzând. Nu ești revoluționar, cum crezi, ești numai revoltat. Revoluționarul are un sistem, o ordine, o coerență în acțiunea lui, un frâu în inima lui. Tu ești un răzvrătit. E foarte greu să rămâi credincios unei idei. Însă acum, că ai călcat în Rusia, trebuie să pui ordine înăuntrul tău. Să iei o hotărâre, fiindcă ai o răspundere.

— Lasă-mă! a strigat Istrati, de parcă l-aș fi strâns de gât.

Și după puțin:

— Ești sigur? a întrebat el, neliniștit.

— Am citit ultimul tău articol în *L'Humanité*, plin de indignare și dezgust. Juri că spui adio civilizației apusene, pentru că putrezește în ticăloșie și nedreptate, și că o să te refugiezi în Pământul nou, unde o să rămâi și o să muncești de-acum înainte. Asta îmi place.

— De ce-ți place? Nu cumva ești și dumneata marxist?

— Nu te teme, i-am răspuns râzând. Îmi place hotărârea asta a ta pentru că este curajoasă. În clipa în care ai început să seceri și să mănânci roadele pe care le visează orice conștopist – slavă, bogății, femei –, tu scuipi pe ele cu dezgust și pleci. Părăsești toate micile certitudini confortabile și te arunci într-o nouă aventură de hoinar – în certitudinea incomodă a Rusiei. Iată de ce-mi plăci!

Istrati se ridicase iarăși în capul oaselor pe pat și aprindea țigară de la țigară, neliniștit. Iar eu mă bucuram pentru că-i tulburam sângele. Socoteam că asta avea să-i facă bine.

— Românul Adrian Zografi a murit, i-am spus dintr-odată, cu chef, și l-am apucat pe Istrati de brațul lui scheletic, ca și cum aș fi vrut să-l mângâi. Românul Adrian Zografi a murit, trăiască rusul bolșevic Adrian Zografi! Să plecăm de-acum, Panait, din strâmtile mahalale ale Brăilei, altfel crăpăm, și să-i dăm drumul eroului nostru în nemărginitele câmpii rusești! S-au lășit neliniștea și speranța lumii, s-a lășit și Adrian Zografi. Micul ritm individual al vieții lui se unește cu marele ritm mondial al Rusiei și dobândește, în sfârșit, coeziune și credință. A venit acum vremea să realizeze înaltul echilibru pe care zadarnic l-a căutat Adrian atâția ani, acela care să-i dea forță pe potrivă dorinței lui nestatornice. Fiindcă acum are drept temelii nu soarta nestatornică a unui individ rebel, ci mulțimile nesfârșite și solide ale unui popor uriaș.

— Ajunge! a strigat Istrati enervat. Ajunge! Cine dracu' te-a adus? La toate câte spui mă gândesc zi și noapte aici, în Rusia, dar nu întreb și dacă pot! Mă-ndemni: „Sari!“, dar nu mă întreb: „Poți?“.

— O să vedem, nu te enerva, Panaitaki! i-am răspuns eu liniștit. Nu ești și tu curios să vezi dacă poți sau nu?

— Dar ăsta nu-i un joc, cum poți să vorbești așa? E pe viață și pe moarte.

— Și viața, și moartea sunt un joc, am spus și m-am ridicat. Un joc, și de o asemenea clipă depinde să-l câștigăm sau să-l pierdem.

— De ce te-ai ridicat?

— Trebuie să plec. Mă tem că te-am obosit.

— N-o să pleci nicăieri! O să rămâi să mâncăm împreună și după-amiază o să mergem undeva tot împreună.

— Unde?

— O să-l vizităm pe Gorki. Mi-a dat de veste că mă așteaptă. O să-l văd astăzi pentru prima oară pe acest vestit „Istrati al Europei“! a spus, și glasul lui, jignit, ascundea gelozia copilărească față de marele lui model.

A sărit jos din pat într-o clipită, s-a îmbrăcat și am ieșit. Mă ținea strâns de braț.

— O s-ajungem prieteni, îmi spunea, o s-ajungem prieteni, pentru că încep deja să simt nevoia să-ți dau un pumn în figură. Doar știi: nu pot simți prietenie fără pumni. Trebuie din când în când să ne certăm, să ne spargem capetele, auzi? Asta înseamnă dragoste.

Am intrat într-un restaurant și ne-am așezat. Și-a scos de la gât, unde o avea atârnată cu o sfoară, ca pe un talisman, o sticlută cu ulei și și-a turnat puțin în mâncare. Apoi a scos din buzunarul de la vestă o cutiuță cu piper și a presărat din belșug în supa groasă cu carne pe care ne-o serviseră.

— Ulei și piper! a spus, lingându-și buzele. Ca la Brăila!

— Bine ne-am întâlnit! am zis eu ridicând paharul plin. Bine ne-am întâlnit, cum spunem noi în Creta!

Am mâncat cu voie bună. Istrati își amintea, încet-încet, greaca și ori de câte ori mai învia în el câte-un cuvânt bătea din palme bucuroși ca un copil.

— Bine-ai venit! Bine-ai venit! îi striga fiecărui cuvânt. Bine-ai venit!

Și înainte de toate și-a amintit vorbele de ocară, sudălmile, cuvintele murdare. Vedea că mă schimb la față enervat și el izbucnea în râs. Însă avea grijă, din când în când se mai uita la ceas, și dintr-odată a sărit ca ars, zicând:

— Gata, e timpul să mergem!

A chemat ospătarul, a luat patru sticle de vin bun de Armenia, și-a umplut buzunarele de la palton cu pachete de mezelicuri, *zakuska*⁸⁰, și-a umplut tabachera cu țigări și am pornit.

Istrati era emoționat; avea să-l vadă pentru prima oară pe Gorki! Sigur aștepta îmbrățișări, masă-ntinsă, lacrimi și râsete, „recunoaștere ca-ntre frați“ – și toată atmosfera asta tulbure, romantică, plină de fum de țigară, de strigăte și amabilități, pe care atât de mult o iubea.

— Unde te-așteaptă? l-am întrebat eu.

— La Gosizdat (Editura de Stat).

— Panait, ești emoționat, i-am zis.

Dar n-a mai răspuns, ci a grăbit pasul, enervat.

Lume multă în încăperile mari de la Gosizdat, chipuri din toate rasele

Rusiei Sovietice. Director era pe-atunci un tânăr tătar, gras, cu barba ca vopseaua neagră, cu ochi aprinși de dorință – ca niște lei grași, antropomorfi de pe covoarele orientale.

Urc scările împreună cu Istrati; îl privesc pe noul meu prieten cu coada ochiului și mă bucur să-i văd trupul subțire, dar mătăhălos, mâinile de muncitor, mult trudite, ochii nesățioși.

— Panait, ești emoționat, i-am spus din nou, cu stăruință indiscretă.

— Da, a răspuns plictisit. De ce întrebi?

— Acum, când o să-l vezi pe Gorki, ai putea să te stăpânești să nu-ncepi cu îmbrățișările și cu strigătele?

— Nu! a răspuns mânios. Nu! Eu nu sunt englez de gheață, sunt grec, chefalonic, de câte ori să-ți mai spun? Strig, îmbrățișez, mă dăruiesc. Dumneata fă pe englezul... Și să-ți mai spun ceva, a adăugat după o clipă. Aș prefera să fiu singur, compania ta mă enervează.

— Știi, am zis eu râzând, știi, dar uite că nu vreau să pierd treaba asta: cum universalul Istrati îl întâlnește pe Gorki al Balcanilor.

Încă nu-mi terminasem cuvântul, și iată că Gorki a apărut în capul scării, cu țigara între buze. Foarte înalt, osos, obraji supti, maxilare proeminente, ochii mici, de un albastru închis, triști și neliniștiți, buze nespuse de mahnite. Niciodată nu văzusem pe buze de om atâta amărăciune. Istrati, îndată ce l-a văzut, l-a recunoscut, a urcat scările trei câte trei și i-a strâns mâna.

— Panait Istrati! a strigat el gata să cadă pe umerii lui Gorki.

Gorki a întins mâna în liniște și s-a uitat cu atenție la Istrati. Fața lui nu lăsa să se întrevadă deloc nici bucurie, nici curiozitate. Îl privea pe Istrati cu atenție, tăcut.

Peste puțin a spus:

— Să mergem înăuntru.

A luat-o înainte cu pas mare, liniștit, și Istrati l-a urmat nervos, iar din buzunarele de la palton se șteau gâturile celor patru sticle de vin și gustările.

Ne-am așezat la un birou mic, plin de lume. Gorki nu știa decât rusește. Cu greu s-a pornit vorba. Istrati, ța-pac, cu mare emoție, a și-nceput să-i povestească. Nu-mi amintesc ce-i spunea, dar nu-i nimic; importante erau flacăra din cuvântul lui, tonul din glasul lui, gesturile lui largi, privirea lui arzătoare.

Gorki răspundea cu calm, în puține cuvinte, cu voce dulce, așezată, aprinzându-și tot mereu țigări de foi rusești. A vorbit despre copilăria lui, cum a fost muncitor brutar în Nijni Novgorod, cu ce râvnă citea la lumina lămpii cu petrol sau la lună plină, în nopțile de vară.

Zâmbetul său amărât dădea vorbeii lui liniștite un adânc tragism. Simțeam că-i un om care a suferit mult și care încă suferă mult, care a văzut priveriști atât de respingătoare, încât nimic, nici serbările sovietice și aclamațiile, nici cinstirile și gloria, nu le mai poate face să dispară. În dosul privirii lui albastre

șiroia o tristețe mocnită, de nevindecată.

— Cel mai mare dascăl al meu, spunea el, a fost Balzac. Balzac! Îmi amintesc, când îi citeam romanele, ridicam pagina în lumină, o priveam și spuneam uimit: „Dar de unde vin oare vivacitatea atât de mare și forța atât de mare din paginile astea? Unde se ascunde taina asta mare?”

— Și Dostoievski, Gogol? am întrebat eu.

— Nu! Nu! Dintre ruși numai unul, Leskov⁸¹, nimeni altcineva.

A tăcut puțin.

— Dar viața le întrece pe toate. Am suferit mult, l-am iubit mult pe omul care suferă. Nimic altceva.

Și a tăcut, mijind ochii și urmărind fumul albăstriu de țigară.

Panait a scos sticlele de vin și le-a pus pe masă, apoi a scos și gustările. Pachete, pachețele. Dar n-a avut curajul să le deschidă. A înțeles imediat, nu era potrivit, nu se crease atmosfera pe care o dorea el. Să bea și să strige cei doi atleți chinuiți, purtători ai victoriei, să spună cuvinte mari, să verse lacrimi de bucurie, să danseze, sărbătorind sângeroasa victorie finală.

Gorki era încă adâncit în antrenamentul lui și, încă, aproape fără de speranță. Vedeă minunea sovietică din jurul lui, dar nu se amăgea, privirea îi rămânea limpede și de nepătruns, netulburată.

S-a ridicat. Îl strigaseră câțiva tineri, și s-a închis cu ei în biroul de alături. Discutau despre un nou program de propagandă spirituală – cuvântări, călătorii, o nouă revistă...

Am rămas singuri, Panait și cu mine.

— Panait, am spus eu, cum ți se pare dascălul?

Cu o mișcare bruscă, a destupat o sticlă.

— Nu avem pahare, a spus el. Poți să bei din sticlă?

— Pot.

Am luat sticla de vin.

— În sănătatea ta, Panait, am zis. Omul e un animal al pustiului. Abis e în jurul oricărui om, și punte nu există. Nu te amărî, Panaitaki, nu știai asta?

— Bea repede, a zis el enervat. Să beau și eu. Mi-e sete.

Am băut amândoi din vinul de Napareuli cel ușor și înmiresmat.

Iar Panait a zis, ștergându-și buzele:

— Știam, dar mereu uit.

— Asta este marea ta calitate, Panait. Vai de tine dacă nu știai, ai fi rămas prost. Dar vai de tine și dacă știai și nu uitai, ai fi rămas rece și insensibil. Pe când acum ești un om adevărat – fierbinte, plin de contradicții, un ghem de speranțe și dezamăgiri și apoi iarăși noi speranțe – și așa până la moarte. Niciodată logica n-o să-ți omoare ție inima.

— Să mergem acum, l-am văzut și pe Gorki. Se duce și el!

A pus sticlele la loc în buzunar, a strâns și restul de pachețele și am plecat.

Pe drum mi-a zis:

— Mi s-a părut foarte rece. Și ție?

— Mie, foarte amărât. Nemângâiat. Nu mă așteptam la atâta durere. Niciodată n-am văzut un asemenea zâmbet. Mai amar și decât strigătul, și decât hohotul de plâns, și decât moartea. A învins, a scris cărți strălucitoare, a ajuns bogat, a fost glorificat, a luat o femeie frumoasă, prințesă cred, a făcut copii și nepoți și, în sfârșit – lucrul cel mai important –, și-a văzut cu ochii visul vieții lui: Rusia s-a eliberat. Dar nimic din toate astea nu i-a putut ușura inima.

— Să fi strigat, să fi băut, să fi plâns ca să se ușureze! a pufnit Panait mîniat.

— Odată, când ai lui au fost uciși în război, am răspuns eu, un emir musulman a dat un ordin și le-a poruncit tuturor bărbaților din neamul lui: „Să nu plângeți, să nu strigați, să nu se domolească durerea!“ Asta e cea mai mândră, cea mai sălbatică disciplină pe care și-o poate impune omul. De aceea mult mi-a mai plăcut Gorki.

Panait n-a mai răspuns. A murmurat ceva mîniat și m-a privit aproape cu ură. Și dintr-odată m-a apucat de braț, cu mâna tremurândă.

Note

79. Comitagiu – membru al unei organizații revoluționare bulgare din Macedonia.

80. În rusă, în original.

81. Nikolai Semionovici Leskov (1831–1895) – prozator rus, a scris sub pseudonimul M. Stebnitskii, ca opozant al mișcării democrat-revoluționare; în romanele sale a criticat, după modelul lui Gogol, societatea rusă și a realizat tranziția către proza de la începutul secolului XX.

De la Moscova la Batum

După câteva zile, eu împreună cu un grup de douăzeci de scriitori din toată lumea ne-am hotărât să facem o călătorie în afara zidurilor moscovite și să pornim până la țărmurile Mării Negre și ale Mării Caspice. Împreună cu noi mai erau Akita, simpaticul poet japonez, numai zâmbet, năvalnicul și cultul profesor argentinian Quintana, scriitorul ungar Holitscher; și noi, nedespărțiți acum, Istrati și cu mine.

Lăsăm în urmă Moscova adânc învelită în zăpezi și ne afundăm în câmpiile cele calme, spre Harkov. Prudenți și curioși deopotrivă, începem să facem cunoștință unii cu alții, vorbim o mulțime de limbi, încercăm să alcătuim diverse grupuri după înrudire – marxiști ortodocși, filocomuniști, postcomuniști.

— M-am săturat! mi-a spus Panait încă din a doua zi. Vino să ne închidem într-un vagon doar noi doi.

Toți intelectualii aceia din Răsărit și din Apus ne păreau străini, nu ne potriveam, umblam printre ei și nu ne puteam alipi nicăieri: reci, analitici, plini de mândrie pentru „civilizația“ lor ne păreau apusenii, iar asiaticii, la rândul-le, prea tăcuți și de neînțeles. Și așa am rămas iarăși doar noi doi, cele două suflete care se născuseră între Răsărit și Apus, unul la gurile Dunării, celălalt în Creta.

Așadar, închiși în vagonul nostru, doar noi doi, vorbeam despre Grecia și despre România; ore-ntregi, care-mi păreau că trec iute ca fulgerul, Istrati mi-a istorisit viața lui. Eu n-am întâlnit niciodată un om să povestească totul cu atâta farmec irezistibil; îl ascuți și spui: „Ce frumoasă, ce ciudată e viața, și eu nu știam! De n-ar mai tăcea niciodată gura asta!“ Culoare orientală, senzualitate, căldură omenească, dragoste pentru lumină, pentru femeie, pentru pământ, dragoste pentru om.

Unul dintre eroii lui Panait, Cosma, deschidea brațele, și pământul se micșora.

Îi spune fratelui său cel cuminte:

„— Ilie, vorbește! Dacă ai dreptate, vai ție!

— Poți să mă omori, Cosma, dar părerea mea e dreaptă.

— Atunci ridică-te și întoarce-mi spatele!“

Ilie se ridică. Cosma sare pe el, îl călărește și îl întoarce de ici-colo. Lui Ilie îi șiroiește pe nas nădușeala, și nimeni nu vorbește; se clatină și se grămădește la pământ. Cosma îl lasă, se așază turcește și fumează privindu-l liniștit: „Vorbește acum, Ilie, îți dau voie. Vorbește acum, limpede!“

Cum sunt eroii lui Istrati, așa e și el. O dorință demonică îi roade; călare pe logică, nebunia lor se plimbă prin lume. Mă uit la Istrati și mă gândesc cu emoție: „Cum a căzut în mâinile mele pasărea asta multicoloră, sufletul lui Istrati?! Ce fericire-i asta?!“ Umilul nostru vagon s-a umplut de aripi.

Din când în când mai aruncam câte-o privire pe fereastră și mă uitam la zăpadă, la râurile înghețate, la brazii drepti și albi, la izbele care fumegau, dar imediat întorceam ochii, îl priveam pe tovarășul meu și mă agățam de buzele lui.

Sufletul lui Istrati este o Șeherezadă care, ca toate sufletele, este și ea condamnată să moară; dar înainte de-a muri, ca să-și prelungească viața, începe a istorisi povești fără sfârșit, fermecătoare... Stau așezat ca sultanul din *O mie și una de nopți* și ascult cu atenție. Plăcere, amărăciune, femeie, idee, foame și chef, toate se întâlnesc cu patos în sufletul acesta și plăsmuiesc chipul sfânt, mișcător, lipsit de griji și preanerușinat al Chirei Chiralina a vieții.

În dreapta și-n stânga noastră, Rusia petrece, ninsă toată, și sub zăpada ei se hrănesc și se mișcă semințele de grâu. Grâul care hrănește trupul, dar și celălalt grâu, care hrănește sufletul: Pușkin, Gogol, Tolstoi, Dostoievski, marile pâini. Iar acum, o nouă recoltă din pământurile acestea: Lenin, Troțki, Stalin. Prearoditor, nesecat pământ, însângerat, adânc brăzdat, plin de semințe.

Noapte de-acum, ajungem în marele oraș industrial, în Harkov. Mergem la Operă, se joacă *Wilhelm Tell* în limba ucraineană, cu muzică ucraineană. Cinăm cu mâncăruri ucrainene, și ascultăm la masă tandrele, voioasele cântece ucrainene.

Dimineața ne plimbăm prin giganticul complex de clădiri – întregul oraș – menite să adăpostească syndicatele din Harkov: Palatul Muncii. Simplă, austeră, potrivită arhitectură, fără nici o podoabă; toate, adaptate fără lirism la nevoile vieții de astăzi. Palatul Muncii este gol precum adevărul, inundat de lumină, confortabil, solid și ușor, numai fier, beton armat și sticlă. „Așa trebuie să fie și înălțimea noastră când scriem, mă gândesc eu; așa trebuie să fie și viața noastră!“

Noaptea pornim iarăși. Șeherezada începe din nou să vorbească, orele fug. Uneori deschidem ușa vagonului nostru și mai intră câțiva prieteni; Holitscher ne povestește călătoriile lui în Asia și ni-l descrie pe Tagore, cum l-a găsit înconjurat de femei exaltate, negricioase, care îi așezau la picioare bețișoare parfumate aprinse; un chinez cu voce subțire, antipatică vorbește în engleză despre săracii din bordeie; japonezul Akita stă mereu în colț, tăcut,

zâmbitor, și fumează.

Au apărut în depărtare munții ninși, câmpia începea să vălurească, zăpada mai era presărată doar ici și colo, și spre seară s-a ivit deja pământul gol, negru-cafeniu. A mai trecut o noapte, iar a doua zi, pe o ploaie tăcută, am zărit Marea Caspică. Întunecată, fără miros, neplăcută, cu valuri murdare. Toți priveam într-acolo, aplecați pe fereastră; intram în faimoasa cetate a petrolului, în capitala republicii sovietice musulmane Azerbaidjan, în Baku.

Înotând prin noroi, prin ploaie, pe un frig înțepător, trecem pe sub o pădure deasă de hornuri. Aerul este unsuros, pământul clocotește de petrol, peste tot bălți negre-verzui, puțuri adânci, mașini și țevi care scot prețiosul lichid murdar din măruntaiele pământului și umplu, mii de metri, conductele care pornesc de la Marea Caspică și ajung la Marea Neagră, de la Baku la Batum. Aici este iadul din zilele noastre, muncitorii negri din cap până-n picioare, unși ca niște șoareci, se căznesc să-și câștige pâinea lor mânjită cu funingine și petrol.

Tovarășii noștri apuseni îi întreabă pe muncitorii aceștia despre plata pentru o zi de trudă, își scot carnetele, notează și se bucură că poziția muncitorului s-a îmbunătățit. Iar eu mă gândesc cât de mult ne-a complicat viața civilizația industrială și cum au ajuns urâtenia și chinuitorul salariu pe o zi de lucru necesități de primă mână în lumea contemporană. Cine privește admirativ acest infern teribil este, sigur, superficial; cine îl privește fără indignare este nerușinat și colaborator laș al infernului; cine îl privește cu indignare simte cum i se sfâșie inima străduindu-se să găsească izbăvirea. Cum să ne simplificăm viața și să orientăm lupta noastră în altă direcție, schimbând frontul de luptă? Să nu ne mai mulțumim doar privind forțele naturale, ci să îmbogățim și să supunem lumea înăuntrul nostru?

Seara, intelectualii din Azerbaidjan ne organizaseră un concert de muzică orientală tradițională. Mandoline, uduri⁸², lăute, bătrâni orbi care cântau cu fața ascunsă în dosul tobei, băieți frumoși cu ochi fardați, cu unghii vopsite, care își mlădiază trupul încolo și-ncoace și târăgănează amaneaua. Orient, plăcere molcomă, prelungă, inimă care nu se mai satură.

Și dintr-odată, în atmosfera asta de voluptate, apare o dansatoare micuță, până-n doisprezece ani. Îmbrăcată din creștet până-n tălpi în găitan de aur și în paiete, numai fețișoara ei negricioasă strălucea liniștită, și la fel mâinile ei pictate și piciorușele ei minuscule. Dansează. În liniște, fără nici o mișcare bruscă, aproape nemișcată. La răstimpuri, parcă o străbate un fior din cap până-n picioare, iar dinții îi lucesc albi, ascuțiți, ca ai unui animăluț.

Dansul și cerul înstelat sunt, cred, cele două priveliști înalte care-i pot bucura omului ochii. Cu mulți ani în urmă, când le-am văzut pe cele două mari dansatoare, Sed Maesa și Pavlova, am simțit, lăsându-mă purtat de vârtejul lor, cum poate omul de lut să depășească granițele vieții și ale morții. Dar, prin dansul ei nemișcat, această micuță dansatoare barbară din Baku mi-a

prilejuit cea mai înaltă plăcere, esența dansului, inima nemișcată a vârtejului.

M-am întors, lângă mine Istrati plângea, poetul japonez Akita, galben ca ceara, nu mai zâmbea, iar ceilalți, însoțitorii noștri apuseni, zâmbeau cu ironie. Un abis desparte, am simțit iarăși, sufletul apusean de cel răsăritean. Primitivii din Africa, când văd un străin, nu-l întreabă „De ce rasă ești?“, ci „Cum dansezi?“. Dansul este pentru ei cea mai adâncă trăsătură caracteristică a fiecărei rase. Doi oameni care se bucură la fel sau plâng văzând un dans sunt frați; toți ceilalți sunt străini și necredincioși.

În tot restul călătoriei, această micuță floare aprinsă a petrolului a continuat să danseze în mintea mea; și astfel, pe nesimțite, am ajuns în capitala Georgiei, cu cei mai frumoși oameni din lume, la Tbilisi.

Am pășit cu emoție pe pământul care l-a înghițit, acum câțiva ani, pe un scump prieten de-al meu. Cea mai amară amintire se amesteca acum, tulburător, cu femeile care, seara, au venit și s-au așezat la masa noastră. Și dintr-odată, printre mesele întinse, s-a unduit înspre noi cea mai frumoasă femeie din Tbilisi, cum o numeau localnicii, Nadia Vachendze, și a început să danseze! Apoi am gustat din nou, cu plăcere, vinul armenesc cel divin, iar când am coborât la subsol – trei georgieni, Istrati, eu și cinci femei – și au mai venit și trei orbi cu cele vorbitoare, flaut, tobă și lăută, am simțit cum parcă mi se încolăcește în jurul pieptului și-mi susură la ureche șarpele otrăvitor al Orientului, mult împodobit și tare alunecos. Toate, comunism, proletariat, lupta de clasă, s-au pierdut în clipa aceea în ochii catifelati, întunecați ai șarpelui de la începutul veacurilor.

S-au revărsat zorii, ne-am despărțit. Am hoinărit cu Istrati pe străzi, se deschisese bazarul din Tbilisi și am intrat într-o mică ceainărie, am băut ceai, ne-am aprins două narghilele cu tutun persan și ne-am prins liniștiți, noi doi, într-un dulce taifas. Lumea ni se părea bună, Tbilisi – un paradis, aveam inima ușoară. Pe trotuar, afară, în clipa în care soarele a urcat de la muntele din față, doi musulmani au îngenunchat pe o rogojină și au ridicat spre cer brațele lor subțiri. Iar fața lor uscățivă, arsă de soare s-a întors către Mecca. În aceeași seară am pornit spre Batum. Iar a doua zi s-a rostogolit dinaintea noastră, albastru-închis, involburată, Marea Neagră. Am străbătut grădina publică cu pietriș mare și bananieri cu frunze grase și ne-am întins pe plaja scăldată-n soare. Vânt puternic, miros sărat de mare, valurile urcau și alergau precum armăsarii înspumați ai lui Homer.

Akita aduna cochilii, fericit și tăcut, iar un poet scandinav a deschis și el gura pentru prima dată, scoțând un strigăt nearticulat. Toți ne-am rostogolit bucuroși în nisipul cel gros.

— Știi de ce mă bucur atât de mult și fac tumbe? m-a întrebat Istrati, și ochii lui mici, căprui au sclipit demonic.

— Știu, i-am răspuns râzând.

— Știi! a strigat el îngrozit. Ia spune, atunci!

— Pentru că s-a terminat călătoria și îndată o să ne despărțim de tovarășii noștri!

Istrati s-a repezit asupra mea și m-a îmbrățișat.

— O să mă înăbuși! am strigat eu, încercând să mă desprind.

Dar el mă strângea acum moale în brațele lui osoase și-mi spunea cu tandrețe:

— Ești un drac, măi, ești un drac și-mi plăci!

Călătoria se încheiase. Rusia, de la Moscova cea ninsă până la soarele cald din Batum, strălucea acum nemuritoare în mintea noastră; de parcă am fi călătorit de la un capăt la altul al sufletului nostru.

Rusia răstignită

Într-o zi, am plecat împreună cu un prieten european de la o adunare comunistă. De cum am ieșit la aer curat, am respirat ușurat. În fumul dintr-o sală imensă, muncitorii au tot ținut cuvântări și au strigat, iar țăranii, nemișcați, greoi, își împreunau mâinile lor mari, noduroase, își tot răsuceau degetele butucănoase și ascultau discursurile nesfârșite. Mereu aceleași fraze, mereu aceleași teorii corecte, rezumate în cuvinte simple, același ton monoton al sufletului popular. Sigur, pentru intelectualii cei fini, reluarea atâtor banalități e insuportabilă; însă istoria nu o fac cei fini, iar omul nu înaintează prin căpeteniile cele rafinate ale inteligenței; gloata are țeasta groasă; trebuie s-o lovești, s-o tot lovești, monoton, ritmic, ca să se deschidă.

Ah, mă gândeam eu, spiritul, mai înalt decât toate aceste amănunte nesemnificative, care mă plictisesc, se străduiește, deloc dezgustat, cu adânc respect, să frământă trupul și mintea, să arunce în teribilul lui vârtej tot acest noroi și să-i dea formă! Cu mânecele suflecate, cu simțurile cele largi, deschise, în care încap ușor și frumusețea, și urâtenia, ca un muncitor care frământă, Spiritul se apleacă asupra mulțimii neprelucrate. Câți dintre ei vor fi luminați? Vor scăpa oare din propriul infern, vor înțelege legea și o vor urma liberi? Foarte puțini. Și totuși, toți împreună, flămânzind, amenințând, râzând, se luptă pentru lumina care nu-i va lumina, poate, niciodată.

M-am întors. Prietenul de lângă mine tocmai oftase. Râzând, l-am înghiontit ușor.

— Ei, tovarășe, i-am strigat, parc-ai ieșit din iad și nu poți încă să te obișnuiești cu dulcea lumină a purgatorului, a pământului, și dai peste trecători. La ce te gândești?

— Mi-e scârbă de oameni! Iată la ce mă gândesc. Ideea se înjosește îndată ce-i atinge pe oameni. În mintea noastră se înalță neatinsă, numai lumină și dragoste, dar îndată ce coboară pe străzi devine obștească – se fardează, face curte, se îmbrățișează pe ascuns și este numai pânțece și uter. Nu-mi place.

— Cum ai vrea să arate Ideea, tovarășe? Fată bătrână, fecioară, pe un raft plin de pânze de păianjen din capul tău? Ideea, corect spui, este femeie,

pântecele ei a fost făcut ca să mănânce, măruntaiele ei, ca să nască. Ce-ar face Ideea în capul tău savant? Ar crăpa, s-ar ofili și ar muri de sterilitate și răutate.

— Mai bine să moară neprihănită decât să ajungă obștească. Eu am trăit cu oamenii, am avut o Idee, am vrut s-o pun în faptă. Am acceptat, de dragul ei, să-mi vând tot ce aveam mai scump, libertatea mea, și am intrat în jugul apăsător al mașinăriei de stat. Trei ani am luptat cu fabrica asta greoaie, idioată, stricăță. M-am luptat să fac cât de mult bine am putut, dar am decăzut zi după zi și mi-am pierdut credința în luptă și în valoarea omului.

Energiile prin care puteam să izbăvesc un șir de suflete deveneau atât de încete sau atât de silnice și mizerabile, încât toate acele suflete, în loc să fie izbăvite, se pierdeau. Poate că dacă n-aș fi încercat să le izbăvesc sufletele alea ar fi trăit încă, fie și schiopătând. Dar acum s-au pierdut. Inspirația creatoare a fost considerată răzvrătire în tradiția cea împietrită, a ațâțat răul și l-a reorganizat ca să lupte. Iar cei răi, care adesea se urau între ei, îndată ce au văzut în fața lor binele, marele dușman, s-au grupat, s-au înfrățit, au devenit una. Am urmărit fiecare idee cum se năștea în mine, cum venea în atingere cu oamenii care trebuiau s-o împlinească, apoi cum se slujea și continua să se ticăloșească, să-și schimbe chipul și scopul – și acum plesnesc de indignare și dezgust.

Cu timpul, am ajuns la concluzia că nu sunt de vină oamenii, ci sistemul de stat. Mulți prieteni de-ai mei, tineri, s-au aruncat în acțiune cu ambiții înalte, neprihănite, dar încet-încet roata i-a coborât, au căzut în compromisuri, s-au aranjat, s-au pierdut.

Chiar cu riscul să mor de foame, am plecat, ca să nu încep și eu, încet-încet, pe nesimțite, să mă rostuiesc. Am spus: statul de astăzi, iată marele dușman; trebuie să dispară.

Și am plecat cu muncitorii. Nu cu toți, cu puțini, cu cei mai buni. Numai cu cei pe care i-am văzut neliniștiți ca și mine. Le era și lor sete de lumină, dreptate, dragoste, ca și mie – așa credeam. M-am dăruit întreg, am luptat să-i organizez, să le vădesc încă și mai limpede, și mai conștient datoria noastră, să-i ridic deasupra micilor patimi, deasupra dorințelor grosolane. Să mut centrul lor de greutate de la pântece în inimă... La dracu! Erau ispițiți și ei în micile lor patimi omenești, și dacă s-au organizat au făcut-o ca să se repeadă să se aștearnă și ei la masa unde petrec astăzi burghezii – să petreacă și ei. Venerează pântecele, falusul și uterul. O să înceapă și ei chiolhanurile, o să murmure aceleași cântece și o să-i cuprindă aceași „klapa“ după ce mănâncă.

— „Klapa“?

— Da, moleșeala care vine după mâncarea îmbelșugată. Amorțeala din creier, picoteala.

A tăcut o clipă, tulburat, după care a strigat iar:

— Ei, tovarășe, încă nu pricepi că, înainte să ia puterea, mulțimile trebuie mai întâi să fie luminate, să înțeleagă pentru ce luptă și că scopul cel de pe

urmă pe care-l au la masă nu este să mănânce, ci să preschimbe hrana și s-o facă duh? Pe când toți muncitorii ăștia ai tăi își imaginează mereu numai fripturi aburinde și femei goale. Așadar, cum să aștepți de la o asemenea gloată să schimbe lumea?

— Dar cum îți imaginezi dumneata, delicate tovarăș al meu, că se schimbă lumea? i-am răspuns. Cu ce momeală crezi că pot fi ademenite mulțimile? Nervii tăi sunt foarte delicați, îi conferi o puternică valoare creștină fecioriei Ideii, ai putea să te-mbraci în rasă și să trăiești ca un ascet, să nu mai vezi oameni. Sau, dacă preferi, așază-te să scrii și tu despre o cetate ideală⁸³, în care, firește, trăiesc oameni fără pântece și fără sex, nici masculi, nici femele, ca niște pioni, și dă-le drept scop în viață o problemă de geometrie s-o rezolve. Ce cauți aici, pe pământul acesta noroios, cu blestematele astea de creaturi neliniștite, care au pântece, falus și uter?

Recapitulez, în minte, cuvintele tale. Cu nimic din ce-ai înșirat nu sunt de acord. Vrei să fie luminați întâi toți... și apoi, odată luminați, să se ridice și să facă revoluție. Dar când s-a mai pomenit să facă revoluție majoritatea electorală? Întotdeauna, cei puțini, organizați în jurul unei idei sau al unei patimi, mobilizează în jurul lor câți pot, cu momeala unei sigure și imediate răsplăți, apoi se ridică toți exaltați, încep luptele, sunt învinși, înving, iau puterea, calcă în picioare libertatea, terorizează, nedreptățesc, până ce se întăresc. Dacă se întăresc, încep îndată să lase-n urmă și frica, îngăduie și consideră neprimejdioasă de-acum existența adversarului, își recapătă libertatea și, odată cu ea – să-i fie de bine! –, nelămurite încă, dar sigure, posibilitățile răsturnării care urmează.

Sângele a fost dintotdeauna inițierea necesară. Dacă ar sta în mâinile mele să aleg cum aş vrea să domine noua Idee, prin sânge sau prin pace, aş spune că prin sânge. Sigur, nu fiindcă sunt vreun iubitor de sânge, ci fiindcă știu că, cu cât este mai violentă opoziția răului, cu atât va fi mai însângerață victoria, cu atât impulsul nostru către cele de sus va fi mai puternic, iar victoria, mai fermă.

Vezi tu, „Dumnezeu“ – să numim așa forța cea întunecată – nu este blajinul cap de familie, cum credeam. Este dur, nu-i pasă de oameni, omoară, naște, omoară din nou, naște din nou, merge înainte, nu încape în virtuțile și în dorințele noastre. Nu-ți place? L-ai vrea cu chip blând, omenos, cu veșminte albe, cu mâini curate, un fel de zeu înțelept, ținând balanța și împărțindu-le oamenilor egal, drept, pâinea și mintea! Ei bine nu, nu ne întrebă, coboară cum îi place, îi apucă pe oameni de unde vrea – de pântece, de inimă, de minte – și îi răscolește.

Prima clipă a inspirației lui divine se numește Haos. Cu timpul, febra scade, se limpezesc patimile, se echilibrează forțele. În sânge și în lacrimi este sădită și se prinde noua sămânță. Fericire veșnică, pace, dreptate? Slavă Domnului, nici acum, nici în veac! Iarăși nedreptate și foame și nefericire. Un

nou vuiet se aude de jos, e noua oștire a lui Dumnezeu, noii nedreptățiți.

Dreptatea și fericirea sunt picoteli potrivnice firii înalte a vieții, sunt doar niște himere, împing patimile să urce și, urcând, să ridice tot mai sus viața. Nedreptatea, foamea sfărâmă tiparele sociale împietrite tot mai mult, nasc dorințe, uri, speranțe, trezesc sângele, creează noi vedenii. Se avântă atunci nedreptățiții, vrăjiți de noul Mit, se luptă să-i doboare pe cei nedrepți, să aducă – așa cred ei, sinceri și naivi – fericirea și dreptatea. Iată cele mai înalte clipe ale omului: clipele asaltului. Omul nu mai colcăie în mâlul sclaviei, dar nu s-a întărit încă în victorie și în traiul cel bun. Se repede spre cele de sus – și toată viața cu el împreună.

Prietenul meu s-a apucat să strige:

— Și când urcă și mănâncă și se îndoapă și decade, alte gloate de oameni o să sară de jos, și mereu tot așa, nu? În mintea mea nu-ncape asta! Mintea mea vrea să găsească în sfârșit un capăt și să se oprească!

— Sărmana minte a omului, obosește, ai dreptate, vrea să-și stabilească și să atingă o țintă și apoi să se odihnească. Dar viața, neobosită, fără logică, fără început și fără sfârșit, întoarce veșnic pe roata ei trupurile și duhurile. Cei mai aleși îi privesc cu groază metoda și tac, unii o acceptă fără să-și facă speranțe zadarnice și se străduiesc, cu luptă dureroasă ori cu dezmăț bahic, s-o iubească. Alții, la rândul-le, luptă cu ea, i se împotrivesc și vor s-o înghesuie în tiparele inimii sau minții lor...

Iată cum privesc eu lupta omului, iată cum se vădește dinaintea mea învolburarea istoriei. Așa trebuie să privim și mișcarea contemporană a proletariatului și să ne aplecăm cu respect asupra Rusiei. Aceasta este astăzi avangarda lumii, aceasta deschide astăzi drum, prin foame și sânge, ca să ridice viața mai sus.

O Evanghelie apocrifă povestește că Ioan, ucenicul iubit, în ceasul în care plângea dinaintea Celui răstignit, a avut o vedenie uimitoare: Crucea nu era de lemn, ci de lumină, și pe Cruce nu era răstignit un om, ci mii de bărbați și femei și copii, care gemeau și mureau. Ioan tremura și nu putea să prindă și să oprească nici un chip. Toate, nenumărate, se schimbau și curgeau neconținut. Și încet-încet toate s-au stins, iar pe Cruce a rămas numai un Strigăt răstignit.

Astăzi vedenia aceasta trăiește și se zvârcolește dinaintea noastră. Rusia întreagă, milioane de bărbați, femei și copii sunt răstigniți și suferă. Se pierd, curg, nu deslușești nici un chip anume, însă din morții aceștia fără număr va rămâne, nemuritor, un Strigăt.

Astfel, prietene, va fi izbăvită iarăși lumea. Ce înseamnă va fi izbăvită? Să-i găsim o nouă justificare vieții, fiindcă cea veche și-a pierdut forța și nu mai poate să susțină construcția omenească. Vine un Mântuitor, adică un receptor și deopotrivă emițător desăvârșit al epocii sale, și creează o nouă himeră. Nu o creează el singur; inima lui adună toate măduarele împrăștiate ale himerei, neliniștile și speranțele, și formulează Cuvântul cel simplu,

neprelucrat, impersonal, dorința nerostită a mulțimii.

Și dintr-odată – așa credem noi, că dintr-odată, dar de fapt totul se întâmplă după o coacere îndelungă, extrem de dureroasă –, Cuvântul se face iarăși trup și pășește pe pământ. Predecesorii lui îl văd și îi cuprinde groaza. Predecesorii lui – ideologi, poeți, savanți, vizionari – strigă: „Niciodată noi n-am vrut omorul, niciodată foamea. Am cerut dreptate, libertate și dragoste“. Nu știau că aceste trei fiice ale omului – Dreptatea, Libertatea, Dragostea – au tălpile însângerate, tălpile, gleznela, genunchii. Ei strigă, protestează, dezaprobă, dar un Spirit mai înalt decât toți predecesorii aceștia suflă de deasupra lor, îi lasă în urmă și vestește în toată lumea mobilizarea.

Spiritul acesta e mai înalt decât predecesorii, mai înalt decât conducătorii, mai înalt decât Rusia.

— Dar dacă Strigătul acesta al Rusiei, de care spui tu, nu izbutește să se curețe și să se facă apoi Cuvânt desăvârșit? Și nu numai al Rusiei, ci al lumii întregi? Pentru că nu luptă doar rușii și nici doar muncitorii din lumea-ntreagă; chinurile au cuprins tot Pământul, ca pe-o femeie care naște. Așadar, dacă fiul pe care-l cauți n-o să se nască, toate chinurile astea o să fie în zadar?

— Chiar și-n vârful de munte să fie un om, i-am răspuns eu, dacă vrea ceva, dorința lui ar apuca-o pe o cărare în jos, ar coborî și ar pune stăpânire pe orașe. Astăzi cei cuminiți, cei sătui, cărturarii și fariseii, privesc poporul răstignit și râd în hohote, batjocoritor: „Rusia e terminată!“ Pentru că logica crede numai ceea ce văd ochii și nu deslușește forțele mistice nevăzute ale martiriului. Însă, precum a spus Hristos, bobul de grâu, ca să se facă spic, trebuie să coboare în pământ și să moară; ca un bob de grâu este și Rusia, ca o mare Idee⁸⁴.

Iar până când va veni – pentru că sigur va veni – Cuvântul să întărească Strigătul Rusiei, Strigătul acesta va munci veșnic generațiile de oameni. Așa va veni împlinirea vremii și se va întrupa.

Să privim Rusia cu răbdare și încredere, prietene.

Tovarășul m-a privit iarăși cu ironie, dar deja începuse să se și enerveze. Glasul lui șuiera:

— Cum o să numim modul acesta eretic în care privești comunismul?

— Numește-l cum vrei. Încă ai nevoie de etichete? Astea toate le presimte inima mea, pe toate astea se străduiește mintea mea să le pună într-o ordine, către toate astea ar vrea să deschidă drum fapta mea.

Însă, ca să se liniștească de-a binelea mintea ta de gospodar stăpânită de spiritul occidental, să-i dea un nume credinței ăsteia eretice ale mele, poate s-o numească metacomunism.

Note

⁸². Instrument muzical oriental din Azerbaidjan, cu corzi care se ciupec.

⁸³. Referire la *Statul (Republica)* lui Platon, lucrare a cărei temă este conceptul de cetate

ideală, și la *Utopia* lui Thomas Morus, lucrare în limba latină care are ca temă prezentarea unui sistem social și politic ideal.

84. Vezi Evanghelia după Ioan, 12, 24: „Amin, amin grăiesc vouă, bobul de grâu, când cade în pământ, dacă nu va muri, rămâne numai el, iar dacă va muri, aduce multă roadă“.

Noul Pompeii

Acum câțiva ani, într-o zi de primăvară, am simțit o neașteptată, crudă bucurie plimbându-mă printre ruinele orașului Pompeii.

Cerul era ușor înnorat, ierburile primăvăratice acoperiseră pragurile și curțile, iar străzile erau cum îmi plac mie, pustii.

Casele deschise, fără uși, fără încuietori, fără stăpâni, intram, ieșeam, fericit. Tavernele, templele, teatrele, băile, piețele, toate pustii. Nu pustii – ci ceva mai mult; și asta îmi prilejuia cea mai aspră bucurie – nu pustii, ci ruinate. Pe pereți, în casele bogate, se păstrau încă, spălăcite de-acum, picturile care înfățișau caraghioși amorași grăsuți, păsări, câini și zei și nerușinate scene de zoofilie.

Deodată, am auzit un glas înăuntrul meu. Nu era glasul meu, ca și cum cineva mai vrednic, mai barbar decât mine ar fi strigat: „La fel să dea Dumnezeuul meu să calc în Berlin, în Paris, în Londra și să le vorbesc rusește tovarășilor!”

Și, de cum am auzit strigătul ăsta sălbatic, m-am îngrozit; într-adevăr, de parcă n-aș fi fost eu cel care striga, de parcă un înfricoșător Urmaș ar fi pus deja stăpânire pe măruntaiele mele.

Cămarile din Pompeii erau pline, femeile – proaspăt îmbăiate, nerușinate și sterpe; bărbații – negustori hrăpăreți, sau îmbuibăți, obosiți de atâtea petreceri. Zeii toți – greci, africani, asiatici – erau acolo buluc, adunați într-o ticăloșie democratică, necredincioși, lași, și-și împărțeau între ei, zâmbind viclean, ofrandele și sufletele oamenilor. Tot orașul acela rafinat, întins la poalele Vezuviului, râdea în hohote, fără griji.

Pământul întreg îmi pare astăzi un Pompeii cu puțin înainte de erupție. La ce folosește, mă gândesc, un asemenea Pământ cu femei mizerabile, cu bărbați necredincioși, cu fabrici, cu burse, cu boli? Pentru ce să trăiască toți acești negustori și negustorași isteți, pentru ce să crească toți acești copii ca să șadă pe banca pe care șed și părinții lor în taverne, în tribunale, în bordeluri? Toată această materie împiedică spiritul să treacă. Forța pe care a avut-o a cheltuit-o creând o mare civilizație – idei, religii, picturi, cântece, muzică, isprăvi. Astăzi și-a pierdut tăria. Să i se deschidă acum o nouă albie Spiritului!

În pieptul meu simțeam o pasăre aprigă, răpitoare, flămândă, care nu iubește oamenii. Și am văzut cu ochi limpede, cu bătaie lungă – ca și cum ar fi fost ochiul păsării –, punctul evoluției omenești când s-a întâmplat să mă nasc și clipa hotărâtoare prin care trecem acum – când o lume se împleticește gata să se prăbușească și apare o alta, numai mânie și avânt nedomolit.

Clipa asta este cea mai rodnică din istoria omenească, și o gust încet, cu lăcomie. Himeră luminează chipurile care dau asaltul; ceilalți, greoi și amețiți de traiul cel bun, aud vuietul și se întorc. La început râd, apoi pălesc, se apleacă neliniștiți și îi deslușesc pe robii lor; urcă muncitorii, șerbii, doicile, bucătăresele, servitoarele, sfântă clipă! Cele mai mari isprăvi în gândire și-n faptă s-au împlinit în acest năvalnic urcuș al omului.

Străduindu-mă să îmbrățișez cât pot întregul cerc al destinului omenească și să ghicesc vântul care împinge și ridică și coboară toate aceste valuri de oameni, mă stăpânește frica. Și mă căznesc, ca să văd mai bine, să privesc doar la micul arc pe care-l deslușesc din cercul cel nemărginit, în epoca în care trăiesc, și mă străduiesc să disting limpede datoria din zilele noastre. Poate că numai așa va reuși omul, în trecătoarea, micuța clipă a vieții lui, să îplinească ceva nemuritor și să colaboreze cu Marele Ritm.

De ani mulți, o neclintită credință îmi întărește și îmi luminează adâncul sufletului: un Luptător urcă din materie în plante, din plante în animale, din animale în oameni și se războiește pentru libertate. În fiecare epocă istorică hotărâtoare, Luptătorul acesta ia un chip nou; astăzi, chipul pe care l-a luat este acesta: conducător al proletariatului din lumea-ntreagă.

O nouă credință, care nu are nici o legătură cu religiile nerecunoscute, suflă astăzi pe pământ. Încet, nedeslușit, relațiile dintre oameni se schimbă, morala, educația, dragostea, legăturile dintre muncă și muncitor, dintre individ și comunitate încearcă, bâjbâind, să ia o nouă înfățișare.

Hotărâtor, dureros e momentul prin care trecem. Omul a fost prins în roțile mașinii, nu mai poate să scape. A dezlănțuit cantitățile demonice de materie și acum nu mai poate să le supună calității celei tainice, sufletului său. Spiritul care a supus materia se materializează acum și el, devine o anexă a mașinii și o urmează ca materie.

Mulți visători propun: „Singura izbăvire e să ne întoarcem la vechea simplitate, să ne împușinăm nevoile, să desființăm tot ce-i complicat astăzi în viața noastră, tot ce nu ne lasă o clipă de libertate. Numai așa fiece crâmpei din materia pe care o lucrăm se va umple iarăși de suflet. Cum lucrau în Evul Mediu? Piatra, lemnul, metalul prindeau viață, se ușurau, se umpleau de duh sub răbdătoarea suflare de dragoste a muncitorului. Să urmăm și noi drumul acesta, să ne întoarcem la el!”

Superficialități romantice. Să ne simplificăm viața, să ne întoarcem în Evul Mediu, la agapele primilor creștini sau chiar mai înapoi, la proprietatea obștească primitivă a sălbaticilor – toate astea sunt utopii ale unor oameni

incapabili. Viața nu se întoarce înapoi; merge înainte zdrobindu-i pe cei ce nu pot s-o urmeze. Să mergem cu ea. Și chiar mai mult: s-o îmbrâncim să meargă mai departe. Numai așa o s-o ajutăm să treacă prin perioada asta necesară a mecanizării și să se elibereze. Rezolvarea se află totdeauna înainte, niciodată înapoi.

Muncitorul nu poate astăzi, ca în Evul Mediu, să-și iubească opera. În Evul Mediu lucra materia cu răbdare și cu dragoste. Răsplata lui o considera nu numai plata zilei de muncă, ci, mult mai mult, recunoașterea oamenilor sau a comunității care-i dăduse comanda. Și drept o răsplată încă și mai mare simțea însăși bucuria de a crea o operă frumoasă ori folositoare.

Astăzi, muncitorul nu mai are nici o legătură interioară cu opera sa. Cum ar putea să mai aibă? Muncește ani la rând, de dimineață până seara, face mereu aceeași mișcare, împlinește mecanic fiecare detaliu, fără să fie interesat nici de întreg, nici de detaliu, nici de frumusețea ori de utilitatea muncii lui. De ce să fie interesat? Muncește, și contribuția lui personală nu poate avea nici o valoare fundamentală la calitatea operei.

Ba mai mult: urăște opera pe care o face, o urăște pentru că simte că opera asta îl îndobitocește tot mai mult, îi omoară sufletul și trupul. O urăște și pentru că știe că toată truda lui îi îngrașă și îi îmbogățește pe stăpânii lui neomenoși, pe capitaliști. El, femeia lui, copiii lui, nepoții lui, generații după generații, vor fi îndobitociți, își cheltuie tot salariul pentru traiul zilnic. Prin urmare, singura lui grijă este să împruțineze pe cât poate orele de muncă și să mărească pe cât poate remunerația pentru ziua lui de lucru.

Nu-i spuneți, ca să-l mângâiați, că muncește pentru societate sau pentru stat. Urăște societatea asta care a împărțit atât de nelegiuit desfătările și ostelile, care a legiferat nedreptatea, violența, exploatarea bărbatului, depravarea femeii. Urăște statul care susține o anumită clasă socială, pe aceea care exploatează sudoarea și foamea poporului și se îmbogățește.

Ce trebuie să facă? Cum ritmul vieții se iuțește, e nevoie de tot mai mulți oameni care să muncească în fabrici, jos în pământ, pe mare. Să se întoarcă muncitorii înapoi la simplitatea și dragostea din Evul Mediu e imposibil; să suporte nedreptatea de astăzi și groaza e imposibil. Nici o speranță de răsplată după moarte nu-i mai înșală; nimic nu le mai poate da toleranță și răbdare. Pământul acesta este infernul, pământul acesta este și raiul; aici trebuie să apară la un moment dat răsplata și pedeapsa.

În chinuitele, întunecatele ateliere ale trupului lor sunt plăsmuite, în nefericire și în foame, noile vedenii. Sunt schimbate virtuțile, sunt create unele noi, pălesc și se sting vechile speranțe, patria capătă un chip nou. Încet, în trupurile acestea încovoiate de muncă se coace noul decalog. Vechea căsătorie și-a pierdut importanța și farmecul; cuplul nu mai are timp să rămână singur, fără griji – sărăcia, munca, neștiința, vinul, copiii îi prind din urmă pe oameni. Cum să se mai privească, bărbat și femeie, în liniște, fără

griji, pe îndelete, ca în vechile povești frumoase din vremurile bune?

Copiii muncesc de mici, își strâmbă trupurile fragede, sufletul își pierde puful. Femeile își lasă casele încă din zori, muncesc laolaltă cu alte femei, cu alți bărbați, și se întorc obosite seara. Se stinge tradiționala vatră strămoșească, străvechea inimă a casei; femeia își pierde calitatea ei cea mai mistică și mai adevărată.

Patria nu mai este cel mai iubit colț de pe pământ – muncitorul e legat de fabrică și de mașină, se întoarce din loc în loc, simte că ceea ce numesc burghezii patrie sunt ogoarele, casele, fabricile oamenilor pe care-i urăște.

Așa „se eliberează” și de grija patriei și a familiei. Iar anexele mașinilor de astăzi sunt nu numai muncitorii; încet-încet, alte clase sociale sărace care muncesc întră și ele în vârtejul distrugător din zilele noastre. Se sprijină numai pe ei înșiși – nici pe Dumnezeu, nici pe patrie, nici pe familie. Știu că, dacă nu au forță să muncească, vor muri de foame; forța brațelor lor – nimic altceva nu poate să-i izbăvească; Dumnezeu și patria colaborează cu stăpânii.

Nimic altceva nu poate să-i izbăvească? Încet-încet – au trecut veacuri –, încep să priceapă că unul singur nu are nici o putere, dar dacă se unește cu alții, asemănători lui, dacă devin o mulțime mare și se organizează, atunci ceilalți, bogații, exploataorii, dușmanii, se vor teme și le vor respecta drepturile. Și începe organizarea, se unesc cei neputincioși, cei nedreptățiți, cei înfometați, oastea fatală se îndesește și se înfurie.

Sub frontierele patriilor se deschid galerii subterane tainice, noi catacombe, și se întâlnesc cei de rase diferite, de limbi diferite, în jurul „trupului” și „sângelui” noii comunități. Cum creștinii nu întrebau dacă ești iudeu, elin, liber sau sclav, ci împărțeau oamenii în două, credincioși și necredincioși, la fel se înfrățesc astăzi noii credincioși – tovarășii. Speranțe comune îi unesc, ură comună, sunt disciplinați, ca toți cei care cred, individul se supune întregului. Sunt disciplinați pentru că știu că toți împreună sunt o armată și se pregătesc pentru asalt.

Însă există o mulțime de țărani gata să-și pună viața-n primejdie pentru „patrie”; pentru că în patrie sunt ogoarele lor. Există și înțelepții gospodari, există și stăpânii cu trai bun care stau la masă și sunt bine organizați. În clipa cea mare, toți aceștia se vor împotrivi cât va fi nevoie, pentru ca, prin rezistență și prin sânge, victoria să devină și mai rodnică. Dar tot avântul Universului merge împotriva lor – au mâncat, au băut, au creat civilizație, și-au pierdut forța, a sosit cea de pe urmă formă a datoriei lor – să dispară.

Astfel privind întregul și punând epoca noastră la locul ei, vedem care ne este datoria astăzi:

a) Război împotriva clasei care și-a făcut datoria și acum a ajuns piedică pentru Spirit.

b) Nici o dezamăgire din colaborarea noastră cu proletarii. Le este foame, vor să mănânce și au dreptate; urăsc, vor să omoare și au dreptate; dar, cu

timpul, această grea materie se va limpezi, se va face spirit și va crea noua civilizație.

În mugetul acesta sălbatic al mulțimii caută să deslușești limpede Strigătul Luptătorului care urcă. Dacă ai trăi în alte veacuri, Strigătul acesta l-ai desluși în mulțimile de proprietari, de industriași, de negustori care urcau pe-atunci, și te-ai alia cu ei. O strădanie veșnică, mai înaltă decât omul, se prinde de oameni, îi muncește, îi preschimbă cât poate – și cât pot și oamenii –, iar apoi, după ce aceștia sunt epuizați, îi aruncă și se prinde de o nouă materie primă. Forța aceasta împinge pe oricine să se înalțe și să rodească, iar apoi îl strivește ca nefolositor.

Această eternă datorie din diverse epoci, dintr-o mulțime de variante și de patimi omenești, e musai s-o urmărim: să ajutăm, să colaborăm cu ea. Astăzi, în epoca noastră, și-au asumat-o mulțimile care muncesc și flămânzesc – mulțimile acestea sunt astăzi materia ei primă.

Această nemiloasă strădanie mulțimile de oameni nu pot s-o discearnă. O trăiesc numai și-i dau diverse nume ca s-o facă inteligibilă minții lor necultivate, luminate doar pe jumătate, și dragă nevoilor lor dificile. O numesc fericire, dreptate, egalitate, fraternitate, pace. Dar Luptătorul nevăzut nu se împiedică în plasele acestea pe care i le întind mulțimile de oameni, luptă, dur și neclintit, să străbată trupurile acestea care îl invocă și să creeze, din toate strigătele de astăzi ale sclaviei, o rațiune pentru libertate.

Privire generală

Aceasta este astăzi Rusia Sovietică. Fără nici o prejudecată, cu emoție și limpezime, cât am putut, m-am străduit s-o văd și s-o trăiesc. I-am impus deseori disciplină inimii mele, ca să lase mintea să vadă și să vorbească liberă; adesea n-am văzut ce aș fi dorit să văd, și am spus-o; adesea am văzut ce mă așteptam să văd, și am spus-o; nu am consimțit să ascund nici binele, nici răul. Dintre toate drumurile, m-am străduit să-l urmez pe cel mai dificil, adică pe cel mai cinstit.

Acum, la sfârșitul călătoriei, trecând în revistă totul, așezând la margine amănunțele și acordând toată atenția nucleului central, nedefinitivat încă, am ajuns la următoarele concluzii generale:

1. Clipa istorică prin care trecem este foarte primejdioasă; o lume se prăbușește, o alta apare; în multe locuri din lume, clasa proletară, avangardistă, a luat deja puterea.

2. Schimbarea aceasta nu s-a făcut, desigur, în mod pașnic; așa a fost întotdeauna în istorie; istoria omului picură sânge. Metoda asta a omului de a avansa pe pământ poate să fie în acord cu temperamentul nostru sau poate să ne ofenseze morala, dar altă metodă nu există.

3. La 7 noiembrie 1917 nu a fost o revoluție; au fost două, și mai ales cu totul diferite; a) revoluția țăranilor împotriva feudalilor, revoluție clar mic-burgheză; b) revoluția muncitorilor împotriva burghezilor, revoluție clar socialistă.

4. În momentul pericolului comun, cele două revoluții au luptat unite; însă, îndată ce dușmanul comun a dispărut, aliații – țărani, muncitori – s-au despărțit și a izbucnit între ei un sălbatic război nedeclarat. Rusia Sovietică a ajuns, o clipă, pe buza prăpastiei.

5. În clipa asta hotărâtoare, un om, Lenin, a salvat Ideea sovietică. A înțeles – adevăr foarte simplu, pe care însă, în clipele hotărâtoare, adesea nici conducătorii nu-l înțeleg – că există o singură metodă de a fi salvată și de a domina Ideea: adaptarea. Să se adapteze la o realitate nestatornică, dezordonată încă, plină de contradicții. Multe soluții s-au dovedit trecătoare, bâjbâielile, chinuitoare, sângeroase, au durat ani la rând, problemele, precum

Hidra din Lerna, ridicau mereu capetele, însă drumul sigur se deschisese deja; Ideea a învins. Uriașă, epică strădanie pe care într-o zi istoria o va caracteriza drept „minunea rusească“.

6. Ideea – din punct de vedere social, economic, politic, militar – a învins; și are astăzi cea mai înaltă responsabilitate. Ideea sovietică – luată ca idee, și nu ca înfățișare de stat – are nevoie, ca orice nou, puternic organism, să se răspândească. Nu se poate închide într-o țară și într-un popor, plesnește, vrea să sfărâme granițele și să cuprindă întreg pământul. De aceea (așa e firea oricărei mari Idei noi), Ideea sovietică răscolește lumea; de-acum, în lumea-ntreagă, nimic nu se mai poate face fără să aibă în centru noua Idee – fie ca acțiune, fie ca reacțiune. Catastrofa lumii greco-romane pare un fenomen provincial, în comparație cu tulburarea de astăzi adusă pe toate cele cinci continente de vârtejul comunist. Astăzi, prin noile tehnici cu care s-a înarmat omul – vapoarele, căile ferate, avioanele, telefoanele, telegraful, radioul –, lumea a devenit una, au fost anulate distanțele, a fost învins timpul, și o Idee, o știre poate fi transmisă iute ca fulgerul de la un capăt la altul al pământului.

7. Urmările iscate de agitația asta din lumea-ntreagă sunt mari. Cum să mai poată exista conviețuire pașnică cu Rusia, centrul acesta incandescent care trezește și luminează masele muncitorești de pe întreg pământul? Ciocnirea dintre realitatea burgheză și ideologia comunistă este inevitabilă. Cu cât se întâmplă mai târziu, cu atât e mai bine pentru comunism; timpul este aliatul său. Asta o știu bine statele burheze, dar nu îndrăznesc să declare război Rusiei, pentru că sunt și ele, dintr-o fatală necesitate, împărțite în tabere inamice; nu există între ele unitate, nici sufletească, nici economică ori ideologică. Însă, fie încet, fie repede – mai probabil repede, pentru că așa e ritmul de astăzi al pământului –, vor izbucni războaie îngrozitoare.

8. Intrăm într-o îndelungată, aventuroasă perioadă istorică de războaie. Dacă într-adevăr comunismul este o mare Idee, care va incendia și va înnoi lumea, atunci am intrat deja într-o primă zonă de foc.

Trăim, și prin urmare nu vedem epoca noastră. Dar după veacuri, sigur, epoca asta a noastră nu va fi numită Renaștere, ci Ev Mediu, adică împărăția de mijloc: o civilizație se fisurează și se prăbușește, o alta se naște. Moare una, agonizând vreme de generații întregi; este în durerile nașterii cealaltă, aflându-se în chinurile facerii vreme de generații întregi; între ele izbucnesc războaie îndelungi, aprige. Trăim, de la Revoluția rusă încoace, durerile sfâșietor de sângeroase ale unei civilizații mai înalte.

9. Răspunderea este, astfel, pentru orice om care gândește și acționează, în fiecare țară, uriașă. Știm că, fie încet, fie repede, fie prin pace, fie prin război, dacă urmează să fie izbăvită lumea aceasta, noua Idee va triumfa. Trebuie așadar să privim drept în ochi, fără teamă, cu responsabilitate, soarta clipei istorice pe care o trăim; orice altă atitudine este orbire sau eschivă și lașitate.

10. Iar când, astfel, privim Soarta drept în ochi, care este datoria noastră? Să colaborăm în mod conștient cu istoria. În mod conștient, adică: mereu cu înțelegere și, pe cât e omenește posibil, cu mai multă libertate. Să vedem ce urmează să vină și să ne pregătim poporul să primească; să ne străduim încă de pe-acum ca, studiindu-ne țara din punct de vedere psihologic, economic, spiritual, să fim gata și, atunci când va veni clipa, să primim Ideea nu cu dramatism, ci în mod activ, făcând-o, în ciuda firii ei internaționale, pe cât putem mai grecească. Numai astfel sosirea Ideii va fi lipsită de primejdii, adaptarea se va petrece mai repede și mai rodnic, iar chipul Greciei nu va fi sluțit.

Mare, hotărâtoare este clipa asta prin care trecem. Dacă ești om adevărat, cititorule al meu, dacă ți-e milă de oameni și simți în ce vârtej istoric ne răsucim arzând incandescent, ai datoria să cugeți mult și să iei, dacă poți, o hotărâre.

LENIN

(Tradus din rusă)

Arhanghele mongol cu ochi pieziși,
Cu tuzluci din piei de urs.
Fruntaș sălbatic al lui Charon,
Cu mânuțe albe, iuți, subțiri,
Viteaz din miazănoapte, care ne ții mâinile
Tale pline de ștreanguri și de țepi!
Cad, lipesc urechea de spinarea pământului:
Trop-trop, trop-trop, cum te aud venind
În trap călare și drumurile scot scânteii!
Ah, nu întârzia, putrezește pământul, aleargă,
Ucigaș lacom, cu falcă grea!
Plesnește inima de miasme în iarba cea grasă,
Dar încă stau drept și-ți strig: „Vino,
Țări, sate duhnesc, și dau pe dinafară
De demagogi, de burse și bordeluri!
Îmi clocotește-n viscere ura,
Și-ndată ce mă năpustesc la Londra, la Paris,
Palate, case și biserici fumegă!
Sufală, vântul meu de miazănoapte, să nu se stingă flacăra;
A venit vremea să se curețe pământul
De dinți de aur, de baruri și de fracuri!“
Râde inima, laurul cel amar înflorește,
Aude libertatea cum nechează
Și se bucură în capcana sclaviei.
Înainte! caii porneau, scârțâie
Ca un car pământul, tundre, stepe, zăpezi
Cu baltagul le tunde vântul de miazănoapte.
Bărbi blonde, groase, răsucite brățări,
Iar de nări le-atârnă țurțurii.
Sânii pline de fii și nepoți

Și zei pletosi se scurg agale
Și în șir pe tot pământul dinspre nord,
Înjugate la urși, elani și bivoli.
Iar lupii înainte cu gurile căscate
Se reped, și până-n sate de-nnoptare, în goană,
Ochii le strălucesc aprinși.
Și dreaptă fără plete aleargă frumoasa
Și-amenință cu urlete voinicii
Bătrâna căpetenie, Foamea, doica
Sălbaticului neam, cu sâni secătuiți:
„Copiii mei, înainte! Preagrase, cu piepturile goale
Orașele se-ntind ca niște vite de-njunghiat!
Evangelisti mei cei mari și sciți,
Ridicați-mă, granițele să le prind;
Sar scânteii din unghiile mele cele douăzeci!“
Se apropie cu pas domol de urs,
A vodcă, a tutun duhnind țăranul,
Și tot pieptu-i de pământ este lasoul;
Și flacăra curată, zvelt argat
Al răzbunării zăganul sălbatic
Sare, stând mut în dreapta-i;
Și pisica sălbatică, al treilea corsar
Cu secera subțire-n mână,
Arhanghel Evangelist Charon.
Și strălucește ultimul în zarea violetă
Precum un trandafir deschis, băiat,
Purtând inelul faptei care va urma;
În ochii lui, privind neprihănit, zâmbind,
Cu păr bălai ca soarele, cu ochi albaștri,
Stă viața cea uimită, fata cea fecioară.
Și a venit și nechemată, sălbatică, arzându-i
Ochi galbeni, o tânără tigroaică.
Mugește dulce, păzește drumul
Și stă-nainte, cu coada dreaptă steag,
Cu dinții-nsângerați de carnea devorată,
Purtând centură Idee canibală.
Ca un alai pornește furtuna prin zăpezi,
Cuscii aruncă trăsnetele,
Și vântul nostru nordic mânuiește
Cuțitul cu avânt de fulger
Și primul tunet vestit îndată se aude
În sfântul pământ rus cu basma purpurie.

Aude inima-mi îmbrobodită-n negru,
Și-aruncă-n sus basmaua văduviei,
Pe cea roșie să o salute Muza.
Acesta nu e tunet, tavașiși,
Ce dulce strigăt se aude prin grădini!
Mii și mii de guri de fluiere!
Se-aud mulțimile de sclavi înfometaji
Precum un furnicar plângând în Asia toată,
Dulce cuvânt s-a revărsat în măruntaie,
Pâine, sărut au luat altă substanță,
Și-un curcubeu plin de speranță a întins
Rusia sus, deasupra capetelor noastre.
Iar mai departe, în fabrici, pumnii
Muți se strâng, și doruri ling cu vârful limbii
Săbii ascunse, fulgere.
Pornesc din colibe neluminate de soare
Și merg, tot merg schingiuiții războiului;
Deoparte orbii, surzii și cei fără de buze,
Deoparte șchiopii, ciungii și cei care tremură
Și-i țin de subsuori mamele lor.
Negrele flamuri de vânt se clatină
Și merg, tot merg, iar înaintea lor ciobanii,
Șchioapa răzbunare, mama Foame.
Clopotele băteau sărbătorește,
Galoane și cruci, și bătrâna sirenă,
Vorbe de clacă, în cazărmi,
În măcelărie porcii aceia tineri.
Credință, patrie, pești răpitori,
Înșală inimile, se leagă jurăminte
În biserici și se dezleagă în taverne.
Dar peste tot de-acum răzbate descântecul
Și zgârie-norii se cutremură pe drumurile
Pe care Foamea îl poartă prin New York!
Muți trec toți acei paria prin întuneric,
Și pe terase-nalte, răcoroase
Stelele pun salbe de lumini
Pe fețele grăsuțe-ale stăpânilor.
Mâncăi, ca ipele nechează,
Sfărâmate, fumează bunicile
Și mirosuri grele, pomezi grase
Își pun ca să nu simți duhoarea.
Suflă, vânt al meu de miazănoapte, stăpâni și stăpâne

S-au putrezit deja, și-n gura lor fetidă
Viermi grași pasc fumuri.
Dar ei mănâncă, râd, nu îi văd încă
Și dintr-odată, o mână nevăzută cu furie
Pe peretele petrecerii lor, cu unghii negre
Scrijelesc ciocane sângeroase, seceri.
Pe piele într-o clipită li se zbârlește părul,
Preoți, judecători, gazetărași,
Toate cojile murdăriei și miezul,
Bancheri, negustori, senatori, cârpaci,
Spumegând au ridicat brațele
Spre cer și-l cheamă, lașii,
Pe Dumnezeu lor cel tare de urechi, să-nceapă
Să strige tare la muncitorime;
Sunt în primejdie cele trei scări cerești,
Credință, patrie și bani; să-i arunce
În focul iadului Părintele Preabun,
Și ca un bau-bau să fulgere, să tune!
Și monstrul cel ceresc îmbălsămat
Aude vuietul, ițește capu-n jos;
Vântul i-aduce strigăte ciudate:
„Karl Marx, și Lenin, burjui, proletariat!“
Deschide buzele-i cleioase, amăgitoare
Și cheamă oștirile de îngeri
Să se arunce-asupra gloatei răzvrătite;
Se-aude un muget, cutreieră cu groază
Aceștia nu sunt îngeri, ci aeroplane!
„Ajutor!“ îl strigă pe Fiul său, și pe drumul
Cel stâncos al pământului, pe unde
Apele Volgăi rostogolesc legea cea nouă
A răzbunării și a sfintei trude,
Mic, mujicul, fiul omului,
Îi apăru deodată-n față cu acordeonul.
„Eu nu sunt fiul tău, Mielul, ci lupul
Care duce libertatea pe pământ umblând,
Fiul cel unul al pământului, bolșevicul;
Se-nvârte roata timpului, e rândul meu!“
Spune, și drept pornește cântecul – asalt,
Cioară fără răbdare îmi este inima –
Din acordeonul rusesc, cu zor.
Sus, în marea Constelație a Ursului,
Deschizând noi drumuri pe pământ,

S-a ridicat Steaua Nordului roșie ca focul.
Bluză de muncitorime, foc este trupul meu;
Cea nenăscută încă sare, a pământului sarcină,
Fiul, precum un dansator rus, împreună cu mine!